

De Kleine Aarde

Landbouwfabels doorgeprikt
Mondragon en de koöperatie-
beweging in Nederland

Volksgeneeskunde
in de Derde Wereld
Experimenteren met kastanjes

De lessen
van het wijnschandaal

De Kleine Aarde
Redaktie: postbus 151
5280 AD Boxtel
tel. 04116-84921

Redakteur:
Maarten van Dullemen

DKA-vakredakteuren:
Marie José Cornelissen (Voeding), Jos van Doorn (Energie), Petra Geraedts (Landbouw), Hans Slemmer (Algemeen)

DKA-medewerkers:
Fried Anepool, Gijs van den Berg, Constance van Dorp, Paula Dijkhoff, Lowie van Erk, Marleen Heus, Ronald van 't Hof, Jan Juffermans, Geert Knobbe, Gerda Muller, Peter Pirson, Marian Schot, Wim Sijstermans, Vera Valkenburg, Marianke Wanninkhof

Aan dit nummer werkten verder mee:
Leo van den Bos, Anneke en Hans Carlier, Susan George, Gerard van 't Klooster, Dolf Logemann, Ruud Thelosen, Rob Weijs

Vormgeving:
Robert Schaap

Foto's:
Roger Coleman, Van Eemden Museum, Friesch Dagblad, Groene Amsterdammer, Interim Commissie Scharrelvarkensvlees Controle, Peter Mastenbroek, Stichting Zelfbestuur, Rob Weijs, Annemieke Willemsen, Rob Huibers, Kinoglas, P. van den Abeele, Fred Hess

Tekeningen:
Fred Geven, Gerlof Smit, Ineke Verhagen

Advertenties:
Uschi Bevers (04116-84921)
De Kleine Aarde verschijnt vier maal per jaar bij het begin van elk seizoen: lente, zomer, herfst en winter.

Abonnement/donateurschap
Donateurs (een bedrag van f 25,- is als minimum gesteld) krijgen het tijdschrift gratis toegesonden.

(Hoe u donateur/abonnee kunt worden leest u op de voorlaatste bladzijde)

Drukkerij: De Kempen, Hapert.

Uitgever: Stichting De Kleine Aarde, milieu-educatie- en voorlichtingscentrum, Boxtel.
De Kleine Aarde wil belangstelling wekken voor een leefwijze die zowel voor mens als milieu aanvaardbaar is. Veel aandacht wordt gegeven (ook tijdens excursies, studiedagen en werkweken op het centrum) aan anders wonen en werken, duurzame energiebronnen (zon, wind, bio-gas, etc.), voeding met daaraan gekoppeld gezonde land- en tuinbouwmethodes, gezondheid en hergebruik.

© Copyright De Kleine Aarde 1985
ISSN 0166-3704

We geven vrijwel altijd toestemming artikelen (met bronvermelding) over te nemen. Schrijf wel even.

Thema wijn

De lessen van het schandaal	1
Biologische wijn van nature klassiek	3
Wat lees je op het etiket?	5
Wijn van onbespoten streekfruit	6

Thema zelfbestuur

Mondragon: waar de coöperaties bloeien	12
Coöperatiebeweging in Nederland	15
Hoeveel het er zijn	16

Thema landbouw

Landbouwfabeltjes doorgeprikt	22
Nederlands landbouwbeleid	23
Parels voor de zwijnen	24
Waar het geld naar toe ging	26
Boerenmacht nog niet van de grond	27
Nu ook varkens aan de scharrel	28
Zelfvoorziening haalbaar	29
WRR: Landbouw moet anders	30
Ekoboer Van der Schaaf redt het redelijk	32

Thema Derde Wereld

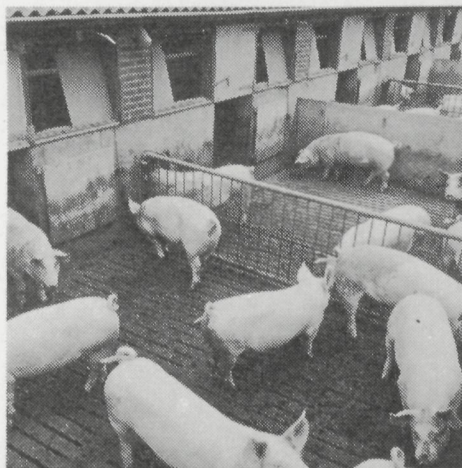
Het volk houdt het bij de marmot	39
Een hand meel om de natuur te beschermen	41
Wijsheid uit een oud boek	42

Bovendien

Meer water in de grond	9
Samen maken we er een punt van	19
Dieren genezen met de Baïraci Levy	44

Rubrieken

Nieuw van de DKA uitgeverij	8
Boeken	11
Kursusprogramma	18
Menu: experimenteren met kastanjes	20
Regeladvertenties	34
Mensen en mogelijkheden	35
Blijde en boze brieven	36
Tuinadvies	37
Raadgevers	38
Uitgaven DKA	48

Wijn: de lessen van het schandaal

Het Oostenrijkse wijnschandaal laat zien dat de afstand tussen producent en konsument te groot geworden is, meent Leo van den Bos. Maar het kan ook anders. Dat bewijst de firma Prodor die al tien jaar met succes biologische wijnen importeert (pag. 3.) En 't Vatsoen, dat in het Belgische Turnhout vruchtewijn van onbespoten streekfruit produceert (pag. 6).

Wijnschandalen komen regelmatig voor maar zelden hebben ze zo'n omvang als nu met de Oostenrijkse wijnen of beter gezegd: Zelden was de fraude zo spektakulair.

Uitgerekend in een land dat vergeleken met andere Europese wijnlanden een vrij bescheiden produktie heeft, komt het grootste wijnschandaal voor. Het toevoegen van diëthyleenglycol is een zeer kwalijke zaak met mogelijk rechtstreekse gevolgen voor de gezondheid van de konsument.

Dit is het onderscheid met de andere wijnschandalen waar het meestal ging om:

- Het onwettig versnijden van wijnen.
- Dat is wijnen met een bekende en begeerde kwaliteitsaanduiding mengen met mindere kwaliteitswijnen.
- Het toevoegen van suiker aan de most (chaptaliseren) zonder dat dit in de wijnproduktievoorschriften is toegestaan.
- Fraude met kwaliteitsaanduidingen,

produktiebeperkingen (vaak opgelegd voor het verkrijgen van een kwaliteitsaanduiding).

- Te hoge gehalten aan sulfiet dat als bewaarmiddel aan de wijn wordt toegevoegd.

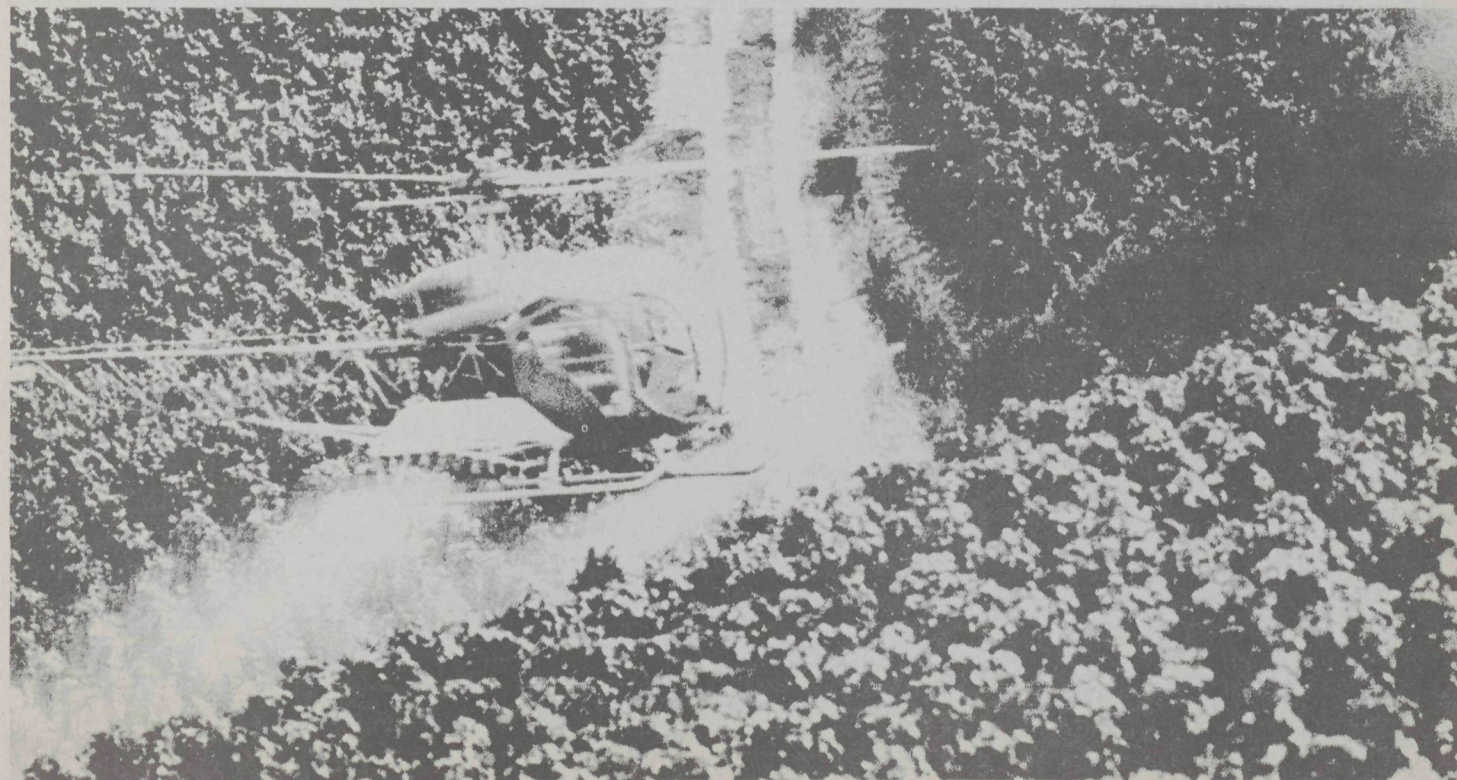
Niet verwacht

De hele konsternatie rond het Oostenrijkse wijnschandaal heeft de zwakke plekken

van de moderne voedsel- en genotmiddelenproduktie en de controle daarop overduidelijk aan het licht gebracht.

Op de aanwezigheid van diëthyleenglycol is tot nu toe nooit controle uitgeoefend omdat men dit produkt niet in de wijn verwachtte. Er moesten mensen ziek worden voor men er achter kwam wat er aan de hand was. Zou de aanwezigheid van diëthyleenglycol minder akuut en drastisch op onze gezondheid inwerken, dan zou het nog vele jaren hebben kunnen duren voordat deze vervalsingen aan het licht waren gekomen. En het duurde al jaren.

Het blijkt dat zich reeds in 1981 een geval van diëthyleenglycolvergiftiging met dodelijke afloop heeft voorgedaan zonder dat men daarbij aan wijn als mogelijke oorzaak heeft gedacht. Maar als men nooit naar dit 'additief' in wijn heeft gezocht omdat men het er niet in verwachtte, hoeveel mogelijke andere produktvreemde stoffen zijn er dan nog meer die men als additief in allerlei levensmiddelen kan gebruiken zonder dat dit vermoed wordt? Zonder dat we bang hoeven te zijn dat de Europese wijnplas één gigantisch gifvat is,

hebben de keuringsdiensten van waren ons al gewaarschuwd dat er nog andere niet toegestane stoffen aan wijn worden toegevoegd en dat dit de voorloper kan zijn van nog meer wijnschandalen.

Topwijnen

Dat juist wijn het produkt moet zijn waar op grote schaal mee geknoeid wordt is opvallend omdat het altijd bekend heeft gestaan als één van de edelste genotmiddelen met een uitgesproken luxe-karakter. Tot nog niet zo lang geleden was het een vrij duur produkt dat slechts bij speciale gelegenheden gekonsumeerd kon worden (althans in de niet wijnproducerende landen). De regelmatig terugkerende kleine en soms grote wijnschandalen hebben de reputatie van dit produkt geen goed gedaan. Desondanks blijft de konsumptie stijgen.

De concurrentie is echter groot omdat men met grote wijnoverschotten zit en de prijzen zijn gekelderde. Kan men bij zulke lage prijzen kwaliteitsprodukten blijven leveren?

Het ging in eerste instantie immers niet om de eerste de beste wijnen maar om hoge kwaliteitsprodukten zoals Auslese, Spätlese, Beerenauslese en zelfs de trots van de Duitstalige wijngebieden de Eisweinn bevatte een overdosis aan dit gif. Met kwaliteitsaanduidingen wordt een loopje genomen. In het Duitstalig wijngebied verstaat men onder deze termen:

- *Spätlese*: Wijnen gemaakt van volrijpe druiven die worden geoogst na de gewone oogsttijd.
- *Auslese*: Wijnen gemaakt van gesorteerde druiven uit de Spätlese.
- *Beerenauslese*: Wijnen gemaakt van druiven die 'edelrot' of 'Edelfaule' ondergaan hebben, dat wil zeggen druiven aangetast door de schimmel *Botrytis Cinerea* waardoor ze verschrompelen en zeer suikerrijk worden.
- *Eiswein*: Wijn gemaakt van overrijpe druiven die geoogst worden wanneer er vorst van -7°C is overheen gegaan.

Aan het glas hangen

Het gaat hier dus om zeer delicate en arbeidsintensieve wijnbereidingsprocessen. Niet alle druiven bereiken immers tegelijkertijd het gewenste stadium van edelrot waardoor de oogst in verschillende etappes moet gebeuren (*Beeren- en Trockenbeerenauslesen*). Bovendien verloopt het gistingsproces van deze wijnen langzaam. Navullen en oversteken van deze wijn moet herhaaldelijk gebeuren. Tijdens dit gistingsproces ontstaat een zeer hoog gehalte aan glycerol waardoor de wijnen 'aan het glas gaan hangen' en een volle zoete smaak krijgen. Dit is de belangrijkste reden waarom diëthyleenglycol aan de wijn wordt toegevoegd, het tekort aan natuurlijke glycerol, ontstaan uit een goed verzorgd wijnproces, moet worden gecompenseerd.

Het gaat dus om zoete witte wijnen met een hoog predikaat die goedkoop moeten

Wat wel mag

Om wijn te fabriceren of houdbaar te maken mogen een reeks stoffen toegevoegd worden, aldus een EEG-besluit uit 1979:

- Wijnzuur
- Kaliumtartraat
- Kaliumbikarbonaat
- Askorbinezuur
- Citroenzuur
- Kaolienaarde
- Tannine
- Siliciumdioxide
- Bentoniet
- Kaliumhexacyanoferraat of Calciumphytaat
- Metawijnzuur
- Gummiarabikum
- Kooldioxide of Stikstof
- Diammoniumfosfaat of Ammoniumsulfaat
- Thiaminium-Dichloorhydraat
- Zwaveldioxide of Kaliumbisulfiet of Kaliummetabisulfiet
- Dierlijk eiwit (Ovalbumine en Bloedmeel)
- Kaseïne of Kaliumkaseïnat
- Kopersulfaat
- Kaliumbitartraat
- Wijnmoer
- Pektolytische enzymen
- Sorbinezuur of Kaliumsorbate
- Natriumkationen-uitwisselaars hars
- Spijsgelatine
- Vislijm van meerval en steur
- Allyl-Isothiocynaat

zijn. Men heeft een traditioneel hoogwaardig produkt beschouwd als een soort van limonade die je met een paar truks wel aan kunt passen aan de smaak en de wensen van de konsumenten. En de konsument zou beter moeten weten omdat de wijnen met de genoemde aanduidingen eigenlijk geen goedkope en in overmaat aanwezige wijnen kunnen zijn.

■ Ook Oostenrijkse boeren protesteren.

Overheid laks

De vraag naar zoete witte wijnen is in Duitstalige wijngebieden groot en is bij ons stijgende. Zoete witte wijnen kunnen traditioneel op verschillende wijzen verkregen worden:

- Door een overschot van suiker in de druiven dat niet vergist is bijvoorbeeld bij edelrot in Duitstalig wijngebied 'Edelfaule' en in Frankrijk 'Pourriture noble' genoemd.
 - Door alvorens alle suiker vergist is aan de most sulfiet toe te voegen waardoor de gistcellen afsterven en de gisting stopt. Bijvoorbeeld bij goedkope Duitse wijnen.
 - Alvorens alle suiker vergist is voegt men alcohol toe zodat de gisting stopt. Bijvoorbeeld Portwijnen.
 - Na de gisting suiker of suikerrijk druivesap toevoegen (kan aangetoond worden). Bijvoorbeeld Marsala.
- Als de vraag groot is en het traditionele aanbod kan die vraag - ondanks de wijnoverschotten - niet bijhouden, dan is er een gat in de markt en daar vinden fraudeurs wel wat op. Anderzijds kan men stellen dat de produktie van voedings- en genotmiddelen 'te vrij' is en dat de overheid te weinig controle mogelijkheden heeft om de konsument en de eerlijke producent te beschermen. Zo was de overheid in Oostenrijk wel erg laks. Een overtreding op de wijnwetgeving was met zo'n 130 gulden een wel erg winstgevende zaak.

Weg te lang

Wanneer de overheid tekort schiet, de grootschalige voedselproducenten de produktienormen aan hun laars lappen moeten de konsumenten en hun verenigingen en de ekologische organisaties zelf de produktievoorwaarden maar streng genoeg maken en de geleverde produkten op hun waarde toetsen.

In de krant las ik de uitspraak van een woordvoerder van Edah: 'het enige wat je als importeur kunt doen is wijn afnemen van leverantiers die betrouwbaar zijn of waarvan je denkt dat ze betrouwbaar zijn'. Misschien was de leverantier wel betrouwbaar maar één van de zovele tussenhandelaars niet en hebben zij minstens enkele jaren hun slag kunnen slaan.

De afstand tussen producent en konsument is te groot en dit geldt zeker niet alleen voor wijn. (Wijn)boeren die zich aansluiten bij biologische of ekologische organisaties leggen zichzelf strenge produktienormen op en het beperken van de tussenhandel voorkomt geknoei op grote schaal. De prijs van hun produkten ligt dan wel hoger maar zeker voor een produkt als wijn geldt dat het zijn luxe-karakter moet behouden. Een probleem is dat de (wijn)boeren zich op pure vrijwillige basis bij biologische organisaties aansluiten. Misschien moet de konsument, wil hij niet langer bedonderd worden, zich daar ook maar bij aansluiten.

Leo van den Bos

Biologische wijn van nature klassiek

Genotmiddelen niet langer taboe

Wijn is één van de produkten waarmee de Europese gemeenschap (en ook de bewoners ervan) behoorlijk in zijn (haar) maag zit(ten). Er is immers een zeer groot wijnoverschot dat tot erg lage prijzen en tot schaamteloze voorstellen als het verwerken van de Italiaanse wijnoverschot tot alcohol voor de energievoorziening heeft geleid.

Dit alles ondanks het feit dat de totale wijnconsumptie de laatste 20 jaar geweldig gestegen is. In Nederland dronk men in 1984 zo'n 15 liter wijn per inwoner, in 1964 was dat nog slechts 3 liter. Voor België was dat ongeveer 22 liter in 1983 ten opzichte van 7 liter in 1963. We laten het ons dus goed smaken. Ook de 'natuurvoedingsstromingen' doen mee. In Frankrijk en tot nu toe in iets mindere mate in Italië en Duitsland is gelijktijdig met de opkomst van de biologische landbouw de 'biologische' wijnproductie volop op gang gekomen.

De ekologische konsument hoeft dus niets tekort te komen. Natuurlijk kan men zich hierbij de vraag stellen of dat wel allemaal de bedoeling was. De ekologische landbouw en voedingsbeweging was toch juist ontstaan onder meer als reactie op onrechtvaardig verspillende en milieuverpestende overdaad!

Men kan dan ook moeilijk beweren dat de ruimere plaats die voor wijn (en andere genotmiddelen) in de ekologische winkels wordt ingeruimd een uiting van een sober leef- en voedingspatroon is. Er is iets anders aan de gang. De duidelijk principiële stellingname van welk waarbij alles eenvoudig en sober moet verliest terrein aan een wat lossere aanpak waarbij de genotsaspecten wat meer op de voorgrond treden. De maaltijden mogen wat 'rijkelijker' en een glaasje wijn mag en de ekologische uitgangspunten blijven recht overeind....

Waarom 'biologische' wijn?

De wijnproductie staat al geruime tijd ter discussie en fraude en geknoei met wijnen zijn aan de orde van de dag. De wijnbouw is helaas ook een produkt van de huidige landbouw en voedingsmiddelenindustrie geworden. Het verhaal over de kunstmest en bestrijdingsmiddelen is zo langzamerhand wel bekend en wat het verhaal over sulfiet betreft is ook al het nodige gezegd en geschreven (zie o.a. 'Wat stoppen ze allemaal in ons eten?', uitgave DKA). Een poging tot vergelijking van een 'gangbare' en biologische wijn.

Tien jaar Prodor

Hij bestaat dus de ekologisch geproduceerde wijn en in Nederland wordt hij nu tien jaar ingevoerd en verspreid door het bedrijf 'Prodor' van de familie Recko in Lelystad.

Het is natuurlijk uniek, een bedrijf dat uitsluitend gespecialiseerd is in biologische wijnen en dat zich al 10 jaar staande weet te houden.

De nodige wijn- en handelskennis heeft de firma Prodor zeker in huis en ook aan motivatie om dit 'betere' produkt op de ekologische markt te brengen ontbreekt het hen niet. De controle op de ekologische produktiewijze is niet de specialiteit van familie Recko en dit wordt daarom overgelaten aan ekologische en BD-organisaties in de betreffende landen. De wijnboeren moeten, willen zij hun wijn aan Prodor kunnen leveren, daarbij aangesloten zijn. De producent heeft zich dus te houden aan de richtlijnen van de organisaties. Er bestaat een 'cahier de charge' waarin produktierichtlijnen en afspraken vermeld staan. De familie Recko steunt dus op de buitenlandse 'biologische' organisaties maar daarnaast geeft zij ook opdrachten aan Loek uit het Broek (een voormalig medewerker van het Ekologisch Landbouwkon-

	gangbaar	biologisch
wijngaarden:	• kunstmest • chemische bestrijdingsmiddelen	• organische mest, komposten van wijnaafval, gecontroleerde bestrijding (biologisch, plantaardig, mechanisch, selektief chemisch)
oogst:	• grote opbrengsten • op vastgesteld tijdstip, liefst zo vroeg mogelijk	• kleine opbrengsten • wanneer druiven voldoende rijp zijn
gisting:	• Reinkultuur, dikwijls gist toevoegd	• spontane gisting
sulfiet:	• naar gelang de kwaliteit van de wijn tot maximaal toegelaten hoeveelheden (variërend van 175 mg - 400 mg/l)	• volgens richtlijnen van biologische of BD-organisaties (variërend van 90 mg - 250 mg/l). In de praktijk veel minder
andere toevoegingen:	• stabilisatoren	• mits toegestaan: citroensap, ascorbinezuur (vitamine C)
klaren:	• klaringsmiddelen	• lange rustperiode op vat • overhevelen • maar ook bepaalde toegestane klaringsmiddelen
filteren:	• soms met asbest filters	• eventueel cellulosefilters
konservieren:	• pasteurisatie (niet altijd) • paraffine • (infrarood)	• wijn wordt niet gepasteuriseerd

....van nature klassiek.

sulentschap) om in diverse wijnbouwgebieden en bij de wijnboeren ter plekke een kijkje te gaan nemen.

Verkeerde verwachtingen

Volgens Recko mag men geen verkeerde verwachtingen over biologische wijnen koesteren. Dat betekent twee dingen:

1. Biologische wijn = relatief begrip.

Ook in de ekologische landbouwmethoden zijn sommige (chemische) bestrijdingsmiddelen immers toegestaan en het is een misverstand te denken dat een volledig biologische wijnbouwmethode en -productie mogelijk is. (Dit geldt trouwens niet alleen voor wijnbouw). Een hardnekkig misverstand hierbij is het gebruik van sulfiet. De biologische wijnproducenten pretenderen niet sulfietvrije wijnen te maken. Het gaat veel meer om de mate waarin van sulfiet gebruik wordt gemaakt. Deze liggen bij de door Prodor geïmporteerde wijnen ver beneden de toegelaten EEG-normen, zelfs soms 50 pct. lager dan door de biologische organisaties is toegestaan. Als sulfiet volledig verboden zou zijn, dan zou men op andere technieken over moeten gaan om de wijn beter bewaarbaar te maken, bijvoorbeeld het pasteuriseren (even op 60°C brengen) wat dan weer afbreuk zou doen aan de kwaliteit van de wijn.

2. Biologische wijn = garantie voor een goede kwaliteit.

Prodor is even onverbiddelijk voor een slechte kwaliteit (wijnkundige aspecten) als voor een niet biologische produktwijze. Wanneer aan alle 'biologische voorwaarden' voldaan zijn, keurt de familie Recko de wijn en valt hij in hun smaak, dan mag de wijn 'Prodor' op z'n etiket voeren.

De landbouwmethode, de produktwijze en de kwaliteit van het verkregen produkt zijn dus bepalend voor de Prodorwijnen die hier de ekologische konsument bereiken. Deze drie aspecten samen maken dat de familie Recko liever spreekt over 'klassieke' wijnen dan over biologische wijnen.

Meer risico's

Ekologische wijnen op de markt brengen houdt risico's in, zowel voor producent als voor verdeler. Doordat met natuurlijke produkten wordt gewerkt kunnen ongewenste ontwikkelingen plaatsvinden, de wijn gaat in de fles bijvoorbeeld opnieuw gisten. Ten opzichte van de gangbare wijn vormt dit risico het grootste probleem voor de biologische wijn. Dit risico verklaart dan ook voor een groot gedeelte de prijs van deze wijnen.

De prijs van de wijnen liggen vrij hoog. De goedkoopste tafelwijn kost rond de 7 gulden, de duurste wijnen (*Château du Puy* uit Bordeaux en Champagne) liggen rond de f 60,- à f 70,-. Daartussenin zit een heel gamma van wijnen in verschillende prijsklassen. De kunst is om goed betaalbare tafelwijn van ongeveer 5 gulden op de markt te brengen, maar dat lukt nog niet. De wijn is duurder, maar je kunt je afvragen hoe sommige grootwinkelbedrij-

■ Het echtpaar Recko van de firma Prodor.

ven wijn op de markt kunnen brengen voor f 3,- à f 4,- als je weet dat men voor de aankleding van de wijn (fles, kurk, etiket) al zo'n f 2,- kwijt is. Daarbij is dan nog niet gerekend het vervoer, bottelen, enzovoorts. Wat blijft er over voor de wijnboer?

Ook hier dus een belangrijk aspect van de ekologische produktie en konsumptie: Een gezonde prijs voor een gezond produkt en net als bij alle andere ekologische produkten is het dus logisch dat de prijzen hoger liggen dan bij de gangbare grootwinkelbedrijven.

In evenwicht

En net zo goed als de ekologische boer in Nederland zit de ekologische wijnboer in een oneerlijke concurrentiepositie omdat hij door zijn produktwijze (en zijn lagere opbrengst) niet mede verantwoordelijk is voor de overschotten en de milieuoverbelasting. Tot nu toe is het zo dat produktie en konsumptie nog in evenwicht zijn. Dit is voor een groot gedeelte te verklaren doordat vooral in Frankrijk veel belangstelling is voor goede kwaliteitswijnen, zonder dat daarbij de biologische herkomst van doorslaggevend belang is. Het is opvallend dat juist deze wijnen aan de hoge kwaliteitseisen van de 'kenners' voldoen.

Recko is er overigens van overtuigd dat de wijnboeren van de grote Franse wijnen (*Château d'Yquem*, *Château Lafite Rothschild*...) op eenzelfde 'biologische' manier

te werk gaan waardoor ook zo'n goed produkt verkregen wordt waarvoor echter maar weinigen het geld kunnen neertellen. Dat de biologische wijnboeren een goede afzet vinden voor hun wijnen wil nog niet zeggen dat zij hun schaapjes op het droge hebben. De risico's en de veel kleinere opbrengst (tot zo'n 50 pct. minder) werden al eerder genoemd. Daarbij moet de boer zelf zijn produkt zien te slijten (in tegenstelling tot de meeste wijnboeren die zijn aangesloten bij een koöperatie die de wijn altijd opkoopt). Dat alles maakt de verleiding groot om op gangbare wijze verder te produceren. De ekologische wijnboer moet dus wel over de nodige dosis motivatie en doorzettingsvermogen beschikken.

Grotere keuze

Er is in de tien jaar van Prodor heel wat in het assortiment veranderd. Er zit beweging in de ekologische wijnbouw, in Frankrijk gaan er wijnboeren terug naar de gangbare teeltwijze, maar er komen steeds weer nieuwe boeren bij, er is een lichte groei. In Duitsland daarentegen kan men spreken van een 'explosieve' groei van biologische wijnboeren. Ook in Italië begint de ekologische wijnbouw wat vorm te krijgen. Ekologische wijnen uit andere landen (bijvoorbeeld Spanje, Griekenland, Portugal) zitten er voorlopig nog niet bij. Dit is vooral te wijten aan het feit dat de plaatselijke biologische land- en wijnbouw nog onvoldoende ontwikkeld is. Al wordt ook daar de situatie goed in de gaten gehouden door de familie Recko.

Bestond het Prodor-assortiment in de beginjaren uit zo'n 30 soorten wijn uit diverse

Wat lees je op het etiket?

Een wijnetiket bevat een aantal gegevens die ons kunnen helpen een wijn bij aankoop te beoordelen. Let wel! Een wijn mag niet beoordeeld worden op het etiket. De meeste wijnproducerende landen hebben een aantal regels waaraan de etikettering moet voldoen. We zullen bij wijze van voorbeeld twee Franse etiketten nemen.

- Naam van het *wijngoed* (bedrijf) komt niet voor bij alle wijnen. Wel bij alle Prodor wijnen omdat dit bedrijf geen handelaars of koöperatiewijnen in zijn assortiment opneemt.

- *Wijnstreek*. In dit geval Saint Emilion in de Bordeaux. Alleen de wijnen die op het afgebakende gebied van Saint Emilion verbouwd zijn, slechts 8 gemeenten op de rechteroever van de Dordogne, mogen de benaming Saint Emilion dragen. De Franse wijnwet is streng in het gebruik van streekbenamingen.

- *Appellation d'origine Contrôlée*: (A.O.C.) wijn komt uit een bij de wet vastgesteld gebied, gebonden aan bepaalde druivenrassen. Er is een maximale produktie per ha vastgesteld en de wijn moet een minimaal alcoholgehalte bevatten (dat overigens niet op het etiket vermeld hoeft te worden). De wijn ondergaat een aantal chemische- en smaaktesten om deze aanduiding te krijgen.

In plaats van deze 'appellation' kan men ook andere aanduidingen aantreffen, zoals:

- *V.d.q.s.* (*Vins délimité de qualité supérieure*) deze is vergelijkbaar met de Appellation d'origine contrôlée maar de regels zijn minder streng en minder nauwkeurig. Het alcoholgehalte moet op de fles vermeld worden.

- *Vin de Pays*: Zijn de wijnen die niet in aanmerking komen voor A.O.C. of V.d.q.s.

40 streken mogen deze benaming aan de wijnen geven. Deze aanduiding wordt gevolgd door de naam van één van de 40 streken. De eisen waaraan ze moeten voldoen: de gebruikte druivesoorten moeten bij het plaatselijk wijnbureau aangemeld worden en ze moeten een alcoholgehalte van meer dan 8,5 pct. hebben.

- *Vin de consommation courante*: Zijn alle andere soorten wijnen, meestal gemengd van diverse herkomst. De aanduiding van het alcoholgehalte is verplicht. Het zijn wijnen zonder persoonlijkheid.

Opmerking: Wat A.O.C. betreft: Hoe kleiner het afgebakende gebied, hoe moeilijker te voldoen aan een bepaalde 'Appellation'. Dat wil zeggen dat 'Appellation Saint Emilion contrôlée' moei-

lijker te verkrijgen is dan 'Appellation Bordeaux contrôlée', hoewel Saint Emilion in de Bordeauxstreek ligt.

- *Jaartal*. Dit is vooral van belang om rekening te houden met een eventuele bewaartijd. De ene wijn is een uitgesproken bewaarwijn en de andere juist niet. Ook voor de kwaliteit en de prijs van de wijn is dit een zeer belangrijk gegeven.

- *Inhoud* van de fles: is verplicht.

- Naam van de *eigenaar*: van het wijngoed of eventueel importeur of handelaar.

- *Alkoholpercentage*: Niet verplicht voor A.O.C., is niet bepalend voor de kwaliteit van de wijn.

- *Mis en bouteilles au château* of... *au domaine*: Dit betekent dat de wijnproducent de eindverantwoordelijkheid draagt voor het verhandelde produkt. De wijn is vanaf de wijngaard tot op fles onder de zorg van de wijnboer gebleven.

- *Biologisch kwaliteitskenmerk*: De wijnbouwer heeft zich kontraktueel verbonden met een biologische landbouworganisatie die produktierichtlijnen bepaalt, bijvoorbeeld *Nature & Progrès*.

- *Vin Prodor*: De importeur heeft eigen kwaliteitseisen gesteld en dit geldt dus ook als een soort kwaliteitskenmerk. Heeft echter geen enkele rechtsgeldige betekenis.

wijnbouwgebieden, nu heeft men de keuze uit een 100-tal soorten waarvan de meeste afkomstig zijn uit de traditionele wijnbouwgebieden in Frankrijk, maar waarin ook meer plaats komt voor Duitse en Italiaanse wijnen.

De 'nieuwste' wijnen in het assortiment zijn onder andere Chianti, Beaujolais, enkele Elzasser- en Loirewijnen. De keuze van het assortiment hangt van een heleboel factoren af. De familie Recko volgt alle nieuwe ontwikkelingen op de voet en onderhoudt met de wijnboeren en de organisaties steeds (minstens 1x per jaar) persoonlijk contacten.

Op de vraag of er wel belangstelling is voor een zo uitgebreid assortiment aan biologi-

sche wijnen antwoordt Recko bevestigend.

Avant-garde

Er is immers het al eerder genoemde groeiende kwaliteitsbewustzijn bij de ekologische konsument maar daarnaast ook nog een soort van avant-garde rol die deze vervult. De ekologische konsument is niet konservatief in de zin dat hij vasthoudt aan een bekend artikel. Hij staat open voor nieuwe ontwikkelingen op voedingsgebied, de bereidheid tot onderzoeken van nieuwe produkten is groot. Dit heeft tot gevolg dat zeker wat kwaliteit maar daarnaast ook wat verscheidenheid aan wijnen betreft het Prodor assortiment ruime mogelijkheden biedt in het maken van een be-

wuste keuze voor een zowel dagelijkse als een echte feestelijke wijn.

De nieuwe Prodorfolder met volledig assortiment ligt vanaf september in de ekologische winkels. Jammer dat er in de folder te weinig zakelijke informatie wordt gegeven over de eigenschappen en kenmerken van de verschillende soorten wijnen. De gegeven informatie is te weinig informatief en te zoetsappig.

Maar, los van de folder, door Prodor wordt elke ekologische konsument in de mogelijkheid gesteld om de dagelijkse of fijnere ekologische voeding te verrijken met een goed glas biologische wijn.

Leo van den Bos

Wijn van onbespoten streekfruit

't Vatsoen, een koöperatief vennootschap

Vruchtwijnen staan de laatste jaren sterk in de belangstelling. Dit komt voornamelijk doordat veel literatuur verkrijgbaar is en kursussen worden opgezet over het zelf maken van wijnen. Ook De Kleine Aarde zelf heeft hier sinds enige jaren flink aan meegeholpen door het boekje 'Wijn uit eigen tuin' en de kursussen 'Zelf wijn maken', beiden van Jan van Schaik. Deze vernieuwde belangstelling voor vruchtwijnen heeft geleid tot heel wat zelfaktiviteit.

Men moet wel weten dat vruchtwijn niet altijd te vergelijken is met wijn, het is een ander produkt. De warenwet bepaalt immers dat wijn het produkt is verkregen door de gisting van verse druiven of vers druivesap. Wanneer een soortgelijk produkt dus niet van druiven is gemaakt mag het niet als wijn in de handel worden gebracht, wel onder de benaming vruchtwijn.

Nodige vakkennis

Vruchtwijnen worden vooral in de hobbysfeer gemaakt, al zijn er altijd wel, in beperkte mate, vruchtwijnen in de handel geweest.

Sinds de zomer van '83 is in Turnhout een bedrijf van start gegaan dat vruchtwijnen produceert. Enkele mensen met elk hun eigen specialisme begonnen toen met het verwerken van fruit van eigen bodem tot vruchtwijn. De nodige kennis en machines waren aanwezig om een bedrijf te runnen. Er werken onder andere: een jurist, ekonoom, een administratieve kracht en iemand die al 15 jaar zelf vruchtwijnen maakte en hierdoor de nodige kennis en ervaring had verworven. In tegenstelling

tot de meeste andere startende kleinschalige bedrijven hadden de meeste betrokkenen elders een job en hadden geen direct belang bij volledige tewerkstelling bij de koöperatie, dat wil zeggen, wel wat beleid maar niet wat werkgelegenheid betreft. Het opzetten van een kleinschalig bedrijf was in dit geval dus geen reactie op een structurele werkloosheid. Hierover hebben de medewerkers trouwens een uitgesproken mening. Het opzetten van een eigen bedrijf door mensen zonder baan is zinvol, maar het is verkeerd te denken dat het opzetten van kleinschalige bedrijven een alternatief is voor de huidige structurele werkloosheid.

'Vermits de kleinschalige bedrijven niet de oorzaak van de crisis zijn zullen zij er ook niet de uitkomst van zijn, zij hebben de mogelijkheden niet om de problemen van de huidige crisis op te lossen. Zij moeten hun pretentie elders leggen zoals experimenteren in zelfbeheer en proberen het probleem van de vervreemding van de arbeid op te lossen.'

Kleinschalig geen antwoord

Of anders gezegd: 'Krisis is veroorzaakt

door een economisch model dat groei voorop stelt, met overproductie en werkloosheid als gevolg. Kleinschalige bedrijven geven daar geen antwoord op.'

Momenteel zijn zeven mensen betrokken bij het bedrijf, er is één betaalde kracht en de rest is vrijwilligerswerk.

De doelstellingen op vrij korte termijn zijn zeer ambitieus: vier betaalde krachten.

De produktie:

Het eerste jaar produceerde men ± 10.000 liter,

het tweede jaar ± 25.000 liter,
dit jaar ± 40.000 liter.

Men wil in de toekomst de produktie uitbreiden tot 100.000 liter. Dit houdt in dat de apparatuur moet worden aangepast, dat men meer grondstoffen zal moeten aankopen en dat er meer werk zal zijn.

Men heeft voor deze ontwikkelingen ongeveer één jaar uitgezet. De produktiewijze zoals die nu verloopt is best professioneel te noemen en je kan direkt merken dat de nodige deskundigheid aanwezig is.

Suiker en wijngist

De vruchten (appel, peer, rabarber, bes, krik, kruisbes) waren oorspronkelijk afkomstig van kleine boeren uit de omgeving die gekontrakteerd waren. Door de produktie-uitbreiding en om te voorkomen dat eventueel leegloop zou ontstaan door het wegvallen van leveringen van de boeren (meestal oudere boeren) gaat men er steeds meer toe over om bestellingen en kontrakten te maken met grote biologi-

sche of BD-bedrijven (bijvoorbeeld therapeutische centra) en met het Vlaamse verdeelcentrum voor biologische groenten en fruit 'Ten Hoeye'. Bij 't Vatsoen pretenderen ze trouwens niet biologische vruchtwijnen te maken, er staat wel op het etiket vermeld 'Fruitywijnen van onbespoten streekfruit'.

Voor het wassen, malen en persen van de vruchten heeft men de nodige apparatuur kunnen opkopen en het is wel een aardige service dat amateurwijnmakers er hun vruchten tot most kunnen laten verwerken tegen redelijke prijzen.

Omdat de gebruikte vruchten, in tegenstelling tot druiven, van nature weinig suiker bevatten om het gewenste gistingsproces en alcoholpercentage te krijgen, moet men suiker toevoegen. (de hoeveelheid is afhankelijk van onder andere de soort vrucht). Verder wordt nog alleen wijngist toegevoegd.

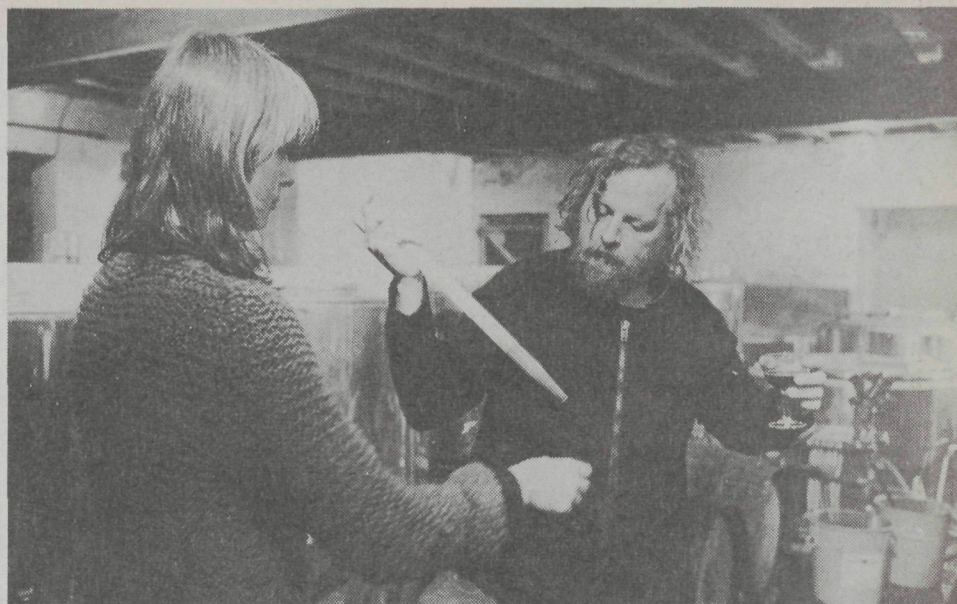
Eikenhouten vaten

Het gistingsproces zelf verloopt in grote inox tanks en duurt ongeveer zes tot acht weken waarna de wijn wordt overgestoken op houten vaten. De meeste zijn eikenhouten wijnvaten, enkele zijn nog van kastankehout. Vroeg of laat zullen ook deze vaten vervangen worden door eikenhouten vaten. Deze vaten worden opgekocht van Franse wijnboeren. Er is wel een risico aan verbonden, er kunnen zich ziektes in het hout bevinden. Vaten mogen niet langer dan zes weken hebben drooggestaan volgens Jos, de wijnspecialist, wat hem trouwens niet onopgemerkt zou voorbijgaan. Gemiddeld wordt een wijn zo'n drie keer overgestoken. De rijping op de houten vaten duurt minstens een half jaar tot acht maanden. Omdat men bij 't Vatsoen helemaal geen gebruik maakt van sulfiet moet de wijn gepasteuriseerd worden, dat is gedurende 3 sekonde op 60°C brengen om te voorkomen dat er zich een nieuwe gisting gaat voordoen op de fles of dat er zich bijvoorbeeld een melkzure gisting ontwikkelt.

Ook voor dit pasteurisatieproces hebben ze een speciaal apparaat van een Franse wijnboer opgekocht. Het laatste stadium is het bottelen en etiketteren. De gebruikte flessen zijn gedeeltelijk nieuw en gedeeltelijk hergebruikt, al brengt dit laatste wel wat problemen met zich mee omdat de grootte van de flessen nogal verschillend kan zijn en de botteling half automatisch verloopt.

Meer soorten

Al vanaf het begin, bij het starten van het bedrijf, bestaat het assortiment uit 6 soorten vruchtwijn, namelijk: rabarberwijn, appelwijn, appel-peerwijn, appel-bessenwijn, krikewijn, bes-krikewijn. Er wordt op dit moment gewerkt aan verbreding van het assortiment (bes alleen, en vruchtwijn van kruisbessen en combinaties). De prijs per fles varieert van 110 tot 160 Bfr. (f 6,- tot f 9,-). Een democratische prijs voor een naar mijn mening goed

■ Medewerkers 't Vatsoen aan het werk.

kwaliteitsprodukt.

Voor de afzet van zijn produkten rekent 't Vatsoen voornamelijk op het natuurvoedingscircuit, al komen in principe ook andere winkels en horeca-bedrijven in aanmerking. Door de geplande produktievermeerdering is men nu druk bezig te zoeken naar nieuwe en geschikte afzetmarkten.

Iets minder dan 30 pct. van de totale produktie wordt op het bedrijf (een boerderij) zelf verkocht en dat wil men zo houden omdat contact met de klanten belangrijk wordt gevonden.

't Vatsoen is op zaterdag te bezoeken, je kan er de verschillende vruchtwijnen proberen!

't Vatsoen, Slagmolenstraat 106, 2300 Turnhout, België.

Verskillende keuzes

We hebben hier in dit artikel en in het voorgaande twee soorten wijnen besproken. Twee verschillende produkten eigen-

lijk. De Franse biologische wijnboeren gaat het erom met de klassieke Franse wijnproduktie een kwalitatief goed produkt te maken en dat als alternatief voor de nu gangbare wijnproduktie een ekologisch verantwoorde produktiewijze kent. Vrchtwijnen van 't Vatsoen daarentegen zijn een produkt van hier, gemaakt van streekfruit, waarbij naast zorg voor de kwaliteit van het produkt, de biologische wijze van produceren nog verder is doorgedreven, sulfiet is hier namelijk helemaal uit-den-boze. Er bestaan blijkbaar verschillende opvattingen over het gebruik van sulfiet. Door de een beschouwd als totaal verwerpelijk, door de ander gedoogd als noodzakelijk kwaad. De een geeft hierbij de voorkeur aan pasteuriseren en staat daarbij lijnrecht tegenover de ander die vindt dat pasteuriseren teveel afbreuk doet aan de kwaliteit...

De ekologische konsument moet het maar beoordelen!

Leo van den Bos

NIEUW VAN DE DKA UITGEVERIJ

Mueslibrood

Voor het deeg

500 g tarwemeel
80 g havervlokken
1½ theelepel stroop
25 g gist
2 theelepels zout
¾ losgeklopt ei
330 cc lauw water

Voor het vulsel

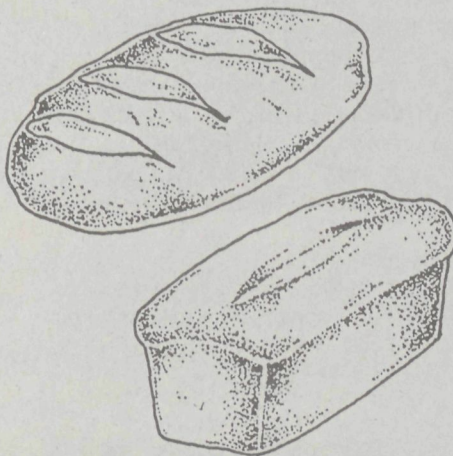
160 g rozijnen
70 g hazelnoten
3 eetlepels sesamzaad
1 eetlepel meel

Voor de garnering

½ eetlepel sesamzaad
enkele gemalen noten
¾ losgeklopt ei

Los de gist op in weinig water waar de stroop aan toegevoegd is. Meng meel, zout en vlokken. Maak in het midden een kuiltje en giet daarin het gistmengsel. Voeg het ei en ¾ deel van het water toe. Meng alles vanuit het midden met je handen, tot een samenhangende bal ontstaat. Is het deeg te droog, voeg dan de rest van het water toe. Kneed het deeg ongeveer 10 minuten tot het elastisch aanvoelt. Besla het af en toe. Leg het deeg in een kom, dek deze af met een vochtige doek en zet het deeg op een warme, tochtvrije plaats, gedurende 30 minuten te rijzen. Was de rozijnen, laat ze goed uitlekken en vermeng ze met een eetlepel meel. Vermeng de noten (bewaar er een paar voor de garnering) met de rozijnen en het sesamzaad. Vet het bakblik in. Sla het deeg door en vouw het vulsel in het deeg, kneed het er door. Vorm een brood en leg het in de vorm. Maal de rest van de noten, vermeng ze met het sesamzaad en het losgeklopte ei. Besmeer de bovenkant van het brood met dit mengsel. Dek het brood af met een vochtige doek en laat het nog eens rijzen op een warme, tochtvrije plaats (45 minuten). Bak het brood in 45 minuten gaar en bruin bij 225°C.

(uit: 'Brood uit eigen Oven')

Brood uit eigen oven

Heerlijk die geur van pas gebakken brood. Waar komt die vandaan, er is toch geen bakkerij in de buurt? Nee, dat niet, maar ook thuis kun je je eigen brood bakken. Het is een werk dat je vaak voldoening geeft en bovendien smaakt een boterham toch veel lekkerder als je zelf het brood gebakken hebt. Zelf brood bakken, daarover gaat Gerda Muller's boekje 'Brood uit eigen oven'. Steeds meer mensen willen hun eigen brood bakken en daarom is er dit boekje dat bedoeld is voor mensen die zelf al hun brood bakken maar nog wat praktische tips kunnen gebruiken en voor diegene die nog willen leren hoe je een smakelijk brood zelf kunt bakken.

Natuurlijk worden er veel recepten gegeven. Wat dacht je van: een volkorenbrood, mueslibrood, karnemelk-roggestoet, uienbrood, boeren-rozijnen bollen etc. Ook worden er ideeën gegeven voor de verwerking van oud brood of brooddeeg bijv. een hartige broodschotel of een pizza. Maar bovendien wordt er in dit boekje aandacht besteed aan achtergrondinformatie. Zo maak je kennis met gist en zuurdesem en hoe je beiden moet gebruiken, welke meelsoorten je zoal kunt gebruiken, hoe moet je kneden en een brood vormen maar ook hoe kun je voorkomen dat je brood inzakt, scheurt of niet gaar is, etc. Met deze achtergrondinformatie wordt het mogelijk om talloze variaties aan te brengen in je recepten.

Ekologische Alternatieven 17. Prijs f 6,-. Verkrijgbaar door overmaking van f 8,50 (inklusief portokosten) op giro 52730 van De Kleine Aarde, Boxtel. Vermeld: 'Brood uit eigen oven'.

Doe het thuis

Ook op milieugebied geldt dat voorkomen beter (dat wil zeggen: goedkoper) is dan genezen. Omdat meestal de vervuiler nog niet hoeft te betalen, is milieuvriendelijk gedrag vaak toch wat duurder. Gelukkig bestaan er ook heel wat voorbeelden waarin milieu en geld sparen wél samengaan. Het pas verschenen deeltje van de reeks Ekologische Alternatieven 'Doe het thuis, Geld én milieu sparen' laat Jan Juffermans er een vijftigtal zien. Wie eenmaal de

smaak te pakken heeft vindt er gemakkelijker meer.

Ekologische Alternatieven 18. Prijs: f 6,-. Verkrijgbaar door overmaking van f 8,50 (inklusief portokosten) op giro 52730 van De Kleine Aarde, Boxtel. Vermeld: Doe het thuis.

Hoe het hoort

In 1984 kwamen de delegaties van de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO) in Parijs bijeen. Zoals ze wel vaker doen. Maar nu kwam als opmerkelijke konklusie naar buiten dat het van groot belang is om meer milieumaatregelen te nemen! Want wat is uit onderzoek gebleken? Dat het domweg goedkoper is van tevoren maatregelen te nemen dan achteraf de rotzooi te moeten opruimen. Tegelijk drongen de ekonomen (worden zij de nieuwe milieubeschermers?) er op aan de vervuilers te laten betalen.

'Voorkomen is beter dan genezen' is dus weer eens bevestigd. Zorg voor het milieu levert zelfs geld op. Maar voor wie eigenlijk? Als het goed geregeld was, zouden milieuvriendelijke producten altijd goedkoper zijn. De vervuilers hoeven echter nog lang niet altijd te betalen. Daardoor kun je met milieuvriendelijk gedrag nogal eens duurder uit zijn. Met de voorbeelden in dit boekje ligt dit anders. Daarbij wordt milieuvriendelijk gedrag beloond. Zoals het hoort!

De OESO-konklusie klinkt nog veel te weinig door. Dat zie je bijvoorbeeld heel duidelijk in supermarkten. Die goedkope kropjes sla en die voordelige kalflapjes zijn eigenlijk veel duurder. De vervuiling van water, bodem en lucht (door gifbelten van bestrijdingsmiddelen, mestoverschotten en zure regen) wordt niet aan de kassa mee afgetrokken. De kosten om de smeerboel op te ruimen worden gedragen door alle belastingbetalers samen. Dus ook de mensen die bewust iets méér betalen voor biologische producten mogen (nee, moeten!) meebetalen aan de gevolgen van de 'goedkope landbouw'. Als de vervuilers zouden betalen, kwamen er wel andere prijzen uit de bus. De landbouw is het beste voorbeeld van rare milieuverhoudingen. Met vervoer of verf ligt het niet anders. Laten we echter niet onmiddellijk onze nek breken over hogere prijzen. Een duurzaam produkt is doorgaans ook een milieuvriendelijk produkt. De prijs mag dan ook best iets hoger zijn. En dan komen we nog goedkoper uit dan met wegwerpspul.

(uit de inleiding van 'Doe het Thuis, Geld en milieu sparen')

Meer water in de grond en geen dooie vis

Regenwater is geen afval

Regen is lastig. We vloeken op het weer als we niet droog van het ene onderkomen naar het andere kunnen geraken. We kruipen er voor weg: deuren en ramen dicht. Al dat nat zorgt alleen maar voor overstromingen. Daar rotten de gewassen van weg en anders kun je wel niet met de traktor op het land. Water zit er genoeg in de kraan. En als het op 't land nodig is, slaan we wel een put voor een beregeningsinstallatie. Nee, elke druppel die er valt is er een teveel. Die is zuur. Daar sterven de bossen van af. Daar schrompelen de gebouwen van weg. En is 't niet zo, dat de vissen in de beek na een fikse regenbui óók al het loodje leggen?

Meer grondwater

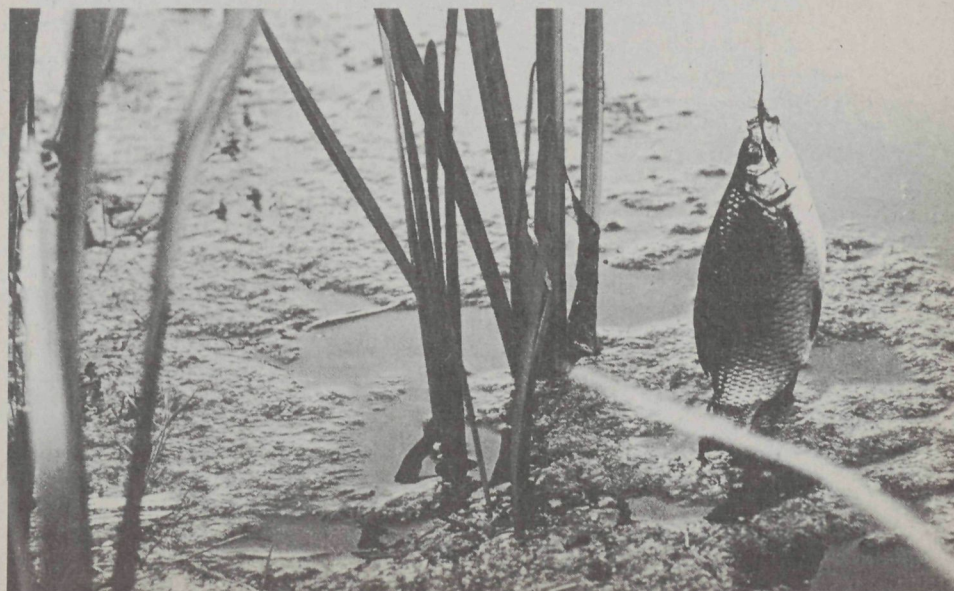
Het zou dus niet meer moeten regenen. Wat een uitkomst zou dat zijn. Heren en dames meteorologen, kunnen jullie daar niet iets op vinden? Deze inleiding zal niemand serieus nemen. Toch is de waarheid niet zo heel ver van deze gedachtenspinsels verwijderd. Er wordt al druk geëxperimenteerd met methodes om buien hun last eerder en op een minder ongewenste plek te laten neervallen. En wij hier in Nederland, zijn wij niet de wereldkampioenen in-toom-houden-van-de-(grond)waterstand? Op de meest efficiënte wijze wordt het regenwater de snelste weg naar de zee aangeboden via riool of drainagebuis. Daarvoor nemen we zelfs een watertekort in de zomer op de koop toe. In Noord-Brabant is het grondwaterpeil in de laatste decennia meer dan een meter gezakt. Dat vraagt om heel wat aanpassingsvermogen van het in of op de bodem voorkomende leven. Het brengt ook de drinkwatervoorziening in gevaar.

Die ontwikkeling moet worden omgedraaid. Er moet meer grondwater komen. Waar vandaan? Regen dus.

Het gaat er niet om om het meer te laten regenen. Nederland is heus al nat genoeg. We zouden echter efficiënter om kunnen gaan met de regen die er valt. Efficiënter oppotten in plaats van efficiënter wegwerpen. Een methode die daarbij een handje zou kunnen helpen is ervoor te zorgen dat wat er op verharde oppervlakken valt (wegen, pleinen, daken) op de een of andere manier wordt opgenomen in de grond. Het blijkt dat daarmee al het een en ander is geëxperimenteerd. In het Gooi is een dergelijk systeem al enkele jaren praktijk.

Dommelwaterproject

Maar eerst de reden waarom De Kleine Aarde met deze problematiek aan de slag ging. Daarvoor moeten we eerst een zijstapje maken naar de beek die door Boxtel stroomt: de Dommel. De provincie Noord-Brabant heeft de euvele moed gehad ge-

deeltes van deze beek voor te bestemmen om daarin in de toekomst een 'ekologische basiskwaliteit' te laten terugkeren. Wat dat precies inhoudt is niet duidelijk, wel staat vast dat er nog heel wat water door de Dommel zal stromen voor het zover is, want de Dommel is een van de minder schone wateren van de provincie.

Om zelf dan maar de nodige voorwaarden te omschrijven en maatregelen aan te bevelen die de kwaliteit van het Dommelwater op ekologische normen moet brengen is er op initiatief van de Brabantse MilieuFederatie (BMF) een studiegroep opgestart, waarin behalve BMF en DKA o.a. ook het Brabants Landschap, de Chemiewinkel Eindhoven en het MilieuEdukatieCentrum Eindhoven deelnemen. In het najaar worden de resultaten van het werk van deze groep gepresenteerd in de vorm van een actieprogramma, een tentoonstelling, een diaserie en een brochure. Tevens zal dan blijken dat wat voor 'de Dommel' geldt, ook voor veel andere laaglandbeken geldt.

Riooloverstorten

Een probleem is de vissterfte na een hevige regenbui. Dit komt een paar keer per jaar voor. Direkte oorzaak: het in werking treden van rioolwateroverstorten, waardoor de inhoud van het riool plus het daarin tijdens de droge periode bezonken en dus geconcentreerde slib op het oppervlaktewater (de Dommel) wordt geloosd. Deze overstorten worden aangebracht omdat anders al het rioolwater naar de rioolwater-zuiveringsinrichting (RWZI) zou moeten. Deze zou dan een capaciteit moeten krijgen die maar enkele keren per jaar (na een hevige regenbui) benut wordt. Dat is onrendabel. Overigens zijn de meeste aan de Dommel gelegen RWZI's toch al overbelast, maar dit terzijde.

De Kleine Aarde bood aan dit probleem aan te pakken. Doel daarbij was om het aantal malen per jaar dat de rioolwateroverstorten in werking treden (de overstortfrequentie: o.f.) tot aanvaardbaar niveau terug te dringen. Aanvaardbaar niveau blijkt dan al snel = 0 (nul) te zijn. Relevant is namelijk de hoeveelheid vuil die per keer op de beek komt (stootlozing): daarvan sterven tenslotte de vissen. Deze hoeveelheid verkleint weliswaar enigszins met de overstortfrequentie, maar niet dermate dat een lage o.f. (1 à 2) ook een aanvaardbaar lage vervuiling inhoudt. Zeker niet als een ekologische basiskwaliteit wordt nagestreefd.

Richtingoppervlakte

Om tot een o.f. = 0 te komen, kunnen een aantal oplossingen worden toegepast, waarvan in het Dommelwaterproject een combinatie maatregelen wordt aanbevolen. De meesten zijn gericht op vergroting van de berging van het rioolsysteem (= de hoeveelheid rioolwater die beneden de rioolwateroverstorten kan worden opgeslagen). Goedkope oplossingen in deze sfeer zijn:

- een grotere dimensionering van de

rioolbuizen

- verhoging van het overstortpeil
- aanbrengen van stuwconstructies in de riolen (interne overstorten)
- besturing aanbrengen, gebruikmakend van spreiding in de neerslag.

Dure oplossingen zijn: het toepassen van bergbezinkbassins of bergingsriolen (respektievelijk een soort waterkelders en een gedeelte riool van zeer grote omvang en diepte). Niet alle genoemde oplossingen zijn steeds toepasbaar, maar hangen af van de inrichting van het al aanwezige rioolsysteem en terreinomstandigheden.

Bij al deze oplossingen wordt het regenwater via het riool rechtstreeks naar het oppervlaktewater getransporteerd. Het komt alleen later op de RWZI aan, die daarvoor niet (veel) in capaciteit hoeft te worden vergroot.

Richting grond

Een ander uitgangspunt is om het regenwater uit de riolen weg te houden. Dit kan goedkoop door bijvoorbeeld bij wegen en pleinen grint- of puinkisten onder het oppervlak te werken, waarin het regenwater dat op de wegen valt, zich verzamelt en langzaam in de bodem uitzakt. Vooral bij goed doorlatende grondsoorten moet dit toe te passen zijn. Bij daken kunnen de regenpijpen op zo'n infiltratiekist worden aangesloten. Kortom, koppel alle straatkolken en regenpijpen los van het riool en zorg dat het regenwater dat zich er in verzamelt in de grond kan trekken. In de berekeningen wordt voor stedelijke gebieden aangehouden dat 50 percent van de regen op daken valt en 50 percent op de wegverhardingen (wat er door parken, tuintjes en ander groen wordt opgenomen of direct verdampt uit de plassen wordt voor het gemak en voor de zekerheid verwaarloosd). Uit proeven die met dergelijke systemen genomen zijn, blijkt dat het op de wegen vallende water zodanig vervuild raakt, dat dit enerzijds aanleiding geeft tot dichtsliben van het infiltratiemateriaal en anderzijds niet ten goede komt aan de kwaliteit van de bodem. Bij daken spelen deze problemen niet of nauwelijks (een enkele verdwaalde zinken dakgoot daargelaten) en dit systeem wordt dan ook - zoals al eerder opgemerkt is - al enkele jaren op diverse plaatsen in Nederland toegepast (o.a. in 't Gooi).

Het blijkt dus mogelijk te zijn om met simpele en goedkope middelen 50 percent van de regenval in stedelijke gebieden uit het riool weg te houden en aan het grondwater ten goede te laten komen. Voor de overige 50 percent zullen er eerst een aantal maatschappelijke en technische ontwikkelingen moeten plaatsvinden (vervoer zonder olie, benzine, lood; beter infiltratiemateriaal). Ondertussen zouden we er toe over kunnen gaan de grond anders te verharderen, met bijvoorbeeld houtsnippers, steenslag of waterdoorlatende stenen in fiets- en voetpaden. En waarom ook niet in de woonerven? Vóór meer water in de grond en tegen dooie vis.

Lowie van Erk

Kratmiumvrij

Heineken wil voor z'n nieuw type bierfles zo'n 10 miljoen nieuwe kratten gaan produceren. Hiervoor zal naar schatting 25 tot 50 ton cadmium gebruikt worden, cadmium die na verloop van tijd voor een groot deel in het milieu terecht zal komen. Cadmium is een zwaar metaal dat internationaal op de zogenaamde zwarte lijst van milieugevaarlijke stoffen is geplaatst. In Zweden bijvoorbeeld is het gebruik van cadmium in onder andere kunststoffen verboden. Philips heeft onlangs besloten om cadmium uit alle Philipsproducten te weren. Heineken houdt echter aan het gebruik van cadmium vast omdat dat een zeer heldere en helder blijvende kleur oplevert. De kleuren geel en rood vormen het handelsmerk van respektievelijk Heineken en Amstel.

Volgens de Vereniging Milieudefensie, daarin bijgevalen door een reeks andere organisaties (waaronder de Consumentenbond), zijn er gele en rode kleurstoffen op de markt zonder cadmium, die eveneens voldoen. Met Heineken zijn een briefwisseling en gesprekken gevoerd. Echter zonder resultaat. Daarom hebben de samenwerkende organisaties tot het voeren van de actie Kratmiumvrij besloten. Er zijn strooifolders gemaakt, bestemd om uit te delen bij supermarkten en slijterijen, actieposters om over Heineken of Amstelreklame te plakken. Tenslotte zijn er voorgedrukte briefkaarten waarmee men Heineken te kennen kan geven tijdelijk op een ander biermerk over te stappen zolang Heineken niet van z'n cadmiumplannen afziet. Posters (prijs f 0,25), strooifolders en briefkaarten (beide gratis) zijn te verkrijgen bij Milieudefensie, sectie afval, Postbus 20050, 1000 HB Amsterdam. Wie meer informatie over de zaak wil kan Milieudefensie bellen: 020-221366.

Vuilfabriek

Den Bosch

De plannen om in het stadsgewest Den Bosch te komen tot de oprichting van een huisvuilscheidingsfabriek (DKA 53) staan op een laag pitje. De kosten blijken namelijk veel hoger dan aanvankelijk werd aangenomen.

De firma Boon, die de huisvuilfabriek zou gaan exploiteren, heeft het stadsgewest laten weten dat de ervaringen met een soortgelijke installatie in Rucphen zodanig zijn dat de aanvankelijk gedachte prijs drastisch omhoog zou moeten. Het dagelijks bestuur van het stadsgewest vindt dit niet acceptabel.

Bovendien was aanvankelijk het plan om naast de scheidingsfabriek een plastiek-verwerkende fabriek op te richten, dat huisvuilplastiek weer gaat gebruiken. Dit plan is voorlopig gestrand omdat er - naast de f 300.000,- die het stadsgewest ter beschikking had gesteld - nog andere kapitaalverschaffers nodig zijn. Deze hebben het tot nu toe laten afweten.

BOEKEN

Speels bezeten van zonnegeloof

Een leraar elektronika met handenvol tips

Deel 1 en 2 van 'De Zon, Energiebron voor iedereen' wordt begeleid door een schrijven van de Zonne-Arc, de vereniging die de boekjes heeft uitgegeven. Het schrijven begint met 'Beste zonnevriend' en benadrukt dat de Zonne-Arc alleen zonnige projecten leven in wil blazen. Door daadwerkelijk mensen en groepen actief te helpen met berekeningen maken, werktekeningen uit te werken en praktisch te adviseren. Door het uitvoeren van een aantal projecten hebben zij reeds een ruime ervaring opgebouwd.

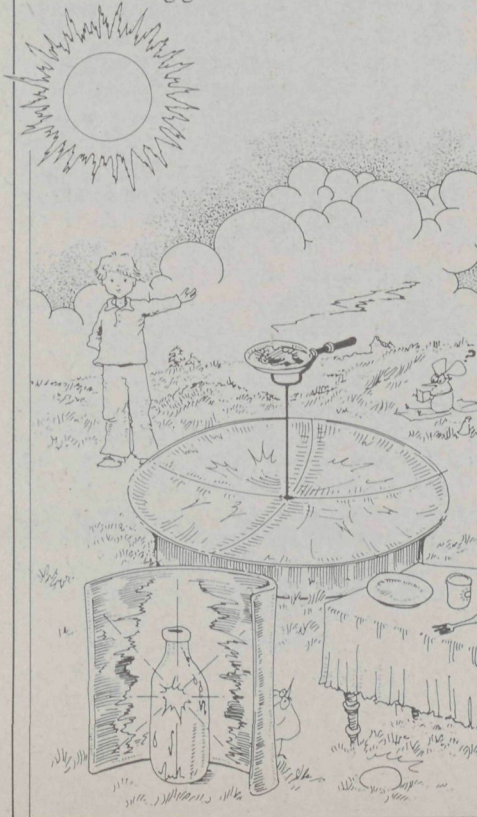
De brief besluit met: 'Dat elke koper van deze boeken lid wordt van de Zonne-Arc, en dus verder op de hoogte wordt gehouden van de activiteiten en publikaties, met zonnegroeten, de Zonne-Arc.'

De schrijver wordt op de omslag voorgesteld: 'De zon is de bron van alle leven op onze aardbol. Door haar energie zijn wij in leven. De zon is de inspiratiebron tot het ware. Met een groot zonnegeloof schreef de auteur dit boekje. Hij is momenteel leraar elektronika, en reeds jaren in de praktijk bezig met zonne-energie en gelooft erin met een deskundige zekerheid die voortvloeit uit zijn ervaring met verscheidene projecten.'

Leuke ontwerpjes

Het boekje is leuk opgemaakt en voorzien van allerlei duidelijke tekeningen, die ook de wat moeilijke technische zaken levendig en overzichtelijk weergeven. De teksten zijn eenvoudig gehouden en vlot geschreven. Het begint met wat leuke ontwerpjes van onder andere een zonnebarbecue. Na een enkele opmerking over isolatie, wordt wat uitvoeriger ingegaan op passieve zonne-energie in de woning. Het blijft bij wat opmerkingen en verbodsbre-

gels voor zonnehuizen. Na een stukje over de mogelijkheden van zonne-energie in België, wordt uitvoerig ingegaan op actieve zonne-energie installaties, te beginnen met de zonneboilers en eindigend met verwarmingsinstallaties voor de woning, gekombineerd met vloerverwarming en andere vormen van stralingsverwarming, en zelfs in combinatie met een warmtepomp. De beschrijvingen van de installaties zijn uitgebreid en voorzien van voldoende berekeningsmethoden, zodat de doe-het-zelver er goed mee uit de voeten kan. De tekeningen en de schema's zijn van zeer duidelijke schetsen voorzien. Daarnaast worden er veel tips gegeven over de praktische uitvoering. Een stukje elektronika voor de besturing van het geheel wordt niet overgeslagen, compleet met printtekening en onderdelenlijst en voorzien van een goede beschrijving. In het hoofdstuk 'Houtkachel kwam, zag en overwon' wordt wel erg ongenueanceerd gepraat over de problemen van 'houtstook'. De risico's van houtstook worden zeer uitvoerig genoemd.

Van achter naar voren

Deel 2 heeft dezelfde toon als deel 1. Het gaat echter veel verder in op de al in het eerste deel aangesneden onderwerpen. Het is zeer volledig en heeft een grondige theoretische onderbouw, die levendig beschreven is.

Het meest opmerkelijke van dit boekje is, dat je het van achter naar voren moet lezen. Op de manier zoals je meestal een boek even heel snel doorbladert.

Dit boekje ontsnapte niet aan de digitale greep van de 'chip-invaders' en zelfs de bladzijden kregen een hexa-decimale notatie, dus blad 10 wordt OA, het boekje begint dan ook met een flow chart, zoals je een software programma opzet voor de komputer. Het is allemaal heel speels en vlot in elkaar gezet en hoeft geen enkele lezer af te schrikken. Via het zonne-oventje en de zonnewijzer, met de nodige theorie, bouw- en werktekeningen, wordt een redelijk goede zonnewoning beschreven met passieve en actieve zonne-verwarmingssystemen. Daarna wordt uitgebreid ingegaan op lucht- en waterkollektoren met de bijbehorende opslagsystemen, verlevendigd met goede tekeningen van uitgewerkte installaties.

De verhandeling over het regeltechnische deel is zeer uitgebreid, volledig met gestructureerde logika van ROM, RAM, PROM en EPROM, met nullen en enen, mikro en makro. Met als slot een stuk fleurige elektronika, over leds, torren en ic's, en zelfs de functies OR, NOR, AND en NAND om het geheel te komplementeren. Wat mij zelf het meest opviel waren de foto's van de piramiden van het woonplan van De Kleine Aarde zoals ze in Huisen gebouwd zijn. Die worden echter niet als zodanig genoemd, alleen gebruikt om het Vlaamse piramideboek aan te kondigen, onder de titel 'Een zonzuivere Zonne-Arc-realisatie'. Waarvan akte.

Het zijn beide boeken, die voor de doe-het-zelver van grote bruikbare waarde zijn en als zodanig een uitstekende aanvulling op de reeds vele bestaande publikaties.

Jos van Doorn

De Zon, Energiebron voor iedereen, deel 1 en 2, geschreven door Willy Lievens. Uitgegeven door De Zonne-Arc v.z.w. (vereniging zonder winstmerk), St. Jozefstraat 17, B-8800 Roeselare, België, tel. 051-224559. Prijs: f 17,- voor deel 1, f 23,- voor deel 2. Beide delen samen: f 37,-.

Mondragon: waar koöperaties bloeien

Het lege graf van een beroemde dorpspastoor

Mondragon - Je kunt altijd wel iets doen ook al is er net toevallig een algemene staking, een 'Greba Orokorra' in het Baskisch, gaande. We zijn zo maar uit de bergen komen vallen. Een week geen krant gelezen, naar geen radio geluisterd. Nu begrijpen we waarom er telefonisch zo moeilijk gedaan werd en men ons niet direkt ontvangen kon. Op zoek dan maar naar het graf van de priester waarmee het allemaal begonnen is. Hij moet hier wel ergens liggen. We nemen ieder een kant van het kerkhof maar vinden niets. We: dat zijn een Engelse vriend die in Londen met het opzetten van koöperaties bezig is en die nu wel eens wil weten hoe het allemaal in Mondragon geregeld is. En ik dus.

We willen het al bijna opgeven als we bij een rouwkapelletje een man zien rond-scharrelen. Na enig herhaal begrijpt hij ons Spaans. Ja, die ligt hier. We hebben over hem heen gekeken. Ja, verdomd daar staat het: *Jose Maria Arizmendi*, de dorpspastoor die de grondlegger werd van Spanje's belangrijkste koöperatiebeweging en tot z'n dood in 1976 een eenvoudige dorpspastoor bleef.

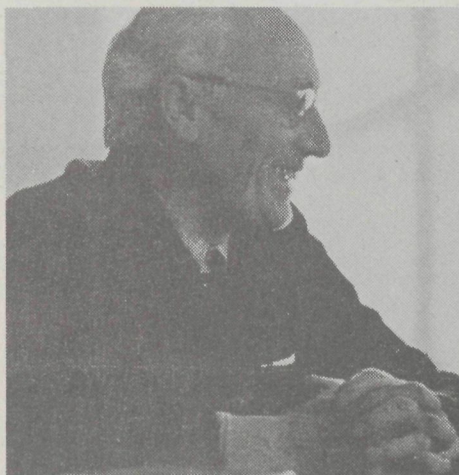
Maar wat ligt hij er vreemd bij! Het graf is open. En als we moed genoeg gevat hebben om in het gat te kijken zien we dat de gevallen grafsteen dwars door de kist is heengegaan. Maar of dit wel vader Arizmendi is? Op het gemeenschappelijke graf staan de namen van nog twee andere pastoors. De man neemt de moeite ons uit te leggen hoe zo'n graf eigenlijk in elkaar zit.

Stapelbedden

Om het te demonstreren trekt hij er één voor ons open. Het blijkt gewoon een ondergrondse kamer waar de kisten aan weerszijden als stapelbedden, drie of vier boven elkaar ingemetseld zijn. Nooit geweten! Wat je van buiten ziet is een ornament dat als dakbedekking dient. Maar die kist dan, en de steen er door heen? Geen botten, niets. Uit het verhaal van onze gids maken we op dat daar onder nog een aluminium kist zou zitten maar met de beste wil ter wereld kunnen we ons dat niet ruimtelijk voorstellen.

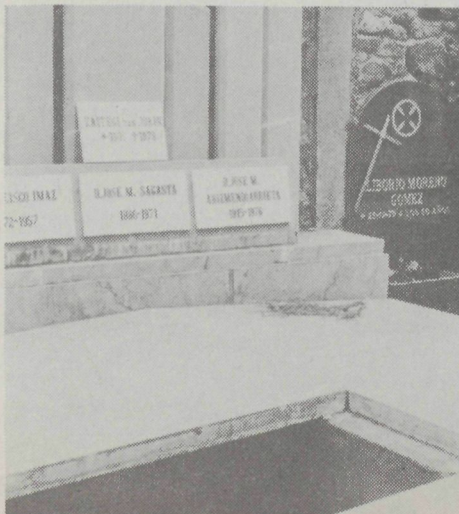
Hoe het ook zij: van heiligenverering is hier allerm minst sprake. Geen bloemetje, zelfs niet van plastic bij het open graf van deze drie doden. Misschien is de kerk niet zo tevreden over deze beroemde dienaar. Of wil de bevolking Arizmendi niet in zijn rol van Jezuïetenpastoor eren.

Elders gebeurt dat wel, merken we de volgende dag. Er staat een beeld van hem in elk van zijn vele scheppingen. In de ruime tuin van de technische school, waarmee het indertijd allemaal begon en in het hoofdkantoor van de bank, de *Caja Labora Popular*, die de ruggegraat van de koöperatiebeweging werd.

■ Jose Maria Arizmendi

■ en zijn open graf.

Aan executie ontsnapt

Een koöperatiebeweging die werk geeft aan 18.795 mensen, verdeeld over zo'n 150 grotere en kleinere industriële koöperaties. Terwijl werkloosheid troef is in Spanje en Baskenland maar liefst 25 percent werklozen telt, is de werkgelegenheid bij de koöperaties de afgelopen jaren stabiel gebleven, zelfs nog een pietsje gestegen. Mondragon ligt in een vallei. Het stadje telt nu zo'n 20.000 inwoners. Arizmendi werd hier in 1942 als pastoor aangesteld. Het stadje, dat toen veel kleiner was, had ernstig geleden tijdens de Burgeroorlog. Het had maar liefst drie maanden in de frontlinies gelegen. De werkloosheid was er, ook toen al, groot. Arizmendi, die aan de verliezende kant had meegevochten en maar ternauwernood aan executie door Franco's troepen was ontsnapt was sterk beïnvloed door de sociale leer van de Kerk (*Rerum Novarum*) en zag zijn taak de wonden van de oorlog te helpen helen. Het eerste probleem was het gebrek aan technische scholing bij jongeren. Een technische school werd opgericht, eerst een klein schooltje die later tot een volwaardige polytechnische school op middelbaar niveau zou uitgroeien. De jongeren die er afstudeerden waren weliswaar goed geschoold maar kwamen desondanks, beïnvloed door Arizmendi's sociale ideeën, niet echt aan de bak. Na een aantal frustrerende ervaringen namen ze in 1956 het initiatief tot de vorming van een koöperatie, die ze ULGOR noemden, de eerste letters van hun voornamen. Nu is ULGOR Spanje's grootste fabriek van huishoudelijke artikelen, zoals ijskasten. Er werken meer dan 3000 mensen.

Principes

Na de eerste koöperatie volgden er meerdere. Die koöperaties werkten volgens een aantal principes. De mensen werden er betaald als in vergelijkbare functies in het partikuliere bedrijfsleven. Dat om de koöperatieleden niet van hun kollega's elders te vervreemden. De koöperanten-eigenaren blijven immers arbeiders. Alleen de hogere functies werden relatief laag betaald. Als maximaal loonsverschil (tussen hoogste en laagste salaris in een koöperatie) werd aanvankelijk 1 op 3 aangehouden. In Nederland, waar loonverschillen laag liggen, mag dat relatief hoog lijken in Spanje - en ook elders in de wereld - is het

dat niet (in de Sovjet-Unie bijvoorbeeld komen loonverschillen van 1 op 12 voor). Nu ligt die verhouding iets hoger: 1 op 4,5. Maar deze relatief lage salariëring van hoger personeel heeft goed management niet in de weg gestaan. Ten eerste brachten de coöperaties zelf eerste klas mensen voort. Ten tweede werd het na verloop van tijd voor mensen van buiten een fascinerende plaats om ervaring op te doen.

Wie lid wordt van de coöperatie moet zich, na het aflopen van een proefperiode, inkopen. Beschikt een geschikt iemand daarvoor niet over voldoende geld, dan wordt dat in de eerste periode van zijn salaris afgetrokken. (Vrijwel) iedere werknemer moet ook lid zijn. Wat na aftrek van vaste reserveringen en voor een sociaal fonds overblijft (50 tot 70 procent van de winst) wordt op het konto van iedere werknemer bijgeschreven. Dat in verhouding tot het salaris dat hij verdient en het geld dat hij heeft ingebracht. Over dit aldus geakkumuleerde geld wordt 6 procent rente betaald. Ideologie: je moet er persoonlijk belang bij hebben goed te werken. Verlaat men het bedrijf doordat men elders gaat werken of met pensioen gaat, dan krijgt men geld cash uitgekeerd. Men wil geen geld hebben van mensen die geen werknemer (meer) zijn in de coöperatie. In de tijd dat het geld nog niet is uitgekeerd wordt het gebruikt om nieuwe werkgelegenheid te scheppen.

Werkgelegenheid

De coöperatiebeweging als geheel stelt zich het scheppen van werk voor streekgenoten ten doel. Dat is niet vanzelfsprekend. Je kunt ook coöperaties hebben waar men, geplaatst voor de keuze tussen uitkering nu of investering voor het eerste zou kiezen. Door deze regel in te bouwen wordt voorkomen dat coöperaties naar groepsegoïsme afglijden. Verder natuurlijk: iedere werknemer één stem, de algemene ledenvergadering als hoogste macht, die als het moet de directie af kan zetten. De coöperaties groeiden en daarmee uiteraard het gebrek aan liquide middelen. Maar men wilde geen geld van buiten om de onafhankelijkheid te kunnen handhaven. Een bank werd opgericht - aanvankelijk in de vrije tijd in een zijkamertje - om spaartegoeden uit de regio in te zamelen. De Caja Laboral Popular. Nu heeft de bank 153 vestigingen in Baskenland. Aanvankelijk gaf men een iets lagere spaarrente dan de commerciële banken. Dat kon men zich permitteren doordat de bevolking van de Baskische valleien zich tot grote hoogte met het coöperatieproject identificeerde.

Met de groei van de coöperatiebeweging ontstond er ook meer behoefte aan coördinatie tussen de vele zichzelf besturende eenheden. Die coördinatie kwam tot stand door meerdere coöperaties tot groepen te bundelen. En een deel van de bank, de *Division Empresarial*, kreeg een spilfunctie, die spelregels opstelde, initiatieven nam als er nieuwe coöperaties opgericht

■ De Caja Laboral Popular-komplex in Mondragon. Op de voorgrond de polytechnische school.

moesten worden, etcetera. Als laatste onderdeel van het samenhangende bouw-werk ontstonden een konsumentencoöperatie (EROSKI), die op dit moment prijsbepalend is in Baskenland en interessante experimenten op het gebied van warenonderzoek heeft gedaan. En, last but not least, de oprichting van IKERLAN, een gemeenschappelijk research-instituut ten behoeve van de coöperaties, die ieder afzonderlijk niet voldoende middelen hebben om de technologische ontwikkeling bij te houden. IKERLAN helpt de coöperaties bij het introduceren van nieuwe technologieën en werkt daarnaast zelfstandig op een aantal onderzoeksgebieden, met name op het gebied van robotika.

Unieke situatie

Tot zover de succes story. Het is belangrijk bij de voorwaarden van dit succes stil te staan. Het zijn er een grote reeks:

- de zaak speelt zich af in een beperkt gebied, Baskenland, waar een sterk saamhorigheidsgevoel en nationalisme bestaat;
- de opbloei viel samen met een ongeken-de groeiperiode in de Spaanse economie. Van 1959 tot 1974 groeide de economie met 7 procent per jaar. De Spaanse markt opende zich in die jaren voor allerlei consumptie-artikelen. De Mondragon-coöperanten slaagden er in elders ontwikkelde technologieën - vaak gewoon nage-maakt, soms in licentie - op de Spaanse markt te brengen;
- het bestaan van een industriële traditie in Baskenland;
- de aanwezigheid van een coöperaties mogelijk makende wetgeving in Franco-Spanje;
- de organische groei van het één uit het ander, een netwerk dat zich wederzijds ondersteunt, vanuit een aantal, hierboven genoemde, principes;

- de persoon van Arizmendi, een man die vast hield aan een reeks principes maar zo verstandig was nooit directe frontale botsingen met de autoriteiten aan te gaan. Een ander bijzonder kenmerk van Arizmendi was dat hij, hoewel alom erkend als leider van de beweging, nooit zelf enige officiële functie bekleedde. Hij bleef pastoor en kon zich in die (beschermd) functie permitteren om strategisch een paar jaar vooruit te denken. Dit terwijl anderen opbrandden in de hitte van hun dagelijkse verantwoordelijkheden.

Krisisverschijnselen

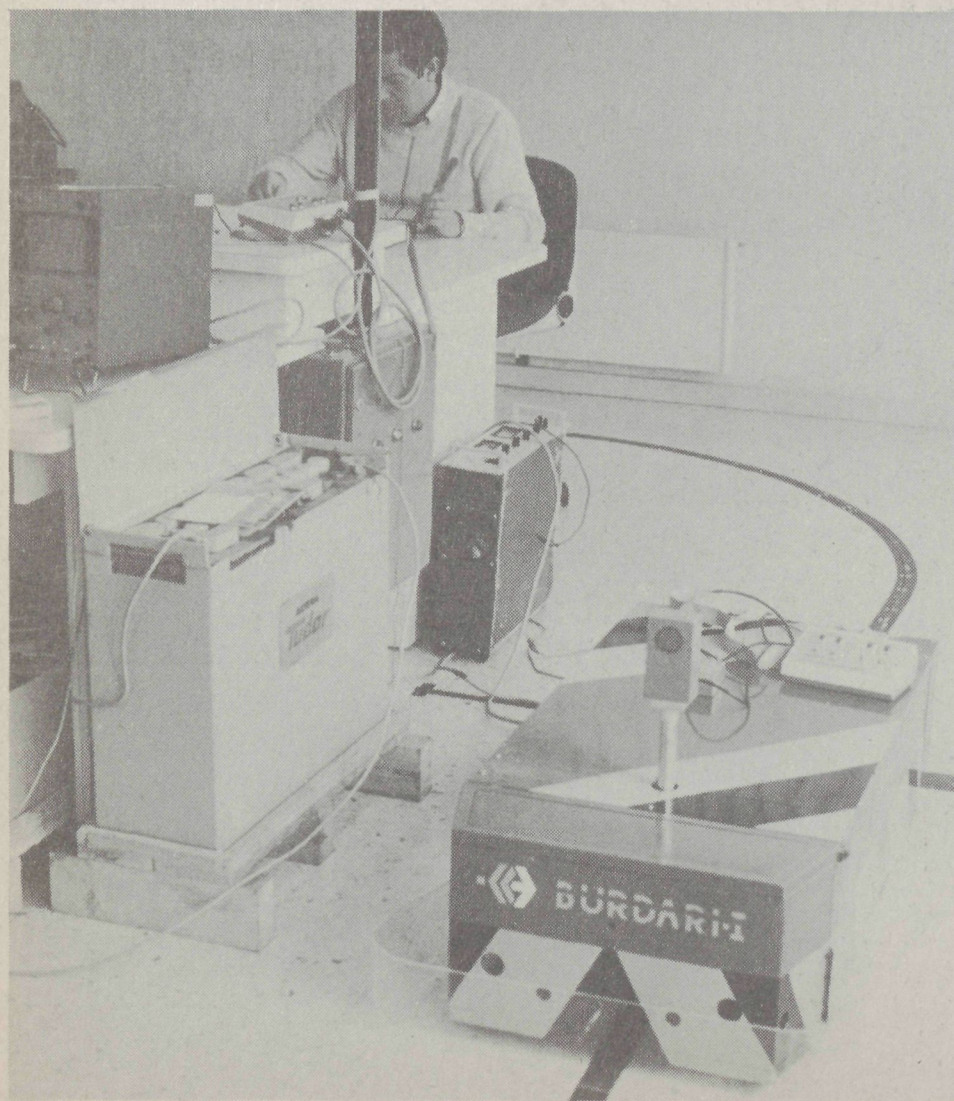
Als ik het verhaal hierbij zou laten zou ik een onverantwoord rooskleurig beeld schetsen. Er zijn wel degelijk heel wat schaduwzijden. Op allerlei gebied. De belangrijkste is wel dat die periode van economische opbloei voorbij is in Spanje. Spanje wordt opengegooid voor de Europese markt. Dat betekent een invasie van een tot nu beschermde markt door multinationalisme 'n invasie waarop men geenszins voorbereid is. De technologieën waarmee de coöperaties werken zijn volwassen en aan vervanging toe. En ondanks het werk van het researchinstituut IKERLAN is de snelheid waarmee nieuwe technologieën in de coöperaties doordringen langzaam, zo horen we van José Angel Ibaria van IKERLAN. De achterstand wordt dus groter. Daarbij is het beschikken over een eigen bank niet langer een onverdeelde voordeel. De bank beschikt inmiddels over een enorm werkkapitaal, dat binnen de coöperatiebeweging nauwelijks voldoende emplooi vindt. In die situatie krijgen de coöperaties veel te gemakkelijk geld. Werkgelegenheid is heilig. Niemand wordt - ondanks een geschatte verborgen werkloosheid van 2000 mensen - ontslagen en door de aanwezigheid van de bank kan men zich dat permitteren. Dat is mooi. Op korte termijn. Op wat langere termijn gezien is het misschien niet

zo gunstig omdat er onvoldoende prikkels zijn om met de ontwikkelingen mee te gaan. De succesvolle starters van weleer zijn inmiddels ouder en konservatiever geworden. Een man als Arizmendi, die vooruit wist te denken, ontbreekt jammerlijk. Het Baskische nationalisme, dat zo'n belangrijke rol speelde, in de ontwikkeling van het geheel heeft ook z'n schaduwzijde. Koöperaties, werkzaam op hetzelfde gebied maar gelegen in een vallei wat verder op, zijn soms moeilijk tot samenwerking te bewegen. En een kernprobleem is, zegt Antonio Perez de Calleja, oud-direkteur van de Division Empresarial van de bank, het volledig ontbreken van een gemeenschappelijke merknaam. Elke koöperatie heeft zijn eigen naam, zijn eigen distributie en verkoop. Met behoud van de autonomie van de koöperaties zou er volgens hem iets als een gemeenschappelijke merknaam moeten komen, die het opereren op de buitenlandse markt gemakkelijker zou maken. Als Philips plotseling besluit een heel ander produkt te gaan maken, dan heeft dat bedrijf al de hele infrastructuur van merkbekendheid en wereldwijde distributie klaar liggen. Een Mondragon-koöperatie moet daar iedere keer weer opnieuw aan beginnen. In de groep wordt

■ Baskenland, een in hoge mate gepolitiseerd gebied.

■ Een wagentje dat z'n eigen weg zoekt, Robotika-experimenten van IKERLAN.

met iets als 26 verschillende technologieën gewerkt, men produceert immers van alles en nog wat. Maar op den duur kan men niet op al die gebieden bij blijven. Er zal dan ook een keuze gemaakt moeten worden.

Dat zijn dan nog maar voornamelijk bedrijfs-ekonomische problemen. Vanuit een meer ideologische hoek is er ook van alles op Mondragon aan te merken: de positie van de vrouw, bepaald baanbrekend op milieugebied is men ook niet (dat terwijl ik nog nooit zoveel door zure regen ernstig aangetaste bomen zag als in de Baskische valleien). Zelfbestuur is een feit maar op de werkvloer zijn werkstructurering en beperking van het lopende band werk, nu al weer een aantal jaren terug, in een aantal experimenten blijven steken.

Evenwicht

Maar dat alles neemt niet weg dat Mondragon één van de interessantste en meest ontwikkelde vormen van zelfbestuur vormt. Met name het hebben van een eigen bank, het vormen van een samenhangend netwerk (school, koöperaties, bank, konsumentenkoöperaties, research instituut) dat elkaar ondersteunt, de nadruk op het scheppen van werkgelegenheid voor streekgenoten, het streven naar een evenwicht tussen persoonlijk en organisatiebelang: het zijn allemaal elementen die ook in de Nederlandse situatie van belang lijken.

Maarten van Dullemen

Wie meer over Mondragon wil lezen kan terecht in:

'Mondragon, An Economic Analysis, geschreven door Henk Thomas en Chris Logan van het Institute of Social Studies in Den Haag. Het boek, gebaseerd op onderzoek in 1977 en 1979, werd in 1982 gepubliceerd door George Allen & Unwin in Londen. Hoewel reeds van wat oudere datum hét standaardwerk over Mondragon. *'Anders werken, een leesboek over zelfbeheerende arbeidsvormen in West-Europa'*, uitgave van het Internationaal Ontmoetingscentrum in Hasselt, stamt uit 1983 en bevat een hoofdstuk over Mondragon.

Alann Mairn schreef *'Mondragon: Where Workers Call the Shots'*, in de Multinational Monitor (Washington) van juli 1984.

Meer over de koöperatieve beweging in Europa: The co-operative way: Worker co-ops in France, Spain and Eastern-Europe, ICOM co publications, London.

Zon en wind te kijk

In de loop der jaren zijn een groot aantal films, video's en diaserieën gemaakt over duurzame energiebronnen, zoals wind, biogas, waterkracht en aardwarmte. De publikatie *'Zon en wind te kijk'*, uitgegeven door de Organisatie voor Duurzame Energie (ODE) inventariseert deze (meer dan 100) produkties. Ze zijn alle in Nederland te koop, te leen of te huur. Per item een korte beschrijving en waar te verkrijgen. Te bestellen door storting van f 5,10 (inkl. verzendkosten) op giro 4088288 van ODE, Postbus 750, 3500 AT Utrecht. Vermeld de titel.

Koöperatiebeweging in Nederland: ondanks snelle groei nog onbekend

Anton Scheffers: sterke verschillen tussen kleine en grote bedrijven

'Zelfbestuur, de produktiekoöperatie, heeft in Nederland geen naam en ook geen traditie eigenlijk. Dat in tegenstelling tot landen als Frankrijk en Italië. In Italië zit de koöperatiebeweging zelfs, naast vakbeweging en werkgevers, als aparte eenheid in de Italiaanse SER. Je merkt het als je met journalisten praat. Iedereen komt met landbouwkoöperaties, woningkoöperaties, konsumentenkoöperaties, maar zelfbestuur is eigenlijk nog onbekend. Het is toch meer iets van idealistische groepen. Bij brede lagen van de bevolking is het onbekend.'

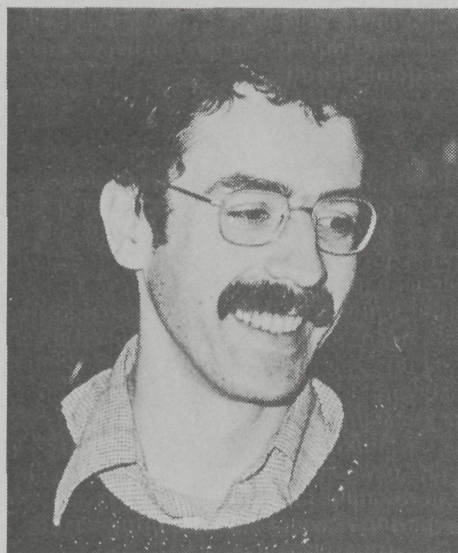
Anton Scheffers is medewerker van de stichting 'Zelfbestuur', het uitvoerend bureau van de ABC, de Associatie van Bedrijven op Coöperatieve Grondslag, waarin de Nederlandse produktiekoöperaties zich gebundeld hebben. Daarvoor was hij actief in de MEMO-beweging en leidde zelf enige tijd een koöperatief bedrijfje.

Ondanks die onbekendheid heeft de koöperatiebeweging in Nederland een lange geschiedenis.

Anton Scheffers: De koöperatieve beweging in Europa is zo oud als de Industriële Revolutie. Toen die in Frankrijk en Engeland begon had je mensen, utopisten, die een andere manier van werken voorstonden. Voor de Eerste Wereldoorlog had je Walden van Frederik van Eden en enkele andere bedrijfjes, voornamelijk in de landbouw. Tussen de twee wereldoorlogen had je eerst een golf van enthousiasme die overwaaid na de Russische Revolutie. Er ontstonden bedrijfjes in de bouw en de scheepsbouw. Toen de crisis begon vormden mensen die op straat gezet werden koöperaties. Zo is bijvoorbeeld de nu nog bestaande GCB, de Groninger Coöperatieve Bouwonderneming, in 1922 door uitgesloten bouwvakkers gestart.

Nieuwe bloei

De meeste van deze koöperaties waren bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog al weer verdwenen. Te weinig kapitaal, te weinig reserves. Maar gedeeltelijk ging men ook aan eigen principes ten onder. Principes waren bijvoorbeeld gelijke betaling zodat het moeilijk was deskundigen aan te trekken. Of het principe dat wie er het langste bij was het langste mocht blijven zitten bij ontslagen. De jongeren gingen weg, de ouderen bleven zitten. Na de Tweede Wereldoorlog hebben de stuk of acht bedrijven die het overleefd hadden in 1959 de ABC gesticht, die dergelijke idealen niet meer huldigde. Die ABC heeft

■ Anton Scheffers

■ 'De pionier', het blad van de Nederlandse koöperatiebeweging voor de oorlog.

lange jaren, tot het begin van de jaren zeventig zo'n tien tot veertien leden gehad. De groei daarna is gekomen uit de demokratiseringsbeweging, de alternatieve beweging, de milieubeweging. Mensen die andere opvattingen huldigden over arbeid, organisatie en hiërarchie. Daarna kreeg je de werkloosheid. In de jaren zeventig waren het vooral bedrijfjes vanuit de MEMO-beweging die startten. In de jaren tachtig zag je starters als kollektieven beginnen die de idealen van de MEMO-beweging niet meer hadden. Wel vaak zelfbestuur maar niet meer met milieuvriendelijke idealen. De grenzen zijn diffuus. Als je naar de ledenlijst van de ABC kijkt zie je daar bedrijven bij die zich tot MEMO-beweging bekennen maar ook een aantal die daar niets mee te maken hebben, zoals Moes, dat is in feite een traditioneel bouwbedrijf.

Maar de ABC zal toch wel bepaalde normen hanteren?

Iedereen die een koöperatie is kan lid zijn. Als je een koöperatieve vereniging hebt dan is zeggenschap gegarandeerd. Maar er zijn ook BV's of andere rechtsvormen die zodanig gehanteerd worden dat het weliswaar geen koöperaties zijn maar dat de werknemers de meerderheid hebben. Iedereen pakt geen rechtsvorm die hij zodanig probeert vorm te geven als hem het

EERSTE JAARGANG No. 1.

7 JUNI 1902.

KOLPORTAGEPRIJS 3 CENT.

DE PIONIER

VEERTIENDAAGSCH BLAD TER BESPREKING VAN BINNENLANDSCHE KOLONISATIE.

Orgaan van de Vereeniging «Gemeenschappelijk Grondbezit».

ABONNEMENTSRIJS NAAR VERKEIHING BIJ VOORUITBETALING.	REDACTEUR: FELIX ORTT.	ALLES DIT BLAD BETREFFENDE TE ZENDEN: BUREAU «DE PIONIER», BLARICUM.
HET LAND ZAL NIET VOOR ALTIJD VERKOPT WORDEN, WANT HET LAND IS MIJN, DERHIE OP VERHOEDINGEN EN EIGENEN TIJD ZIJT	LAV 25 73.	HET SPREEKT VAN ZICH DAT DE LANGE, ZWARTHEIT, DINGEN ZIJN DIE ALTIJD HEN VAREN GEMEENSCHAPPELIJK KRANSOM MOETEN WELLEN EN DAAROM, PIONIER, DE KANS AANDELTEN

Officiële Mededeeling.

Aan de leden van de Vereeniging
«Gemeenschappelijk Grondbezit»
Op de vergadering, Hemelvaartsdag 1902 te
Amsterdam gehouden, is besloten tot de oprichting
van een eigen orgaan van onze Vereeniging.
Van Bestuurs-zijde werd er op gewezen, dat
dit vrij aanmerkelijke koste voor de Vereeniging
mede zou brengen, waartegenover uit de vergadering
werd opgemerkt dat de leden der Vereeniging
zich zeker wel op hun orgaan abonneren zouden.
Wij constateren dat dit wel het geval zal zijn.

Op deze wijze zal de «kleur» van het blad
bepaald worden door hen die er in schrijven; en
beschouw ik het als mijn taak van Rodatour
om te beoordelen in hoeverre ditgene, wat ter
plaatsing wordt aangeboden, al dan niet dienstig
is om aan de idee «Binnenlandsche Kolonisatie»
en «Gemeenschappelijk Grondbezit» bevorderlijk
te zijn.

In 't algemeen is er in 't blad geen plaats
voor atrokende polemicken van tegenstanders.
Alleen wanneer de beschouwing van een tegen-
stander van belang wor onze lezers wordt
geacht, doordat ze ons «leiding geeft tot be-

weggenomen, en voel ik me rijp over te schrijven.
Wij worden allen bereikt door den vloed, de
een vroeger, de ander later. We zullen allen eens
tot rijpheid komen, maar niet allen op dezelfde
tijd. Velen zullen staan op punten van min of
meer gevorderd inzicht, waarop ik zelf langer of
korter tijd geleden gestaan heb. 't Kan daarom
goed zijn, het verband tusschen ons beginsel en
de praktijk van kolonisatie eens samen te over-
wegen.

Wat ieder mensch instinctmatig zoekt, is Geluk.

Hoeveel het er zijn

Wie vormen de koöperatiebeweging in Nederland? Eén van de manieren om daarnaar te kijken is de ledenlijst van de ABC, de *Associatie van Bedrijven op Coöperatieve Grondslag*. Het maart 1985-nummer van het blad 'Zelfbestuur' noemt er 42. Intussen zijn er nog een paar bij gekomen, vertelt Anton Scheffers, maar daar kijken we even niet naar.

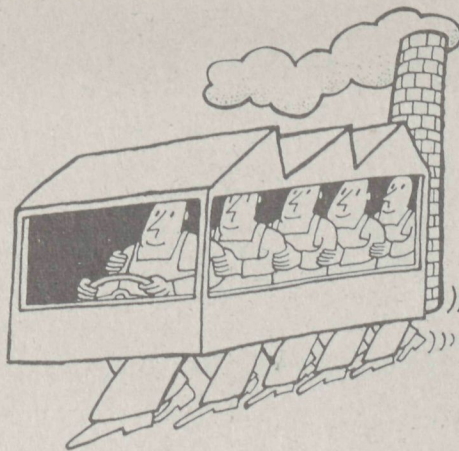
Die 42 bedrijven vallen in verschillende categorieën uiteen: oudere en nieuwere bedrijven, grotere en kleinere bedrijven. Zo'n 33 bedrijven hebben tien of minder medewerkers. Het zijn in feite kollektieven. Vier bedrijven hebben respectievelijk zo'n 15, 25 en 70 medewerkers. En drie bedrijven komen boven de honderd medewerkers: ACB in Rotterdam (zo'n 160 man), GCB in Groningen (zo'n 150) en Moes in Zwolle (zo'n 700). Die drie grootste bedrijven zijn alle drie bouwbedrijven. Geen toeval, aldus Anton Scheffers, bouwbedrijven zijn relatief weinig kapitaalsintensief en in de arbeidsintensieve sector is het makkelijker een koöperatief bedrijf te starten dan in de kapitaalsintensieve sector. ACB en GCB dateren beide uit de jaren twintig van deze eeuw. Ze hebben, net als enkele kleintjes (zoals de Drukkerij Volharding in Groningen) de Tweede Wereldoorlog overleefd. Moes is een speciaal geval, daar heeft de eigenaar in de jaren zeventig de zeggenschap over het bedrijf aan de werknemers overgedaan. Het grootste gedeelte van de 'kollektieven' stamt uit de tweede helft van de jaren zeventig en het begin van de jaren tachtig.

Overigens is de ledenlijst van de ABC maar een beperkte indicatie over hoeveel bedrijven met zelfbestuur er in Nederland bestaan. Er zijn heel wat bedrijven - de NV Weekbladpers, uitgever van onder andere Vrij Nederland bijvoorbeeld - die in feite zelfbesturend zijn, maar niet op de lijst voorkomen. Dat kan zijn omdat ze een andere rechtsvorm hebben. Of doordat ze gewoon nooit benaderd zijn om lid te worden. In het totaal schat Scheffers, die er in zijn studietijd een onderzoek naar instelde, het totaal aantal zelfbesturende bedrijven in Nederland op zo'n 300.

gunstigste uitkomt. De minimumeis die de ABC stelt is dat de helft van het aandelenkapitaal, de helft van de zeggenschap, in handen van de werknemers is. Met die 50 procent kun je al een richting aangeven, bijvoorbeeld verhinderen dat het bedrijf verkocht wordt.

Niet iedereen lid

De meeste bedrijven die bij de ABC zijn aangesloten hebben een koöperatieve vereniging, die het beleid vast stelt. De alge-

mene ledenvergadering is het hoogste orgaan. Die kiest een bestuur dat namens de werknemers de belangen in het bedrijf behartigt en het is vaak het bestuur dat de nieuwe directeur benoemt. Hoe vaak zo'n algemene ledenvergadering gehouden wordt verschilt. Bij het ene bedrijf zal dat twee keer per jaar zijn maar er zijn ook bedrijven waar die vijf of zes keer per jaar gehouden wordt. In de meeste gevallen ben je niet automatisch lid van de koöperatieve vereniging, als je ergens werkt. In kleinere kollektieven zal misschien iedereen lid zijn, in een groot bedrijf misschien maar 50 procent.

En kapitaalbreng?

Dat speelt meestal niet. Er is wel een enkel bedrijf die een persoonlijke aansprakelijkheid tot een bepaald bedrag, zeg 3000 gulden, kent. Maar dat is een uitzondering. Uitgangspunt is dat de zeggenschap berust bij de faktor arbeid, niet op de inbreng van kapitaal.

Maakt de wetgeving het vormen van een produktiekoöperatie juist makkelijk of moeilijk?

Het is eigenlijk niet geregeld en dat maakt de zaak moeilijk. Je hebt wel een koöperatieve vereniging in de Nederlandse wetgeving maar die slaat op bijvoorbeeld een landbouwkoöperatie, een koöperatieve vereniging van ondernemers met een eigen zaak die samen een bedrijf vormen dat werknemers in dienst neemt. Of bij een konsumentenkoöperatie waar klanten een koöperatie vormen en werknemers in dienst nemen. Dat is dus een andere situatie. Het heeft jaren van strijd gekost om de produktiekoöperatie erkend te krijgen en de zaak is eigenlijk nog niet helemaal rond. Het speelt ook bij de sociale verzekeringen. De WW en de ziektewet is formeel niet van toepassing omdat er geen werknemer-werkgever relatie bestaat. In de praktijk wordt daar meestal wel een mouw aan gepast.

Risikodragend kapitaal

De vakbeweging stond aanvankelijk niet zo positief tegenover koöperatie maar daar is

verandering in gekomen.

Je hebt altijd wel splinters gehad, de anarchistisch gerichte vakbeweging, die positief tegenover de produktiekoöperatie stond. Maar de socialistische, de op de staat gerichte stroming had de overhand. Die zei: je moet eerst de macht op staatsniveau grijpen en dan pas kan je de maatschappijvorm veranderen. Het heeft geen enkele zin om in een kapitalistische maatschappij kleine socialistische eilandjes te maken. De beste mensen worden weggetrokken, zei de vakbeweging, beginnen voor zichzelf en gaan verloren voor de strijd van de massa. Die houding bestond tot het begin van de jaren zeventig. Toen is dat langzaam veranderd. Groeneveld van de Industriebond FNV was de eerste die zei dat de koöperatie wel niet de oplossing was, maar wel één van de oplossingen die de vakbeweging zou moeten ondersteunen. Sindsdien is er een ontwikkeling op gang gekomen. Er kwam een onderzoek van de vakcentrales naar het functioneren van de koöperatie, dat positief uitviel. Er werd in 1982 een kongres gehouden waar de intentie werd uitgesproken elkaar als vakbeweging en koöperatiebeweging te ondersteunen. Er kwamen artikelen in de vakbondspers, we werden uitgenodigd voor het houden van kaderkursussen en dat leidde er weer toe dat we er bij gehaald werden als een bedrijf in moeilijkheden kwam en de mogelijkheid van overname door de arbeiders aan de orde kwam.

En nu komt er een Partikuliere Participatie Maatschappij (PPM), waaraan de aan de vakbeweging gelieerde banken en verzekeringsinstellingen zoals de Hollandse Koopmansbank, de Algemene Spaarbank Nederland deelnemen. Bij een PPM gaat het om leveren van risikodragend kapitaal. Als je ergens een ton in steekt en het bedrijf gaat failliet, dan vergoedt de staat 50 procent aan de PPM. Er zijn wel PPM's maar die zijn op high technology bedrijven gericht en die kunnen alleen in NV's of BV's participeren. De PPM die nu met steun van de vakbondsbanken van start gaat richt zich meer op werkgelegenheid en op democratisering. Het gaat er niet om het aandelenkapitaal zo snel mogelijk te vermeerderen. Door deze ontwikkeling zullen koöperaties makkelijker over geld kunnen beschikken. Banken hebben de neiging bij kredietaanvragen te kijken naar de persoon van de ondernemer. Als er een koöperatie geld komt vragen dan vragen ze 'Wie is de ondernemer? Jouw vrouw ik wel maar misschien word je morgen wel naar huis gestuurd'. Als je een normale ondernemer bent sta je bijvoorbeeld garant met je huis. Dat hoort bij de cultuur in die kringen. Bij een werknemerskoöperatie is men daartoe meestal niet bereid. Daarom is geld lenen bij een bank voor een koöperatie niet altijd makkelijk. De vorming van die nieuwe PPM is een belangrijke ontwikkeling. We zijn van mening dat er eigenlijk een koöperatieve

bank in Nederland zou moeten komen. De eerste aanzetten daartoe zijn gedaan.

De rol van de pionier

Je hebt de zaak een aantal jaren gevolgd. Een bedrijfje start als koöperatie, wat komt er van terecht?

Het koöperatieve wordt uiteindelijk niet door de structuur bepaald maar door de mensen die er werken. Ik ken particuliere bedrijven die misschien beter van onderlinge samenwerking zijn dan sommige koöperaties. De structuur is een voorwaarde dat als het er werkelijk op aan komt de mensen gezamenlijk kunnen beslissen. Wat je altijd ziet is de strijd tussen het ideaal en het economisch haalbare. Je ziet bedrijven waar in het begin heel sterk de nadruk werd gelegd op het ideologische aspekt. Men ging soms bijna zover dat iedereen alles moest kunnen of je dat nu leuk vond of niet. Dat is natuurlijk doorslaan naar de andere kant van het traditionele bedrijfsleven waar iedereen maar een heel klein taakje heeft. Gelijke beloning ook. Een aantal bedrijven hebben het loodje moeten leggen, die konden het economisch niet volhouden. Wat je ziet is dat sommige bedrijven nu wat meer naar het economische gaan en zeggen: 'Wat is nou haalbaar?' en die binnen dat haalbare het koöperatieve proberen te verwezenlijken. Die hebben soms ongelijke betaling, die hebben iemand die met koördinatiewerk is belast, die hebben een taakverdeling. Een ander probleem dat ik zie is dat van de pionier. Je hebt vaak een of twee mensen die de anderen stimuleren en enthousiasmeren. Die zegt: dan wil ik een koöperatie en we doen het samen. Maar als je een koöperatief bent kan het best zijn dat jouw ideeën niet meer die van de meerderheid zijn. Bij het opstarten heb jij nog veel zeggenschap maar op een gegeven moment nemen anderen het over. Je ziet dan ook heel vaak dat na een jaar of vier, vijf problemen ontstaan. Dat heb ik vaak bij koöperaties of pas gestarte MEMO-bedrijven gezien. Dan zijn er twee mogelijkheden. Het is een komen en gaan van mensen, de mensen kunnen niet samenwerken maar de pionier blijft zitten. De pionier wordt uiteindelijk, al of niet via een tussentijds faillissement, uiteindelijk eigenaar. Een andere mogelijkheid is dat de pionier vertrekt en dan moeten anderen het overnemen.

De terugkeer van de koördinator

Is management in een koöperatie anders dan in een traditioneel bedrijf, moeilijker of juist makkelijker?

Ik denk dat je een onderscheid moet maken tussen kleine en grote bedrijven. Het makkelijkste is het kleine bedrijf, de kollektieven. Je zag in de jaren '60, '70 een tendens zich tegen het traditionele bedrijfsleven af te zetten. Directeuren zijn autoritair dus werden ze aan de kant gezet. We gaan het kollektief doen. Wat men

■ De Volharding

toen vergat was dat die nieuwe directeur misschien wel autoritair was maar daarnaast ook het zaakje plande, het koördineerde, het geld een beetje in de gaten hield. Het gevolg was dat in kollektieve bedrijven op het punt van planning en financiële verantwoording vaak gaten vielen. Nu gaat men er vaak - niet altijd - toe over een koördinator te benoemen. Zijn taak is in feite om namens het kollektief die zaken te regelen en eventueel maandelijks de stand van zaken in het bedrijf aan het kollektief voor te leggen. Het probleem ontstaat hoe controleren we die? Hoe legt ie verantwoording af? Het hangt voor een groot deel af van de mentaliteit van de koördinator. Is het iemand die zich dienstbaar aan het kollektief wil opstellen, dan levert het niet veel problemen op. Maar als er toch iemand is die de neiging heeft de leider te spelen en als hij bijvoorbeeld informatie achter houdt of gebruikt, dan zie je conflicten ontstaan. We gaan over dit probleem binnenkort een studiedag organiseren - hoe je in een kollektief aan elkaar en als koördinator verantwoording aflegt. Wat in kleine kollektieven moeilijk is is elkaar aan te spreken. Jij zou dat toch doen? Maar als ik jou aanspreek kan je mij ook aanspreken. Dus laat men het maar een beetje zweven. Vaak wordt niet precies afgesproken wiens taak iets is en wanneer het klaar dient te zijn. Bij grotere bedrijven moet je iemand hebben die gewoon goed directeur kan spelen. Alle eigenschappen die een directeur heeft moet een manager van een koöperatie ook hebben. Het enige verschil is dat ie moet kunnen werken met het feit dat ie verantwoording aflegt aan degenen over wie hij de leiding heeft. Normaal komt de legitimiteit van het gezag van de directeur

Meer lezen

- **'Zelfbestuur'** is het goedverzorgde tweemaandelijks periodiek van de Stichting Zelfbestuur. Adres: Oude Gracht 322, 3511 PL Utrecht, tel. 030-312219.
- **'Werken in koöperatie'**, een onderzoek naar achtergronden en functioneren van de produktiekoöperatie (1979). Verkrijgbaar in een uitvoerige en een beknopte vorm (f 20,- of f 3,50) bij FNV, Amsterdam.
- **'Kiezen voor - zelfbestuur - naar keuze'**. Brochure Stichting Zelfbestuur (1984).

van de kapitaalverschaffers, zijn legitimiteit nu komt van degenen over wie hij leiding geeft. Er is wel eens iemand bij een grotere koöperatie als directeur aangetrokken die daar uiteindelijk niet mee kon leven en vertrokken is.

Alibi voor gebrek aan overleg

Een probleem dat we bij grotere bedrijven signalen is dat men daar een vrij traditionele opvatting van organiseren heeft. De Algemene Ledenvergadering kiest een bestuur. Dat bestuur praat meestal tweewekelijks met de direktie. Uit het bedrijf komt informatie, de direktie overlegt met het bestuur, men komt tot een bedrijfsplan en dat bedrijfsplan wordt dan aan de algemene ledenvergadering voorgelegd. Eén plan, massaal. Wat moet je dan als lid op zo'n vergadering inbrengen? Keur het maar goed, je krijgt hoogstens detailvragen. Het effect is dat je toch vaak problemen met medewerkers krijgt.

Waarom gebeurt dat nu weer? We merken hier niets van de koöperatie. Het koöperatieve wordt vaak vertaald in overleg tussen staf, direktie en bestuur. Ik vind eigenlijk dat beleidsvoorbereiding, beleidsbepaling, beleidsuitvoering en toetsing meer elkaar gehaald zouden moeten worden. Ik heb het gevoel dat veel direkties het overleg met het bestuur gebruiken als alibi om in het bedrijf niet intensief met de medewerkers te hoeven te overleggen. Zelfbestuur wordt gezien als overleg met het bestuur. Ik zou liever zien dat veel meer van nieuwe tendenzen als uitgebreide bevoegdheden van de Ondernemingsraad, werkoverleg, werkcirkels, participatief management ook in de grotere koöperaties gebruikt zouden worden. Het komt wel eens voor dat de direktie met een voorstel kwam, waar het bestuur achter stond, maar de Ondernemingsraad was tegen. En dan blijkt dat het bestuur als een verlengde, een handlanger van de direktie gekozen wordt. Je hoort wel eens van iemand die net in het bestuur gekozen is dat hij merkt dat de houding van zijn kollega's verandert. Hij hoort niet meer alles van ze. Dat is natuurlijk raar, als bestuurslid zou je juist alles moeten horen.

Maarten van Dullemen

Algemeen

Telefonische informatie: 04116-84921.
Schriftelijke informatie: De Kleine Aarde
kursuswerk, Postbus 151, 5280 AD Boxtel
of Munsel 17, 5280 VA Boxtel.

Herfstweek

14 t/m 18 oktober (ma t/m vrij)

Een week lang praktisch werken en re-
kreëren op De Kleine Aarde en in de
mooie natuur rondom Boxtel.

A f 185,- B f 220,- C f 250,- (voor kinde-
ren gereduceerde prijzen).

Vlechten met riet en pijpestro

1, 8, 15, 22, 29 oktober en 5 nov. (di)

We doen eerst een exkursie in het bos en
gaan op zoek naar het pijpestro. Op de
volgende avonden kunt u het vlechten ook
beoefenen met riet (rotan) en er een of
meer voorwerpen van maken: een bijen-
korf, eendenkorf, siervaas, mandjes e.d.
TIJD: 19.30-22.00 uur.

A f 115,- B f 125,- C f 135,-.

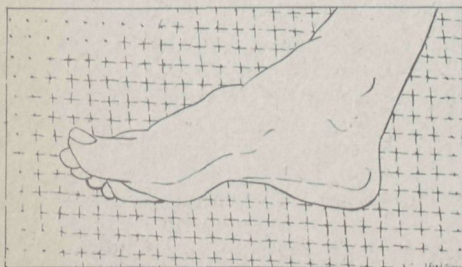
Natuurlijk genezen

Voetreflexzonetherapie

25-27 oktober (weekend)

Dit weekend is een kennismaking met deze
al 5000-jaar oude, natuurlijke geneeswijze.
Het weekend begint vrijdag om 19.00 uur
en eindigt zondag om 16.00 uur.

A f 135,- B f 165,- C f 195,-.

Drukpunt-massage

1-3 november (weekend)

'Voorkomen is beter dan genezen'

Het stimuleren van de natuurlijke gene-
zende krachten is de meest effectieve en
onschadelijke manier om ziekten te voor-
komen en te genezen. Drukpuntmassage
of *shiatsu* is een methode waarmee voorna-
melijk met de handen en de duim druk
wordt uitgeoefend op de energiebanen in
het lichaam.

Het weekend begint vrijdag om 19.00 uur
en eindigt zondag om 16.00 uur.

A f 135,- B f 165,- C f 195,-.

Voeding

Winkelierskursus

in 1985: 7, 8, 9 oktober (ma t/m woe)

18, 19, 20, 21 november (ma t/m do)

in 1986: 27, 28, 29 januari (ma t/m woe)

10, 11, 12, 13 maart (ma t/m do)

In de gangbare vakopleiding voor de le-
vensmiddelenbranche wordt vaak nauwe-
lijks aandacht besteed aan de produkten
uit het alternatieve circuit.

Onderwerpen zijn: alternatieve landbouw,
voedingsleer, stromingen in het circuit,
warenkennis, marketing, winkelinrichting,
administratie en boekhouding.

Vergeleken met de voorgaande kursussen
(83/84) kiezen wij nu voor een iets andere
opzet. De diverse thema's worden meer
geïntegreerd behandeld. De cursus heeft
nu 2 blokken van 3 dagen en 2 blokken van
4 dagen. Het is nu wel noodzakelijk voor
de hele cursus in te schrijven.

De kosten voor de hele cursus bedragen
f 650,-. Dat is inclusief alle overnachtingen,
maaltijden op De Kleine Aarde en
het cursusboek. Gespreide betaling is in
overleg mogelijk.

Kursus voor instellingskoks

30-31 oktober en 1 november (wie/vrij)

Een cursus voor instellings- en dieetkoks
die zich theoretisch en praktisch met eko-
logische voeding bezig willen houden.
TIJD: woensdag 10.00 uur tot vrijdag
16.00 uur.

A f 180,- B f 200,- C f 220,-.

(inclusief verblijf en cursusmateriaal).

Studiedag voor studenten diëtik

16 november (za)

Tijdens de diëtistenopleiding worden ziek-

ten en diëten vooral wetenschappelijk be-
naderd. Ziekte en dieet kun je ook anders
benaderen, daarom zal op deze studiedag
aandacht besteed worden aan de visies
vanuit makrobiotiek, antroposofie en eko-
logie.

TIJD: 10.00-17.00 uur.

f 25,- inclusief cursusmateriaal, exclusief
lunch.

Kursus alternatieve stromingen: eko- logie, antroposofie en makrobiotiek 22-24 november (weekend)

Wat zijn de filosofische achtergronden van
deze stromingen? Hoe zijn ze ontstaan, op
welke terreinen zijn hun ideeën concreet
uitgewerkt? Centraal daarbij staan de
ideeën rondom voedselproductie en kon-
sumptie.

TIJD: van vrijdag 20.00 uur tot zondag
15.30 uur.

A f 100,- B f 125,- C f 150,-.

Studiedag kwaliteit alternatieve levens- middelen

29 november (vrij)

Er zijn veel criteria die mee kunnen spelen
in de kwaliteitsbeoordeling: smaak, uiter-
lijk, samenstelling, warenwetseisen, houd-
baarheid, produktiewijze, betekenis van
het voedingsmiddel voor de mens (en
maatschappij). Voor ieder die met kwali-
teitsbeoordeling te maken heeft.

TIJD: 9.30-16.30 uur.

A f 40,- B f 60,- C f 75,-.

inclusief lunch, koffie/thee.

Landbouw

Studiedag ziekten en plagen

12 oktober (za)

Het belangrijkste is om de ziekten en pla-
gen zoveel mogelijk te voorkomen door
het toepassen van de juiste teeltmaatreg-
len. Bestrijden komt op de laatste plaats.
TIJD: 10.00-17.00 uur.

A f 40,- B f 60,- C f 75,-.

Studiedag 'Spuiten kan niet meer'

Gebruik van bestrijdingsmiddelen in het
openbaar groen.

13 november (woe)

De dag is bestemd voor ambtenaren van
gemeentes, milieugroepen en andere
geïnteresseerden.

TIJD: 10.00 tot 16.00 uur.

A f 40,- B f 55,- C f 75,-.

inclusief lunch, koffie/thee.

Milieu

Milieu en huishouden

4, 18 oktober en 1, 15 november (vrij)

Vier avondbijeenkomsten over:

- energie en waterverbruik, kleine en gro-
te besparingen

- voeding: wat koop je, hoe maak je dat klaar
 - onderhoud: was- en reinigingsmiddelen, kamerplanten, verf en milieu
 - huishoudelijk afval: het voorkomen hiervan, chemische stoffen, hergebruik
- TIJD: 19.30-22.00 uur.
A f 70,- B f 80,- C f 90,-.

Waardoor sterft het bos?

6 oktober (zo)

Deze dag is er voor iedereen die wat meer inzicht wil krijgen in alle 'zure' verhalen en geïnteresseerd is in de ekologische bestrijding van hedendaagse spoken.

TIJD: 10.00-17.00 uur.

Inklusief lunch: A f 35,- B f 45,- C f 55,-

Studiedag Zure Regen voor het basisonderwijs en anderen

23 oktober (woe)

Deze dag is bedoeld voor leerkrachten uit

het basisonderwijs en voor ouders, vrijwilligers die ook het milieuonderwijs begeleiden.

TIJD: 14.00-22.00 uur.

Inklusief warme maaltijd: A f 35,- B f 45,- C f 55,-.

Schone lucht op school

9 november, 14 december (za)

Een tweedaagse cursus luchtverontreiniging voor docenten in het voortgezet onderwijs.

Op de tweede dag kunt u kennis maken met allerlei (audio) visueel lesmateriaal.

TIJD: 10.00-17.00 uur.

A f 80,- B f 95,- C f 110,-.

Afval en beleid: klein chemisch afval

22 november (vrij)

Er ontwikkelen zich op dit moment een aantal initiatieven om klein chemisch afval in te zamelen. Tijd om deze initiatieven

eens wat nauwkeuriger onder de loep te nemen. Is het ideaal bereikt? Of moet er nog meer worden ondernomen? Hoe houdt deze inzameling zich tot het uitgangspunt: terugdringen van de afvalstroom? Verder zullen opzet, ondersteuning, respons, verwerking/recycling aan bod komen.

Voor ambtenaren, milieubeweging, kringloopcentra.

TIJD: 10.00-16.00 uur.

A f 40,- B f 60,- C f 70,-.

Edukatief lesmateriaal zure regen, afval en energie

15 december (zo)

TIJD: 10.00-16.00 uur.

A f 40,- B f 50,- C f 60,-.

A = minimuminkomen,

B = modaal inkomen,

C = boven modaal inkomen.

Gezamenlijk maken we er een punt van

Vertegenwoordigers van milieubeweging, vredesbeweging en Derde Wereldbeweging hebben een brochure samengesteld met concrete beleidspunten voor de regeerperiode 1986-1990. Het boekje heeft de titel 'Maak er een punt van'. Het is de bedoeling dat de brochure een belangrijke rol gaat spelen bij de discussies in de afdelingen van de politieke partijen. Ook vanuit De Kleine Aarde is aan de uitgave meegewerkt.

In de drie bewegingen is het besef gegroeid dat de problemen van vrede, milieu en ontwikkeling onderling nauw samenhangen en in samenhang moeten worden opgelost.

Twee jaar geleden leidde dit al tot de presentatie van een Alternatieve Troonrede, waarin werd aangegeven in welke richting het beleid moet worden omgebogen. Die nieuwe brochure beperkt zich tot hoofdpunten waarvan mag worden verwacht dat zij in een normale regeerperiode van vier jaar kunnen worden uitgevoerd.

In de brochure staat de filosofie van de onbegrensde economische groei ter discussie. Het streven naar meer welvaart op korte termijn leidt tot een vernietiging van het natuurlijk milieu, tot een vergroting van de kloof tussen arm en rijk en tot groeiende spanningen in de wereld. Groeiende wapenning vergroot deze spanningen, in plaats van een bijdrage te leveren aan de veiligheid.

Enkele hoofdstukken in 'Maak er een punt van' zijn:

- Sociaal-ekonomisch beleid
- Energiebeleid
- Milieu
- Natuurbescherming
- Landbouwbeleid
- Ontwikkelingssamenwerking
- Vredesbeleid
- Milieu-educatie, vredesopvoeding en ontwikkelingseducatie

Met de uitgave van het programma-puntenboekje en de toezending ervan aan de afdelingen van de politieke partijen is de aktie van de drie samenwerkende bewegingen niet ten einde. Aan de vooravond van de Tweede-Kamerverkiezingen van mei

1986 zullen zij de definitieve verkiezingsprogramma's evalueren en het resultaat publiceren, zodat de kiezers weten welke partijen ernst maken met milieu, vrede en Derde-Wereldontwikkeling.

De brochure kan worden besteld bij het Nederlands Centrum Demokratische Burgerschapsvorming (NCDB), Singel 311, 1012 WJ Amsterdam, tel. 020-245265.

Moestuiniëren

Teleac zendt vanaf zondag 13 oktober opnieuw de cursus 'Planten verzorgen in huis en tuin' uit die bestaat uit twaalf televisielessen. De eerste twintig minuten gaan over de tuin en in de laatste tien minuten komen de kamerplanten aan de orde. De televisielessen zijn een ongewijzigde heruitzending van een reeds eerder in 1982 uitgezonden cursus.

Daarnaast zijn er radioprogramma's die nieuw gemaakt zijn en volledig gewijd zijn aan milieuvriendelijk tuinieren in de moestuin. De twaalf radioprogramma's bestaan uit een theoretisch gedeelte van het betreffende hoofdstuk uit het cursusboek en een praktisch gedeelte naar aanleiding van de aanleg van de modeltuin in het Buitencentrum De Kemphaan in Almere. De radiolessen gaan over: het inrichten van de moestuin, de vruchtwisseling, de grondbewerking, de bemesting, oogsten en bewaren en verwerken en tuinieren door gehandicapten.

Het cursusboek voor de televisielessen heet 'Planten verzorgen in huis en tuin' en

kost f 47,50. Het cursusboek bij de radiolessen heet 'Milieuvriendelijk tuinieren' en kost f 19,75. Ze zijn apart of gemeenschappelijk te krijgen door storting op giro 544232 van TELEAC, Utrecht.

De televisielessen starten op zondag 13 oktober en worden wekelijks uitgezonden van 15.00-15.30 uur via Nederland 1. De twaalf radiolessen zijn reeds op vrijdag 6 september gestart en zijn te beluisteren van 9.30-10.00 uur op Hilversum 5.

een tuin . . . ? maar dan wel één vol verrassingen!

wij maken tuinen die niet alleen voor mensen zijn, maar geven alle ruimte aan insecten, vogels en kleinere dieren. hoe? door o.a. hoogteverschillen, gebruik van puin, denneschors als grondbedekking en wilde planten aan te planten. door bewust variaties te scheppen, waarbinnen allerlei microklimaten ontstaan. zo'n tuin is eigenlijk nooit af, steeds geeft hij verrassingen in de vorm van onverwachte 'gasten'. het harde gedeelte, bv. terrassen, paden, opritten, wordt harmonisch ingepast. Bel ons en wij laten u vrijblijvend een aantal tuinen zien.

hoveniersbedrijf en tuinarchitectuur
'hagebeemd'
st. catharinastraat 38 - eindhoven
telefoon 040 - 449009
specialist in
ecologische groenprojecten

Kastanjes

Wij kennen in Nederland twee soorten kastanjes: de wilde en de tamme kastanje. De tamme of echte kastanje is inheems in Zuid-Europa, Noord-Afrika en West-Azië. Waarschijnlijk hebben de Romeinen de boom hier ingevoerd.

De wilde of paardekastanje is afkomstig uit de Balkanlanden. De wilde kastanje is geen familie van de tamme kastanje en in tegenstelling tot de tamme kastanje niet eetbaar. Door de gelijkenis van de kastanjes heeft de wilde ook die naam gekregen.

Tamme kastanjes zijn in de herfst volop te koop. Het is ook een leuk herfstklusje om zelf kastanjes te gaan zoeken. Ik had zelf weinig ideeën om tamme kastanjes in het eten te verwerken, daarom ben ik op zoek gegaan naar een aantal gerechten. Een aantal gerechten is al min of meer bekend, anderen waren voor mij geheel nieuw.

Algemene aanwijzingen

Kastanjes die tijdens het wassen blijven drijven zijn niet te gebruiken, ze zijn ingedroogd, aangevreten of leeg.

Voor het verwijderen van de buitenste harde schil is het nodig de kastanjes in te snijden en ze even in kokend water te leggen. (zgn. pellen).

Leg, voor het verwijderen van het bruine velletje, de gepelde kastanjes even in kokend water.

Gebruik voor het insnijden van de kastanjes een scherp mes en snijd alleen de bast in. Kruis (dus twee sneden) de bast aan de zijkant in of aan de bovenkant.

Recepten

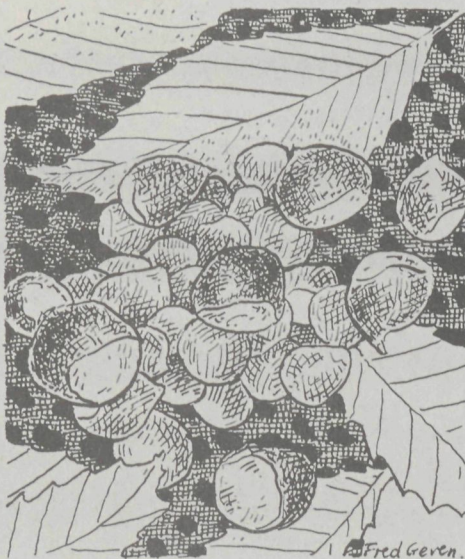
Gepofte kastanjes

4 pers.

1 kg tamme kastanjes

Was de kastanjes en verwijder de drijvende kastanjes. Kruis de kastanjes in. Pof de kastanjes gaar in 30-40 minuten op een barbecue of boven in een hete oven (200°C). Pel de kastanjes als ze nog warm zijn.

Gepofte kastanjes zijn heerlijk met (kruidenten)boter.

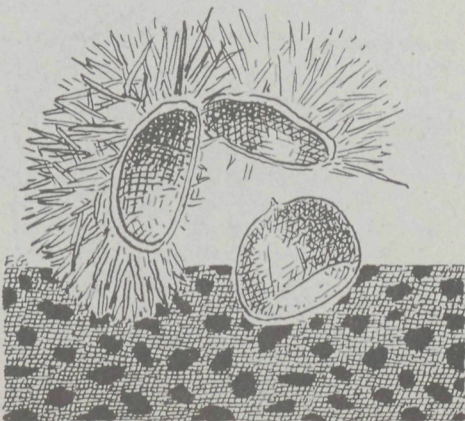

Gekookte kastanjes

tamme kastanjes

Was de kastanjes en verwijder de drijvende kastanjes. Kruis de kastanjes in. Kook ze in 45 minuten gaar in ruim water, gebruik zoveel water dat de kastanjes net onderstaan. Pel de kastanjes.

Een geijkte combinatie is spruiten met gekookte kastanjes. Per kilo spruiten een pond kastanjes. Ook andere koolsoorten zoals rode kool en witte kool, zijn lekker in combinatie met gekookte kastanjes.

Kastanjepuree

tamme kastanjes

Was de kastanjes en verwijder de drijvende kastanjes. Kruis de kastanjes in. Kook ze 10 minuten in ruim water, gebruik zoveel water dat de kastanjes net onderstaan. Pel de kastanjes en kook ze gaar in water of bouillon in 30 minuten. Pureer de kastanjes en voeg eventueel wat boter toe.

Kastanjepuree van ingekruiste kastanjes is lichtbruin, zonder inkruisen blijft de puree wit.

Tips

Meng 1 deel aardappelpuree met 1 deel kastanjepuree, de puree is dan zachter van smaak.

Voor zoete kastanjepuree suiker of honing toevoegen en geven met stijfgeslagen slagroom.

Voor kastanjesoep bouillon binden met aangemengd meel en wat kastanjepuree toevoegen en stukjes gekookte kastanjes als vulsel.

Kastanje-gember-pasta

boterhambeleg

250 g tamme kastanjes

gemberstroop

40 g gember

gemalen gemberwortel

½ dl appeldiksap

Kruis de kastanjes in en leg ze even in kokend water. Verwijder de buitenste schil. Leg de gepelde kastanjes opnieuw in kokend water totdat het bruine velletje loslaat, verwijder deze ook. Kook de kastanjes gaar in 45 minuten. Wrijf de kastanjes door een grove zeef of duw ze met een vork fijn. Meng kastanjepuree met gemberstroop, gehakte gember, gemalen gemberwortel en appeldiksap.

Bewaar de pasta koel, de pasta is niet lang houdbaar (1 - 2 weken).

Experimenteren in de herfst

Zoete kastanjetaart

boterkoekvorm ø 26 cm

500 g tamme kastanjes

100 g boter

100 g chocolade of carob

50 g suiker, honing of stroop

Kruis de kastanjes in en leg ze even in ruim kokend water. Verwijder de buitenste schil. Leg ze opnieuw in kokend water totdat het bruine velletje ook loslaat. Verwijder deze ook. Kook de kastanjes in 45 minuten gaar. Rasp de chocolade of carob. Pureer de kastanjes. Meng de warme puree met boter, geraspte chocolade of carob en suiker, honing of stroop. Vet de vorm in. Doe het deeg in de vorm en druk het deeg goed aan met een natte (tegen plakken) lepel.

Laat de taart 24 uur opstijven.

Kastanje-toetje

4 pers.

500 g tamme kastanjes

½ vanillestokje

1½ dl yoghurt

1 eetlepel citroensap

eventueel 1 - 2 eetlepels suiker of honing

1 eiwit

Was en pel de kastanjes. Kook de kastanjes, met vanillestokjes, in ruim water in 30 minuten gaar. Verwijder het vanillestokje en giet de kastanjes af. Pureer de kastanjes. Meng kastanjepuree met yoghurt, citroensap en eventueel honing of suiker. Klop het eiwit stijf en schep dit door het mengsel.

Serveer het gerecht koud.

Kastanjehalvjam

4 potten (à 350 g)

1 kg tamme kastanjes

400 g suiker

4 dl water

1 vanillestokje

Maak de potten schoon in gloeiend heet

sodawater en spoel ze na met heet water. Laat de potten omgekeerd uitlekken op een theedoek. Kook de twist-off deksels (statiegeldpotten) gedurende 10 minuten in sodawater, spoel ze af met heet water en bewaar ze onder heet water tot gebruik. Was de kastanjes en verwijder de drijvende kastanjes. Kruis de kastanjes in en kook ze even in ruim kokend water. Verwijder de schil. Kook de kastanjes opnieuw in ruim water en verwijder het bruine velletje. Kook de kastanjes in 45 minuten gaar. Pureer de kastanjes. Kook een stroopje van water, suiker en het vanillestokje. Verwijder het vanillestokje. Meng de stroop met de kastanjepuree en laat dit koken tot een stevige massa ontstaat. Doe de massa in de potten en sluit ze direkt af met de twist-off deksels of met natte cellofaan en een elastiekje.

Halvjam is beperkt houdbaar. Halvjam wordt langer houdbaar door de potten te pasteuriseren bij 75°C gedurende 30 minuten.

Behalve als boterhambeleg is de kastanjehalvjam ook te gebruiken in toetjes zoals: 2 delen kastanjehalvjam mengen met 1 deel vruchtenmoes, bijvoorbeeld bramenmoes

Kastanjabavarois

4 pers.

½ potje kastanjehalvjam

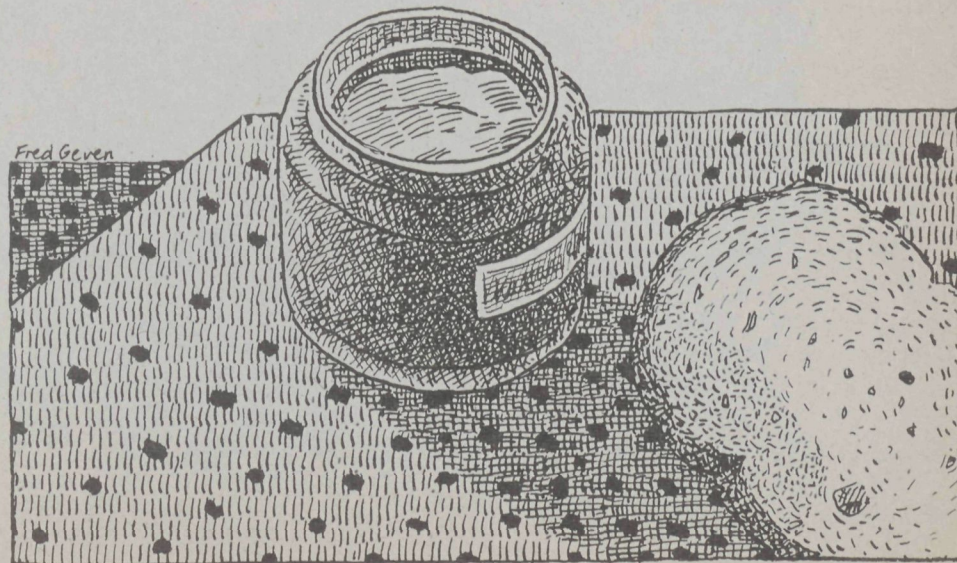
2 eieren

klontje zachte boter

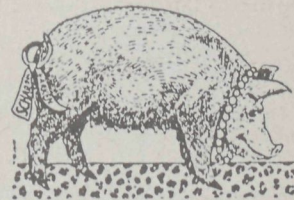
⅛ l slagroom

Splits de eieren. Klop de eidooiers met de boter romig. Klop de eiwitten stijf. Meng kastanjehalvjam met eidooiers en stijfgeslagen eiwit. Klop de slagroom stijf. Meng de slagroom met het kastanjemengsel. Laat het gerecht een paar uur opstijven. Serveer het koel.

Marie-José Cornelissen

Landbouwfabeltjes doorgeprikt

De enorme export van Nederlandse landbouwprodukten zou zo goed zijn voor onze betalingsbalans. Die landbouw kan echt niet anders worden aangepakt, want dat zou weer slecht zijn voor onze economie. En van alternatieve landbouw moet je je helemaal niets voorstellen, want dat wordt honger lijden. Allemaal fabeltjes waartegen De Kleine Aarde al jaren strijdt. In dit thema hebben we cijfers die glashard aantonen dat deze fabeltjes hoogstens gehanteerd worden om het belang te verdedigen van een kleine groep die inderdaad beter wordt van de moderne, ontspoorde landbouw. Maar dat lukt alleen omdat een deel van de kosten kan worden afgewenteld op anderen die er dus helemaal geen belang bij hebben dat Haagse 'landbouwers' hun gang kunnen blijven gaan.

Landbouw blijft aktueel met mestoverschotten, zure regen, drinkwatervervuiling en steeds meer ook 'geïntegreerde landbouw'. Alternatieve landbouw is in de discussies eigenlijk maar een dwerg. Maar die dwerg begint nu steeds hinderlijker te zeuren over concurrentievervalsing. En daarvan komen nu ook cijfers op tafel. Voor ruim 400 gulden per jaar wordt elke Nederlander aangeslagen om het landbouwsysteem in stand te houden. Daarvan is alleen al 150 gulden nodig om de overschottenpolitiek van de EG te betalen. Dat geld

komt uit algemene middelen, BTW-aftocht en douanerechten en het komt hoofdzakelijk ten goede aan de moderne landbouw. Niet verwonderlijk dus, dat die zijn prijzen laag kan houden.

Als de beleidsmakers in Den Haag zeggen dat alternatieve landbouw te duur is, dan liegen zij. Met een subsidie van 6 miljard gulden per jaar (zie het verhaal 'Parels voor de zwijnen') zou de alternatieve landbouw er ook wel anders uitzien. Ook het smoesje dat de alternatieve landbouw niet voldoende voedsel oplevert kan de prulle-

bak in. De ekonoom Theo Bakker zocht voor het Landbouwkundig Economisch Instituut uit wat er gebeurt met de Nederlandse landbouw als alle import wordt afgesloten. De uitkomst staat in Bakkers proefschrift (zie verderop in dit thema), en daaruit valt af te leiden dat een ekologischer landbouw voldoende voedsel oplevert voor heel Nederland en nog een deel van België toe. Bovendien zouden we er behoorlijk veel fossiele energie mee besparen.

Dit soort rekensommen schuift de landbouwlobby bij voorkeur onder tafel. Net zoals die analyse van de mestoverschotten. De omvang van dat probleem werd al onomstotelijk gesignaleerd in 1972. Maar het betreffende rapport kon in een la worden gehouden totdat vorig jaar de zaak zó ver uit de hand was gelopen dat er in paniek enkele noodwetjes moesten worden aangenomen. Ook het proefschrift van Bakker is vier jaar lang tegengehouden. Het toont namelijk keihard aan dat drooglegging van de Markerwaard absoluut niet nodig is voor de Nederlandse voedselvoorziening. Blijkbaar spelen er andere belangen mee waardoor deze drooglegging onder valse dekmantel toch door moet gaan.

Waar zijn ze nu eigenlijk mee bezig op het ministerie van Landbouw? Puur politieke beslissingen hebben arbeid duur gemaakt

en investeringen goedkoop. Boeren moesten dus wel hun knechten op straat zetten om vervolgens het werk door machines te laten doen. Machines die alleen te betalen zijn als zij uiterst grootschalig werken. Premies op arbeid in plaats van op investeringen zouden de zaak kunnen omkeren. Het wordt dan weer aantrekkelijk om mensen in dienst te nemen. Grootschaligheid wordt niet meer automatisch beloond, en bij het milieu kan er dan misschien weer eens een glimlach van af. Waarom gebeurt dit niet? De beleidsmakers worden verblind door het prachtige bedrag van 15 miljard gulden per jaar. Dat zou de netto-opbrengst zijn van de Nederlandse landbouw. Maar dat is de uitkomst van een zeer eenzijdig rekensommetje. Alleen de directe kosten zijn meegenomen. De rekening die het milieu nog gaat indienen voor bodem-, water- en luchtverontreiniging is volledig buiten beschouwing gelaten. Maar ook sociale aspecten worden volkomen genegeerd. Neem maar eens de bio-industrie. De EG beschermt haar markt door een tolmuur. Maar krachtvoer mag ongehinderd binnenkomen. Dat voer kan daarvoor heel goedkoop blijven. Grootschalige boeren in de Derde Wereld kunnen namelijk, net zoals dat hier tot nu toe gebeurt, een deel van hun kosten afwentelen op de gemeenschap. Zij betalen niet voor de schade die zij aan het milieu toebrengen, enerzijds door vervuiling maar ook nog eens door de enorme erosie waardoor steeds meer landbouwgrond voor goed verloren gaat. Deze grootschalige krachtvoerproductie levert winst op voor enkelen en verlies voor de meerderheid. Eerst krijgen we dus uitbuiting in de Derde Wereld, daarna komt de uitbuiting van onze landbouwhuisdieren, en om dit in stand te houden mag elke Nederlander ook nog eens meer dan 400 gulden per jaar neertellen. Intussen mogen we in de illusie leven dat we best wel goedkoop voedsel hebben, met als toetje het schandelijke mestoverschot. Gelukkig voelen steeds meer mensen aan dat ze bedonderd worden. Ondanks de op het eerste gezicht wat hogere prijs koopt toch al 3,4 pct. van de consumenten regelmatig alternatieve producten (reform niet meegerekend!). Verder maakt 30 pct zich zorgen over de ongezonde manier van leven in ons land. Van deze cijfers gaan marketingmensen uit hun bol. Het lijkt er namelijk op dat de huidige alternatieve consumenten nog pas de voorlopers zijn. De massa zou volgens die marketingdeskundigen spoedig volgen. Intussen heeft het alternatieve circuit moeite om in de pas te blijven. De stagnering in groei is nog steeds niet overwonnen, maar er vallen ook wel weer enkele positieve ontwikkelingen te bespeuren zoals het keurmerk en de Groene Lijn (zie het zomernummer). Het is echter nog te vroeg om van een nieuw elan te spreken. Dat elan is wel nodig om een nieuwe marktbenadering te vinden waarmee die massa inderdaad over de drempel wordt getrokken.

Rob Weijs

Het Nederlands Landbouwbeleid

Doelstellingen en resultaten

Het Nederlandse landbouwbeleid is afgestemd op het Europese beleid. Het landbouwbeleid is een van de belangrijkste peilers van het Europese samenwerkingsverband. Dat blijkt uit het feit dat in 1983 ruim 63 pct. van de totale EG-begroting naar de landbouw ging en 66 miljard gulden bedroeg.

De oorspronkelijke doelstellingen die tot dit EG-beleid geleid hebben waren:

1. Toename van de landbouwproductiviteit
2. Een redelijke levensstandaard voor de boeren
3. Stabiliseren van de markten
4. Veiligstellen van de voedselvoorziening
5. Garanderen van redelijke prijzen voor de consumenten

Hoe ziet de huidige situatie in de landbouw er in het licht van deze doelstellingen uit?

Aantal boeren gehalveerd

Ad 1. De totale waarde van de landbouwproductie is gestegen van 7 miljard gulden in 1959 tot 30 miljard gulden in 1982. In diezelfde periode daalde het aantal werkzame personen in de landbouw van 500.000 tot 250.000. Hierdoor kon de produktiviteit per boer jaarlijks met bijna 10 pct. stijgen. Deze zeer verdienstelijke produktiviteitsstijging werd mogelijk omdat menselijke arbeid steeds meer door machines vervangen werd.

Als we echter alleen naar de produktiviteit per boer kijken, krijgen we een vertekend beeld want produktiviteit is een maat voor de verhouding tussen output en input. Bij input moeten we naast arbeid ook kijken

naar bijvoorbeeld kapitaal. Het op steeds grotere schaal toepassen van machines vergt grote investeringen. Eigenlijk zou je dus over dezelfde periode de verhouding opbrengsten/kosten moeten bezien. Hierover ontbreken echter gegevens. Een ander punt is of we met de huidige hoge werkloosheidscijfers eigenlijk wel blij moeten zijn met een steeds grotere arbeidsuitstoot uit de landbouw.

Verder zitten we dankzij die hoge produktiviteit nu binnen Nederland en binnen de EG met grote overschotten aan landbouwproducten. Dat kost handenvol geld.

De cijfers spreken voor zich: in 1984 binnen de EG een wijnplas van 30 miljoen hektoliter, een graanberg van 140 miljoen ton en de nodige bergen melkpoeder, boter, vlees, suiker en eieren.

De kosten van deze overproductie bedroegen in 1983 voor de EG in totaal 40 miljard gulden. Het merendeel hiervan komt ten laste van zuivel (30 pct.) en granen (15 pct.).

Beneden minimumloon

Ad 2. Op het punt van garanderen van een redelijke levensstandaard voor de boeren is het landbouwbeleid veel minder succesvol geweest. Een recent onderzoek heeft aangetoond dat de Nederlandse landbouwer weliswaar het hoogste inkomen had, vergeleken met zijn Europese collega's, maar als je de zaak per uur bekijkt blijkt dat het merendeel van de boeren onder het minimumuurloon zitten. Eén op de vier boeren en tuinders kwam in 1984 in aanmerking voor een eenmalige uitkering, voor de zg. échte minima! Daarnaast verschillen de inkomens onderling sterk, af-

hankelijk van de bedrijfsgrootte. Het gemiddelde besteedbaar inkomen voor een landbouwer met een bedrijf dat groter is dan 76 Standaard Bedrijfseenheden (SBE), maar kleiner is dan 152 SBE, bedroeg in seizoen '82/'83 (dat overigens een goed jaar was voor de landbouw) f 45.300,-. Om een idee te hebben van deze bedrijfssomvang: 152 SBE is bijvoorbeeld een melkveehouderij van 20 ha en 45 melkkoeien of een akkerbouwbedrijf van 32 ha waarop aardappelen, suikerbieten en granen verbouwd worden. Met dit besteedbaar inkomen moet de boer in kwestie zijn gezin onderhouden, zijn aflossingen betalen en reserveren voor toekomstige investeringen. Als je dan uitgaat van f 36.000,- voor gezinsuitgaven, dan begrijpt iedereen wel hoe moeilijk kleine boeren het in Nederland hebben.

Enorme import

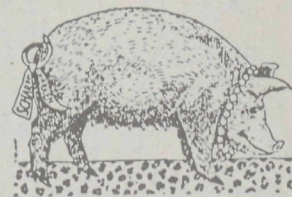
Ad 3. Het is zeer de vraag in hoeverre de doelstelling van stabiliseren van markten verwezenlijkt is. Zeker als je bij de beschouwing hierover ook de productieoverschotten en de enorme financiële injekties die dit beleid eist betreft.

Ad 4. Het veiligstellen van de voedselvoorziening is voor de EG als geheel in zekere mate wel gelukt maar per land afzonderlijk zeker niet. Om een voorbeeld te noemen: Alleen al voor veevoer importeert Nederland de vruchten van een equivalent van 5,4 miljoen Amerikaanse hektare graan, voor een veehouderijsector die daarbij nog eens driekwart van ons eigen areaal van 1,9 miljoen hektare in beslag neemt (uit 'Intermediair' 29/6/84, artikel: 'Kan Nederland zichzelf voeden?', door Theo Bakker).

De belangrijkste Nederlandse landbouwsector bestaat dus bij de gratie van grote landbouwspanningen in andere landen (niet alleen de VS maar ook in vele ontwikkelingslanden). Daarvan laten we de produkten vaak tegen zeer lage importheffingen toe omdat wij ze nodig hebben. Produkten die we binnen EG-verband zelf verbouwen, worden daarentegen met hoge importtarieven geweerd. Logisch... nietwaar?

Ad 5. Het garanderen van redelijke prijzen voor de konsument lijkt verwezenlijkt. De gemiddelde prijsstijging voor voedingsmiddelen is gedurende vele jaren achtergebleven bij gemiddelde prijsstijgingen van andere uitgaven. In cijfers uitgedrukt: In de periode van 1970 tot 1980 stegen de gemiddelde prijzen voor voeding met 62 pct., terwijl die voor wonen stegen met 70 pct., voor medische verzorging met 84 pct. en voor kleding met 86 pct. Er schuilt echter een adder onder het gras in die zin dat naast de directe uitgaven die een konsument doet voor de aanschaf van zijn voedingsmiddelen hij *indirect* ook betaalt voor de landbouw en dat via de overheid bij producenten terechtkomt. Deze kosten worden echter buiten beschouwing gelaten.

Parels voor de zwijnen

Als we minister Braks mogen geloven, valt het nogal mee met de subsidies in de landbouw, maar de cijfers spreken hem tegen. In 1983 ging ruim 63 pct. van de totale EG-begroting, of 66 miljard gulden, naar de landbouw.

In Nederland werd in 1981 bijna 6 miljard gulden uitgegeven voor landbouw.

Er is voldoende reden om niet al te opgetogen te doen over de landbouwsubsidies of het landbouwbeleid in het algemeen. Want hoe belangrijk de landbouw ook mag zijn in de ogen van de overheid, het is maar de vraag of zij tevreden mag zijn met de resultaten van het beleid sinds 1958 (Verdrag van Rome).

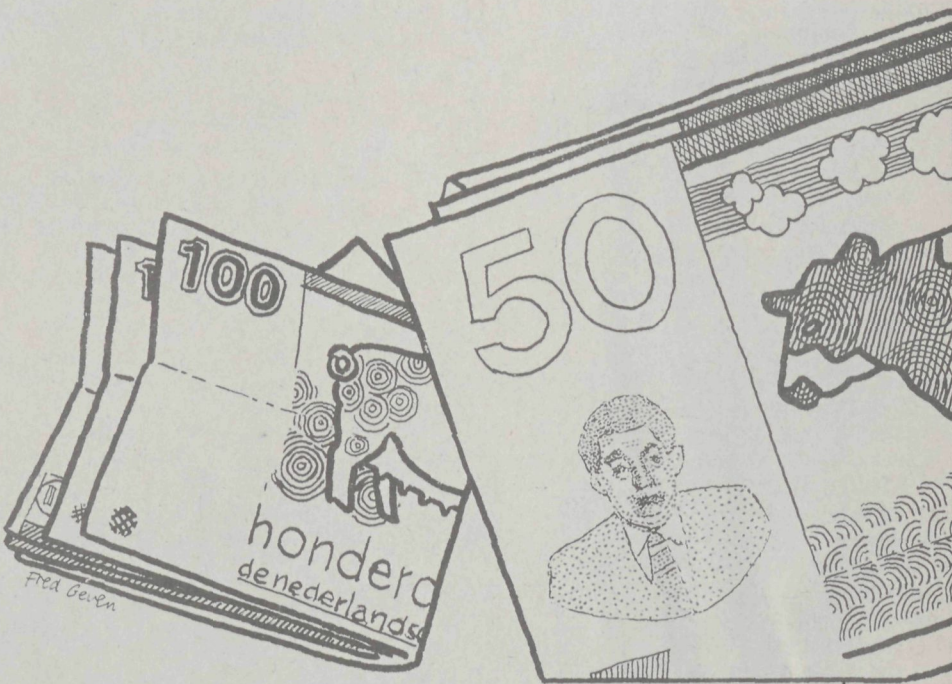
De stimulering van de landbouw heeft tot zulke grote overschotten geleid dat zij haar doelstellingen voorbij lijkt te schieten. Daarbij lijkt vooral de alternatieve landbouw het kind van de rekening.

Schaalvergroting en specialisatie

De gevolgen van het landbouwbeleid worden zichtbaar wanneer we de landbouw over een langere periode analyseren. Een vergelijking tussen 1964 en 1980 laat zien dat: ¹⁾

- Er een toename heeft plaatsgevonden van de melkvee-, varkens- en pluimveestapel.

¹⁾ Rapport 'Overheidsfinanciën in de Landbouw', april '84, P. van Hatert en P. Verhagen, studenten LH Wageningen.

Iedere Nederlander betaalt mee aan het instandhouden van de landbouw. Ruim 400 gulden per jaar is daarmee gemoeid, per persoon wel te verstaan. Aan voeding geeft de gemiddelde Nederlander 2400 gulden per jaar uit. Als alle kosten van de landbouw zouden worden doorberekend in de prijzen, zou onze voeding ruim 15 pct. duurder worden. Kijk dan ook nog eens naar de rekeningen die we nog krijgen voor mestoverschotten, schade door bestrijdingsmiddelen, grondwatervervuiling enzovoort, dan blijkt dat de prijzen die voor produkten van de gangbare landbouw gerekend nergens op slaan. Toch worden die prijzen gebruikt in de vergelijking met de alternatieve landbouw waarvan de prijzen 'inklusief alles' zijn.

- Het akkerbouwareaal in totaal is afgenomen door ontmenging van bedrijven. (Een gemengd bedrijf is een bedrijf waar enerzijds aan veeveeteelt wordt gedaan, anderzijds aan akkerbouw of tuinbouw).
- Het graanareaal is afgenomen.
- Het suikerbietenareaal enigszins is toegenomen.
- De glastuinbouw in een aantal regio's is afgenomen en zich gekoncentreerd heeft in de van oudsher traditionele tuinbouwgebieden van Zuid-Holland.

Hieruit blijkt dat het Nederlandse landbouwbeleid heeft geleid tot schaalvergroting, ontmenging van bedrijven, intensivering en specialisatie van productie. De financieel-ekonomiesche premies, door de overheid beschikbaar gesteld, hebben de landbouw tot in haar wezen veranderd. De ontmenging van bedrijven is een duidelijk signaal dat landbouwkundige motieven of principes hebben moeten wijken voor ekonomische doelstellingen. Door de toename van de veestapel hebben we te maken met overschotten aan dierlijke produkten en dierlijke mest. In Nederland wordt op dit moment per jaar 86 miljoen ton dierlijke mest geproduceerd, waarvan volgens optimistische schattingen (hoge toelaatbare bemesting) 18 miljoen ton niet bij productiebedrijven kan worden afgezet. Tot nu toe werd deze mest simpelweg geloosd met als gevolg overmatige algengroei in het oppervlaktewater. De ammoniak uit de mest draagt bij aan de verzuring van de regen. De zware metalen uit diervoeders komen in de mest terecht en vervuilen zo het grondwater en de oppervlaktelaag. Elk jaar krijgt de bodem 2300 ton koper, voornamelijk uit varkensmest te verwerken.

Nederlandse granen

De vergroting van de veestapel heeft ook geleid tot een steeds grotere behoefte aan veevoeder. Dat is niet opgevangen door een grotere binnenlandse produktie van granen en akkerbouwprodukten. Het aandeel daarvan in het veevoeder wordt zelfs steeds meer overgenomen door scheepsladingen landbouw-'afval' uit onder andere ontwikkelingslanden (tapioca, soya-schroot, maïsgluten) omdat men dat goedkoop kan importeren. De invoer van veevoederprodukten uit 12 ontwikkelingslanden vertienvoudigde van ruim 600 duizend ton in 1961 tot bijna 6 miljoen ton in 1981. Het aandeel van ontwikkelingslanden in de totale invoer van veevoederprodukten uit de hele wereld steeg daarmee van 23 pct. tot bijna 50 pct. Volgens velen blijft de bakkwaliteit van Nederlandse granen achter bij die van buitenlandse granen, onder andere door een lager eiwitgehalte. Daarom wordt verreweg het meeste graan voor het bakken van brood uit het buitenland gehaald - ten koste van ons eigen graanareaal. Jammer dat zovelen het brood nog niet geproefd hebben dat wél bereid wordt uit Nederlands graan!

De 200 van COAL

Om de gevolgen van het overheidsbeleid op de alternatieve landbouw aan te kunnen geven, moeten we eerst kijken wat onder alternatieve landbouw wordt verstaan, wat de omvang ervan is en in welke sectoren zij opereert. De moeilijkheid daarbij is dat de alternatieve landbouw zozeer als een marginaal randverschijnsel beschouwd werd dat er nauwelijks onderzoeken naar is gedaan. Één onderzoek wil ik hier echter toch noemen: een inventarisatie van alternatieve bedrijven door de *Commissie Onderzoek Aangepaste Landbouw* (COAL) in 1982.

Volgens dat onderzoek telt Nederland ruim 200 bedrijven die op een alternatieve (aangepaste?) manier landbouw bedrijven. Op het totaal is dat 0,2 pct. van alle landbouwbedrijven. Naar het soort activiteiten zijn het voornamelijk tuinbouw-, akkerbouwbedrijven en extensieve, gemengde veehouderijen. Een scherpe definitie van alternatieve landbouw is niet te geven vanwege onderlinge verschillen tussen bedrijven en stromingen. Daarom maar een meer globale omschrijving:

De alternatieve landbouw streeft naar:

- Gemengde in plaats van gespecialiseerde bedrijven
- Optimale in plaats van maximale produktie
- Organische in plaats van anorganische bemesting
- Het met behulp van maatregelen voorkomen van ziekten en plagen in plaats van ziektebestrijding met chemische middelen
- Een landbouwkundig in plaats van ekonomisch verantwoorde produktie
- Het aanbieden van een voedselpakket dat in verschillende opzichten duidelijk afwijkt van dat uit de reguliere landbouw

Niet geprobeerd

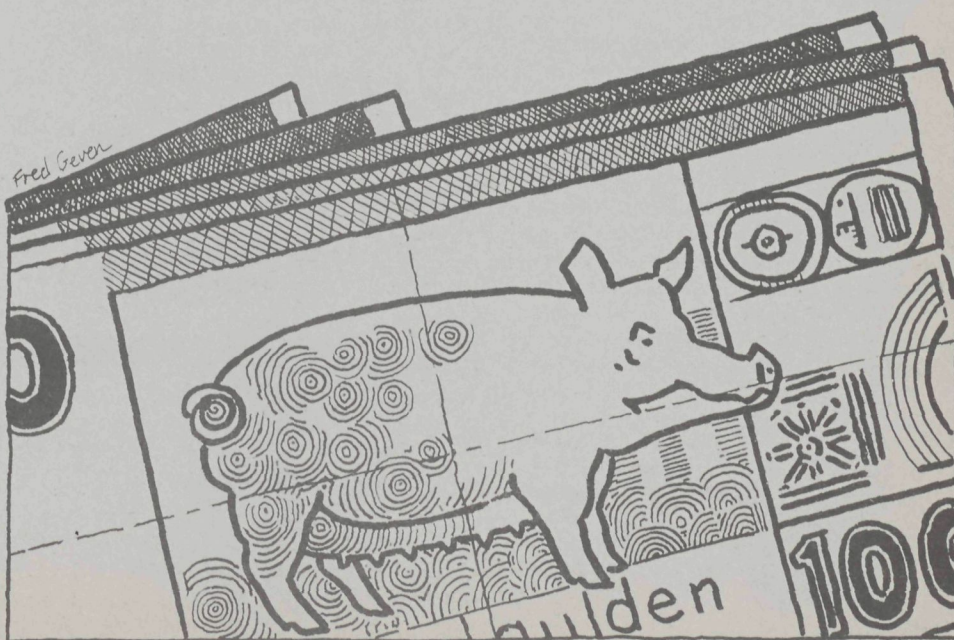
Samenvattend: deze uitgangspunten gaan in de richting van gemengde bedrijven van geringe omvang die bovendien weinig kapitaalsintensief en meer arbeidsintensief zijn. Met deze globale omschrijving in de hand, kunnen we de gevolgen van het overheidsbeleid voor de alternatieve landbouw aangeven. Uit de ontwikkeling van de totale landbouw en sectoren daarin, gekeken over een langere periode waarin het overheidsbeleid nauwelijks is gewijzigd, blijkt dat juist die sectoren, waarin de alternatieve landbouw actief is, terugliepen.

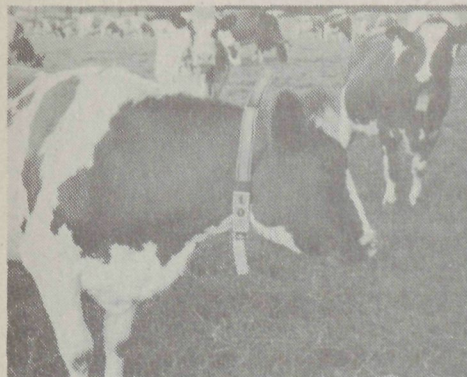
De konklusie is dus - in tegenstelling tot eerdere uitlatingen van minister Braks - dat de alternatieve landbouw zeker niet in gelijke mate geprofiteerd heeft van het Nederlandse overheidsbeleid. Sterker nog: het is maar zeer de vraag of de alternatieve landbouw niet gediskrimineerd wordt tegenover de reguliere landbouw. Te denken valt aan regelingen in het kader van het structuurbeleid: arbeidsintensieve bedrijven worden uitgesloten van sommige regelingen (rentesubsidies van het Ontwikkelings- en Saneringsfonds), simpelweg omdat ze teveel volledige arbeidskrachten in dienst hebben.

Daarnaast wordt de inzet van kapitaal (WIR-premies) wel beloond ten koste van de inzet van arbeid.

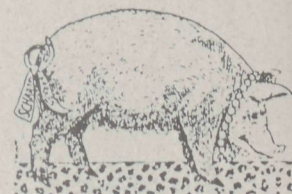
En dat terwijl andere maatregelen grote, kleine, alternatieven of reguliere bedrijven wel even zwaar treffen: Superheffing en het verbod op vestiging van varkens- en pluimveehouderijen.

Hoewel het markt/prijsbeleid als onderdeel van het landbouwbeleid basisvoorzieningen schept die op zich niet diskriminerend te noemen zijn, profiteren er wel die bedrijven het meeste van, die zich toeleg-

Waar het geld naar toe ging

gen op produktieverhoging en export zonder zich iets aan te trekken van marktverhoudingen, landbouwkundige en milieu-aspekten.

De andere kant is die van de konsument

De alternatieve konsument is bereid hogere prijzen te betalen voor alternatieve producten. Daarnaast moet hij echter via belastingen ook meebetalen aan de ondersteuning van de reguliere landbouw waar hij in feite een tegenstander van is.

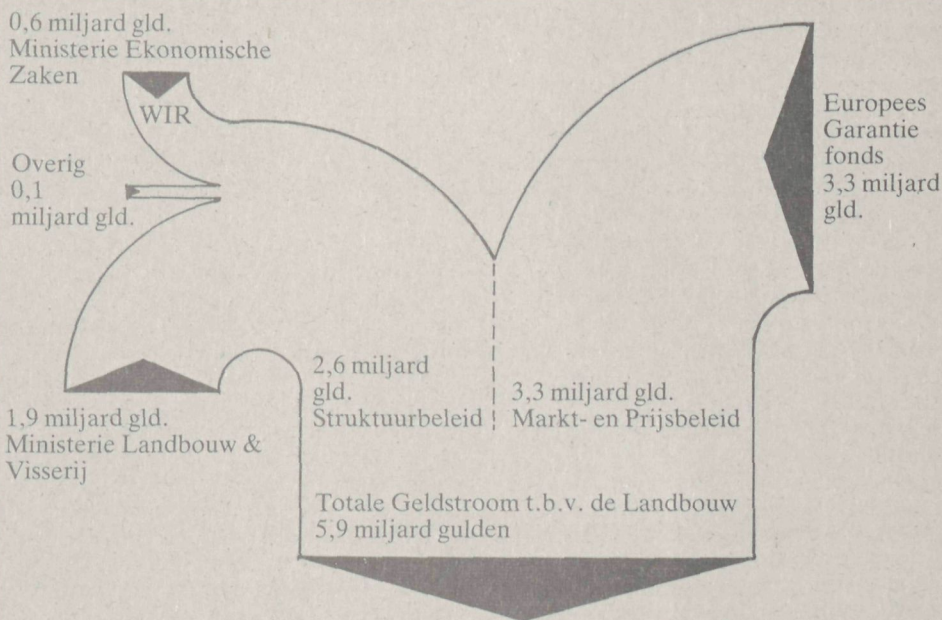
Daarmee kom ik tot de volgende aanbevelingen:

- Het geleidelijk afbouwen van beschermende maatregelen voor de landbouw en het geleidelijk afbouwen van het huidige overheidsbeleid.
- Het stimuleren van zelfvoorziening in de landbouw en het duurder maken van landbouwimporten (met name uit ontwikkelingslanden).
- Het stimuleren van landbouwmethoden met minimale effecten voor de gezondheid en het milieu en het belasten van methoden die hiermee minder rekening houden.
- In die gevallen waar landbouwkundige eisen een bedrijfseconomisch rendabele opzet niet voldoende ruimte laten, moeten er *inkomensaanvullingen* vanuit de overheid gegeven worden. (Het algemeen belang = overheidsbelang).
- Het *vergroten van de keuzevrijheid* voor konsumenten in die zin dat de prijzen voor voedingsproducten een weerspiegeling zijn van *alle* gemaakte kosten, zodat een konsument weet waarvoor hij kiest en waarom.
- De overheid zou alternatieve landbouwmethodes ook een plaats moeten geven bij onderzoek en in de landbouw voorlichting. Misschien dat dan vragen als: 'is de alternatieve landbouw minder productief vergeleken met de reguliere landbouw' of 'heeft de alternatieve landbouw op wereldniveau enig perspectief?' beantwoord kunnen worden!

Ruud Thelosen

Ruud Thelosen studeerde Bedrijfskunde aan de Technische Hogeschool te Eindhoven. Momenteel is hij werkzaam als organisatie-adviseur ten behoeve van kleinschalige bedrijven. In opdracht van STOK (Vereniging ter stimulering en Ondersteuning van Kleinschalige Bedrijven) heeft hij een onderzoek gedaan naar het Overheidsbeleid ten behoeve van de landbouw.

Geldstromen in de Nederlandse landbouw Jaar 1981

In 1981 werden door de EG en de Nederlandse overheid in totaal 5,9 miljard gulden uitgegeven voor de Nederlandse landbouw.¹⁾

Meer dan de helft hiervan (3,3 miljard) komt uit de EG-kas (Europees Garantiefonds) waarvan ieder EG-land bijdraagt door afdrachten van BTW (maximaal 1 pct.) en douanerechten op geïmporteerde landbouwproducten. Via het rijk vloeit 2,6 miljard gulden naar de landbouw. Dit geld is afkomstig van diverse belastingen zoals BTW, accijnsen en personele belas-

tingen. Het zijn dus de belastingbetalers in het algemeen alsook in hun hoedanigheid van konsument die deze geldstroom mogelijk maken.

Waar gaat het geld naar toe?

Hierbij moeten we onderscheid maken tussen het markt/prijsbeleid en het structuurbeleid van de overheid. De gelden van het Europees Garantiefonds gaan rechtstreeks

¹⁾ Rapport 'Overheidsfinanciën in de Landbouw', P. van Hatert, P. Verhagen, L.H.

WIR-aanspraken 1980/1981

Bedrijfstype	Totaal (in miljoen gld.)	Gemiddeld per bedrijf (gld.)	Aantal bedrijven:
Weidebedrijven	246	7.300	33.700
Akkerbouwbedrijven	40	4.200	9.500
Gemengde akkerbouw	6	2.000	3.000
Gemengde rundveebedrijven	26	3.400	7.650
Gemengde intensieve veehouderijen	95	4.900	19.390
Glastuinbouwbedrijven	160	13.500	11.850
Overige tuinbouwbedrijven	30	1.800	16.675

bron: Landbouw Economisch Instituut

op aan het markt/prijsbeleid, terwijl de Nederlandse overheids gelden voornamelijk dienen om het structuurbeleid vorm te geven. Vergoedingen in het kader van het markt/prijsbeleid betekenen in concreto het garanderen van minimumprijzen en het afgeven van exportsubsidies. Wanneer de marktprijs op de EG-markt door vraag en aanbod daalt beneden de afgesproken minimumprijs, dan grijpt de overheid in en koopt produkten op totdat de marktprijs zich hersteld heeft. Exportsubsidies worden gegeven op produkten waarvan de EG-marktprijs duidelijk boven de wereldmarktprijs ligt. De producent krijgt het verschil bijgepast om zodoende op de wereldmarkt te kunnen concurreren.

Verreweg de meeste uitgaven gedaan in het kader van het markt/prijsbeleid gaan naar *zuivelprodukten*, (lieft 61 pct. in 1981). Op grote afstand volgen dan rundvlees (9 pct.), granen (7 pct.) en suiker (4,5 pct.).²⁾

Nederland is hiermee, vergeleken met andere EG-landen, goed af, want ons land telt tussen de 56.000 en 58.000 melkvee-houders, die samen ongeveer 2,5 miljoen melkkoeien hebben, die op hun beurt 12 à 13 miljoen ton melk geven. In de Nederlandse melkveehouderij werkt bovendien bijna 50 pct. van de totale landbouw-be-roepsbevolking. Samen nemen zij 75 pct. van de totale oppervlakte aan cultuur-grond in beslag.

Aangezien we binnen EG-verband echter met grote zuiveloverschotten zitten (in 1984 850 duizend ton boter en 650 duizend ton magere melkpoeder) heeft de EG-kommissie de melkproduktie een halt toe-geroepen door het instellen van een super-heffing op teveel geproduceerde melk (bo-ven het afgesproken quotum) van 56 cent/liter. (Normale vergoeding is circa 3 kwartjes per liter).

Het landbouwbeleid dat juist door haar financiële prikkels de aanzet heeft gegeven voor geweldige produktiviteitsverhogingen blijkt nu te succesvol te zijn geweest. Om een indruk te geven: door het fokken van koeien met een steeds grotere melkafgifte kon de melkproduktie van Nederlandse zwartbontassen de afgelopen drie jaar jaarlijks met 80 liter per koe stijgen.

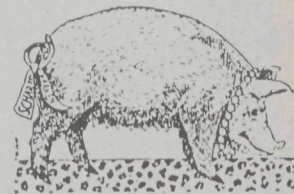
De uitgaven in het kader van het struk-tuurbeleid gaan voornamelijk naar Onder-wijs, Onderzoek en Voorlichting op het gebied van de Landbouw (in 1981 onge-veer 1,5 miljard gulden). De rest gaat naar investeringspremies, ruilverkavelings- en landinrichtingsprojecten.

Interessant is een overzicht van de verde-ling van de WIR-premies, in 1981 in totaal 600 miljoen gulden, over de verschillende sectoren (zie vorige pagina).

De glastuinbouw en de weidebedrijven strijken de grootste premies op, want zij investeren het meest. Duidelijk de minste premies krijgen 'open grond'-tuinbouwbe-drijven en gemengde akkerbouwbedrij-ven.

²⁾ Jaarrekening Landbouw Egalisatiefonds 1982.

Boerenmarkt nog niet van de grond

Story in afleveringen

In 1984 werden in Boxtel met succes enkele experimentele Boerenmarkten gehou-den. In december werd door de Nederlandse Vereniging voor de Ekologische Landbouw (NVEL) en De Kleine Aarde vergunning gevraagd in 1985 elke zater-dag de markt te houden. Op die markt zouden uitsluitend producenten hun waren mogen verkopen. In België zijn nu al zo'n 30 Boerenmarkten, die niet zonder problemen van start gingen. Maar de eerste waren het moeilijkst. Dat blijkt ook in Nederland het geval te zijn. Want de eerste Boerenmarkt is nog steeds niet van de grond gekomen. Het is een soort proefproces aan het worden.

Al direkt na de proefmarkten kwamen er oppositionele geluiden, vooral uit kringen van middenstand en werkgevers. Enige maanden na de aanvraag kwam het Kolle-ge van B en W met een tegenvoorstel. Ze stelden voor de Boerenmarkt te koppelen aan de weekmarkt (van handelaren) op vrijdag, maar wel op een apart plekje. We gingen akkoord, omdat we dachten dat dit de meest haalbare weg was. Belangrijk de-tail is dat de meerderheid van het Kollege voorstander was van een Boerenmarkt. Maar dat kollegevoorstel werd niet al te sterk op tafel gebracht van de Kommissie van Economische Zaken. Daar zitten naast vertegenwoordigers van de politieke partijen ook mensen in van organisaties als het KNOV, de georganiseerde midden-stand en de vakbonden. Een meerderheid van deze advies-kommissie zei nee. Be-langrijkste argument was dat er een grote wachtlijst is voor de vrijdagmarkt en dat je die niet zomaar kunt passeren. Van een goede discussie over alle argumenten was geen sprake. Het Kollege nam het advies over en daarmee leek de kous af. We kre-

gen een afwijzend besluit in de bus.

Met een juridisch advies dat we op lieten stellen en de vele argumenten die vóór een aparte Boerenmarkt pleiten zijn we toen de boer op gegaan naar de politieke partij-en, naar de pers en natuurlijk ging er een verweerschrift naar B en W. Daarin heb-ben we, mede op juridische gronden, weer voor het markten op zaterdag gepleit. Twee maanden later, het is intussen eind juni, blijkt het tij in Boxtel enigszins ge-keerd! De gemeenteraad tikt met een rui-me meerderheid het Kollege op de vin-gers. Men vindt de afwijzing niet terecht en wil de mogelijkheid van een aparte Boerenmarkt opnieuw bekijken. Het Kol-lege gaat akkoord. Maar pas na de vakan-tie. In september zal nu een gekombineer-de vergadering van Economische Zaken en van Algemene en Juridische Zaken zich over de Boerenmarkt gaan buigen. En het officiële bezwaarschrift is in behan-deling genomen. Wordt ongetwijfeld ver-volgd.

Jan Juffermans

Fig. 2 - donderdag 31 januari 1985 - BRABANTS DAGBLAD - MIDDEN BRABANT

College B en W Boxtel is het nog niet eens over voortzetting Boerenmarkten nog vraagteken

Fig. 4 - Donderdag 25 april 1985 - BRABANTS DAGBLAD - MIDDEN BRABANT

Vereniging Ekologische Landbouw oneens met Boxtelse commissie Voldoende basis voor Boerenmarkt

Fig. 2 - Donderdag 20 juni 1985 - BRABANTS DAGBLAD - MIDDEN BRABANT

Partijen Boxtel achter aanvraag vereniging ecologische landbouw Steun SP en D'66 voor Boerenmarkt

Fig. 2 - Vrijdag 21 juni 1985 - BRABANTS DAGBLAD - MIDDEN BRABANT

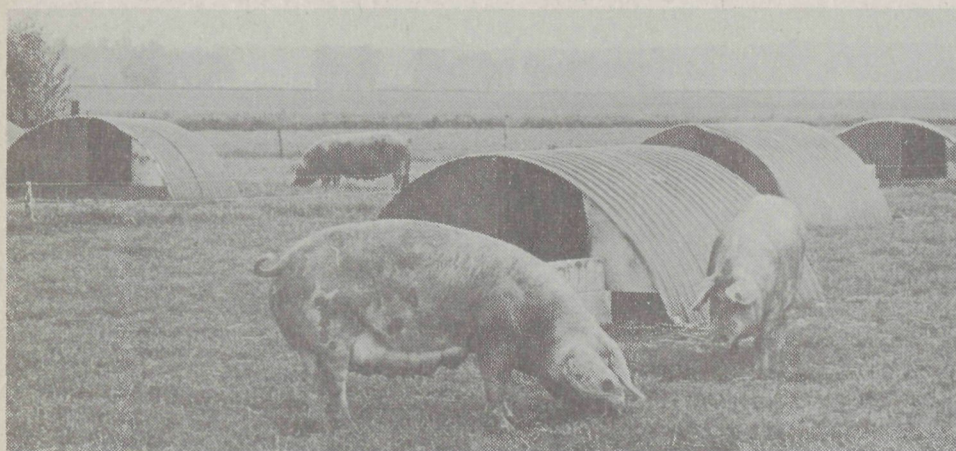
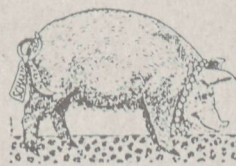
Pleidooi voor markt op zaterdagmorgen bij De Rots in Oost Wellicht toch boerenmarkt Boxtel

Nu ook varkens aan de scharrel

Slagers moeten kiezen

Sinds eind juli bestaat er een garantieregeling voor scharrelvarkensvlees. Deze is opgesteld door een breed overleg dat bestond uit Consumentenbond, Konsumenten Kontakt, Dierenbescherming, Lekker Dier, het Bedrijfsschap voor het Slagersbedrijf, de Werkgroep Alternatieve Slagers, de Vereniging van Scharrelvarkenshouders en de Stichting Natuur en Milieu.

Dolf Logemann, namens Natuur en Milieu bij dit 'Konsumentenoverleg Scharrelvarkensvlees' betrokken, licht het scharrelkeurmerk toe.

Hoe ziet de scharrelvarkenregeling er uit? In de eerste plaats is er een groot aantal welzijnseisen gedetailleerd beschreven. De varkens moeten onder meer voldoende ruimte hebben en naar buiten kunnen lopen. De stallen moeten zijn voorzien van voldoende stro, licht en frisse lucht. Het voer dat de dieren krijgen wijkt af van voer dat varkens uit de intensieve veehouderij krijgen. Minstens 10 procent moet uit ruwvoer bestaan. De hoeveelheid koper en antibiotikum wordt sterk verminderd maar niet in alle gevallen tot nul gereduceerd. Dat is omdat er voor varkens onder de 35 kg nog vrijwel geen ervaring bestaat met voer zonder deze toevoegingen. Het streven is echter deze stoffen later uit te bannen. Voorts worden geen lichamelijke ingrepen toegestaan, zoals kastratie of het knippen van hoektanden.

Geen belang

Het transport van varkens naar het slachthuis is eveneens aan regels gebonden. Het gebruik van kalmerende middelen en elektrische prikkelaars (om de beesten uit de wagen te krijgen), zijn verboden. Na het slachten wordt het vlees ofwel diepgevroren en verpakt verzonden aan de konsument ofwel vers geleverd aan de detailhandel. De slager moet een keus ma-

ken tussen of alternatief of gangbaar varkensvlees verkopen, anders wordt controle onmogelijk. Slagers die bio-industrie-vlees blijven verkopen, kunnen alleen verpakt scharrelvlees in hun assortiment opnemen. Scharrelvleesslagers krijgen een vignet op de ruit, waaraan de konsument de winkel kan herkennen. Voor de naleving is een 'Interimcommissie Scharrelvarkensvlees Controle' in het leven geroepen. Deze heeft drie inspecteurs in dienst die de varkenshouders en de slagers controleren. In tegenstelling tot bij de controle van scharreleieren zitten in deze commissie geen mensen die belang hebben bij de handel in varkensvlees.

Beter af

Tot zover deze garantieregeling. Als mede-vormgever wil ik er nog een paar kanttekeningen bij maken. Naar mijn stellige overtuiging biedt de regeling goede garanties, zowel voor de konsument als voor de varkens. De mestoverschotten zullen er in eerste instantie niet veel minder door worden, maar de scharrelvarkenregeling heeft op twee voor het milieu belangrijke punten een duidelijke voorbeeldfunctie. Op het punt van de voersamenstelling loopt de regeling verre vooruit op het beleid van de ministers van

Landbouw en Milieubeheer. En naar de varkenshouderij toe vormt de regeling hopelijk een signaal dat extensievere bedrijfssystemen goed mogelijk zijn. Langs deze weg kan de regeling uiteindelijk wel veel voor het milieu betekenen. Bij het opstellen van de regeling was de keuze of een exclusieve regeling met een geringe deelname of een iets minder ideale regeling waaraan zoveel mogelijk varkens zouden profiteren. We kozen voor de laatste. In de regeling zitten - vaak bij wijze van overgangsmaatregel - een aantal bepalingen die een zeker compromis-karakter dragen. Maar het feit dat zowel de konsumentenorganisaties als ook de Stichting Natuur en Milieu en de dierenwelzijnsorganisaties haar volledig onderschrijven bewijst volgens mij dat het uiteindelijk resultaat niet 'onder de maat' is gebleven.

Aanscherping mogelijk

Overigens kan de regeling worden aangepast als er op bepaalde punten meer ervaring bestaat. Voor koper, zink en antibiotika ligt een aanscherping zeker in de bedoeling. Een aantal leden van de Vereniging van Scharrelvarkenshouders heeft toegezegd vrijwillig verder te willen gaan dan de regeling. Zij willen aan hun dieren in alle groeifasen van het varken voer zonder toevoegingen verstrekken. Die ervaringen zullen mede maatgevend zijn voor een mogelijke aanscherping in de toekomst.

De in de regeling deelnemende organisaties willen overigens dat in de toekomst niet alleen zij, maar ook de overheid voor het keurmerk garant wil staan. Dat betekent dat de minister van Landbouw en Visserij er een Landbouwkwaliteitsbesluit van dient te maken. Overtreding van zo'n besluit kan nu eenmaal veel strenger worden aangepakt dan in het geval van een partikuliere regeling. Het Ministerie en het Produktschap voor Vee en Vlees staan, in tegenstelling tot een half jaar geleden, niet langer onwillend dit idee. Overigens zijn het juist de milieubepalingen die bij hen op de meeste weerstand stuiten.

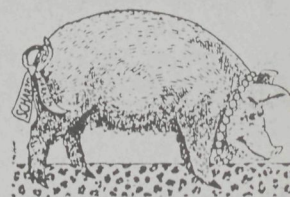
Zal de scharrelhouderij een grote vlucht nemen? De voortekenen zijn zeker niet ongunstig. Twee weken na de bekendmaking van de regeling hadden al vijftig slagers, dertig boeren en één vleesgroothandel serieuze belangstelling getoond.

Dolf Logemann

Voor meer informatie: Interimcommissie Scharrelvarkensvlees Controle, postbus 649, 3500 AP Utrecht, tel. 030-340811.

Zelfvoorzienende landbouw in Nederland makkelijk haalbaar

Markerwaard kan nat blijven

De Arabische olieboykot van ons land tijdens de oliecrisis heeft de Staf Civiele Verdediging van het ministerie van Landbouw aan het denken gezet. Zonder olie komt er namelijk van onze landbouw niet veel terecht. Dus kreeg in 1977 het Landbouw Economisch Instituut (LEI) de opdracht te onderzoeken hoe het met de voedselvoorziening gesteld zou zijn als ons land is aangewezen op zelfvoorziening. De econoom drs. Theo Bakker had in 1981 het antwoord klaar, maar de konklusies kwamen niet zo goed uit, dus werd de publikatie tot begin dit jaar tegengehouden. De informatie die Bakker nu aandraagt in zijn proefschrift is daardoor echter niet minder waardevol geworden.

Opdracht aan het LEI was om te onderzoeken wat de gevolgen zouden zijn als de externe aanvoer van voedsel en voedselgrondstoffen meerdere jaren verstoord zou worden. Uitgangspunten daarbij moesten de huidige bevolkingsdruk, kultureloppervlakten en produktiespecialisatie zijn. Dit alles 'slechts' vanuit de wens om de publieke en beleidsmatige discussie over het thema voedselpositie en civiele verdedigingsvoorbereiding verder te stimuleren.

Bakker heeft het probleem aangepakt door vier scenario's uit te werken. Allereerst wilde hij weten wat er met zo min mogelijk fossiele energie geproduceerd kan worden. De helft van het landbouwareaal blijkt dan voldoende als iedereen een vrij eenzijdige graanvoeding accepteert. Tegenover dit ondergrensscenario staat de bovengrens: bij zware bemesting van ons land krijgt iedere burger een overvloedig maal met vlees en al. Dan blijft er zelfs nog genoeg over om te exporteren. Dit bovengrensscenario kost wel enorm veel energie (zie tabel). Voor de volledigheid heeft Bakker ook een scenario op verantwoord niveau en een op vertrouwd niveau berekend.

Meer luxe

Als we uitgaan van zelfverzorging op een verantwoord niveau, is een ruimere inzet nodig van grond dan in het ondergrensscenario met de eenzijdige graanvoeding. Toch blijft dan nog een kwart van het totale landbouwareaal braak liggen. Meer dan de helft van de bewerkte grond wordt gebruikt voor de veevoederproduktie. Dat omwille van melk, vlees en eieren, samen goed voor slechts één kwart van de voedingskalorieën. Het gevolg is een anderhalf maal zo hoog energiegebruik als bij het ondergrensscenario. Niet om meer voedsel voort te brengen, maar voor het luxe karakter door de grotere nadruk op

dierlijke produkten. Als we die extra energie zouden gebruiken om méér voedsel te produceren (met minder dierlijke eiwitten) dan zouden we nog 3,5 miljoen mensen extra kunnen voeden.

Als we nu kijken naar ons vertrouwde voedselpakket, het vierde scenario uit het proefschrift, dan valt het meeste op dat daarvoor eenderde méér energie nodig is dan voor het verantwoorde pakket. En dat terwijl onze vertrouwde voeding niet beter is, eerder slechter.

Uit de cijfers blijkt duidelijk dat we op een ander systeem van voortbrenging moeten aankomen waarbij een efficiënter, direct en indirect, gebruik van de faktor energie wordt nagestreefd. Door een andere nadruk en verlegging van het aktiviteitsniveau binnen de akkerbouw en de veehouderij is het aantal mogelijkheden zeer groot. Angst voor terugval op produktietechnieken van vroeger is ongegrond. De trekker hoeft echt niet vervangen te worden door het paard. Paarden leggen zo'n groot beslag op areaal dat dit zelfs ten nadele van de voedselproduktie zou gaan.

Ekologische landbouw

De zelfvoorzienende landbouw steunt op

Energie voor voedsel

Bij zelfvoorziening is grond een vast gegeven. De verschillende scenario's verschillen in de hoeveelheid energie die er voor nodig is. Die energie wordt in de tabel aangegeven in miljoenen kubieke meters aardgas-ekwivalenten.

In het ondergrensscenario is het jaarlijks energieverbruik van het landbouwaandeel gering (22%), in de vorm van dieselolie, gas en elektra. Als we de kunstmest-aanmaak er bij optellen, komen we aan 40% van de totale inzet. Het grootste deel, bijna de helft, komt voor rekening van de verwerkingsfase: de meel-, brood-, olie- en margarine-in-

dustrie. Het energieverbruik in de huishouding (= gezinsverbruik) valt vrijwel in het niet omdat alle voedingsmiddelen kant-en-klaar worden aangeleverd.

Voor het ondergrensscenario is nog niet de helft van de energie nodig die we gebruiken nu (= vertrouwd scenario). En dan blijft er nog de helft van onze 1,5 miljoen ha landbouwgrond over voor andere doeleinden. Nu gebruiken we naast die 1,5 miljoen ha in eigen land ook nog eens 5,5 miljoen ha landbouwgrond in het buitenland. Wat een verwisting.

	Scenario	Ondergrens	Bovengrens	Verantwoord	Vertrouwd
Totaal		987	5464	1738	2320
Kunstmest		189	1095	80	455
Plantenteelt		220	533	334	410
Veeteelt		0	112	99	168
Transport		145	831	239	344
Verwerking		433	984	485	573
Gezinsverbruik		0	1909	504	370

Inpoldering Markerwaard overbodig

Zoals gebruikelijk bij promoties poneert ook Theo Bakker in zijn proefschrift stellingen. Daar zitten enkele zeer opmerkelijke bij.

- Een eventuele inpoldering van de Markerwaard kan niet worden bepleit met het argument dat aldus een substantiële bijdrage wordt geleverd aan het veiligstellen van de nationale voedselpositie in tijden van nood.

- De in de landbouwwereld gebruikelijke beeldvorming van het belang van de agrarische sektor voor de nationale economie, aan de hand van de positieve bijdrage die het exportsaldo van agrarische produkten levert aan de lopende rekening van de betalingsbalans, is misplaatst.
(Vertaald in gewoon Nederlands wordt hier het fabeltje over het belang van de landbouwsector voor onze economie onderuit gehaald.)

- Als de zo genoemde 'geïntegreerde landbouw' werkelijk zo modieus is als Van Noort beweert, wordt het tijd dat meer modellen zich er naar gaan kleden.

direkte voortbrenging, dus op de akkerbouw. De nadruk moet liggen op de teelt van granen, oliezaden en klavergewassen. Om konversieverliezen zo klein mogelijk te houden, zal de helft van het huidige weide-areaal voor scheuren of braak liggen in aanmerking komen.

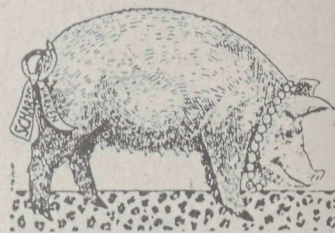
De veehouderij loopt sterk terug, het minst de melkveehouderij omdat die ook gebruik maakt van grond die alleen geschikt is voor weide-doeleinden. Van de intensieve sectoren houdt alleen de varkenshouderij nog stand, maar kwa omvang slechts een schim van de huidige. Die schim waart rond in de buurt van de sterk geslonken afvalhopen van de voedselverwerkende industrieën, de producenten van zoveel 'loze' calorieën.

Als we nu kijken naar de biologisch-ekologische landbouw, dan ligt die ongeveer in tussen het ondergrens- en het verantwoord scenario. Zelfs al zou deze alternatieve landbouw één kwart minder opbrengen dan wat gangbaar is, dan nóg blijft zelfvoorziening mogelijk. En aan de energiekant ziet het er dan nog veel gunstiger uit. Het zou zeer interessant zijn om het ekologische scenario ook eens door te rekenen met de methode die Bakker gebruikt heeft.

Jos van Doorn en Rob Weys

Bron: 'Eten van eigen bodem, een modelstudie', proefschrift van Th. M. Bakker, uitgave Landbouw Economisch Instituut, Den Haag, 1985.

WRR: Landbouw moet anders

Studie schuift EKO aan de kant

Er zijn zo langzamerhand niet te overziene rijen reacties gepubliceerd en discussies gehouden met als onderwerp het rapport 'Bouwstenen' dat ongeveer een jaar geleden verscheen. Het rapport is geschreven door de Vakgroep Milieubiologie van de Rijksuniversiteit Leiden in opdracht van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR). Een dezer dagen wordt een aanvullend rapport verwacht.

Over het algemeen waren het positieve reacties met hier en daar een ernstige kritische noot. Ook de milieubeweging reageerde bij monde van de Vereniging Milieudefensie en Stichting voor Natuur en Milieu positief.

Een rapport dat zoveel losmaakt moet wel het nodige aanreiken. Daarom een beschouwing.

Wie de term 'geïntegreerde landbouw' voor het eerst hoort is geneigd verband te leggen met geïntegreerde bestrijding van ziekten en plagen. Die associatie klopt niet helemaal. In het rapport wordt de volgende definitie gehanteerd: '...een duurzaam, technisch hoog ontwikkelde landbouw, die vergeleken met de verwachte ontwikkeling zuiniger is met energie en grondstoffen, meer arbeid inzet en onder redelijke werk-omstandigheden bij een paritaire beloning van arbeid en kapitaal naast landbouwproductie ook natuur en landschap produ-

ceert, zoveel mogelijk langs de functionele weg'.

Verbrede doelstellingen

De schrijvers hanteren ook wel de benaming 'landbouw met verbrede doelstellingen'. Hiermee willen ze aangeven dat vergeleken met de huidige landbouw de geïntegreerde landbouw zich meer doelen

■ Binnenkort ook scharrelkoeien?

stelt. Aanleiding hiervoor is de al jaren voortdurende discussie over een toekomstige landbouw waarin verschillende visies elkaar bestoken, ieder vanuit een eigen invalshoek. Het rapport noemt er drie: het huidige overheidsbeleid, dat wordt gekenschetst als gericht op 'exportgroei'; de visie die wordt voorgestaan door de agrarische jongerenorganisaties, 'middenbedrijvenbeleid' genoemd en de richting die de milieuorganisaties voorstaan, aangeduid als 'milieuvriendelijke landbouw'.

Het rapport doet een poging deze visies te integreren en vandaar de term 'geïntegreerde landbouw'. Men komt uit op de volgende doelstellingen:

- redelijke prijzen en kwaliteit voor de konsument
- redelijke inkomens en arbeidsomstandigheden voor de boer
- netto instandhouding van werkgelegenheid in de landbouw
- meer evenwicht en zelfvoorziening op de EG markt
- minder concurrentievervalsing voor de Derde Wereld
- zuiniger gebruik van energie en grondstoffen
- verbetering van de milieukwaliteit (produktiemilieu, arbeidsmilieu, extern milieu)
- bevordering van een gevarieerde natuur en een gevarieerd aantrekkelijk landschap
- verbetering van het dierlijk welzijn.

Direkt betrokkenen

Daarbij gaat men uit van een handhaving van de Europese markt, geen belangrijke verhoging van de overheidsbijdrage, geen drastische beïnvloeding van het consumptiepatroon en per saldo geen scherpere regelgeving dan thans. De nadruk ligt daarbij eerder op nieuwe mogelijkheden dan op beperkingen. De manier waarop deze doelstellingen bereikt moeten worden ligt in eerste instantie bij de betrokkenen zelf. 'Degenen die direkt en intensief met het desbetreffende probleem te maken hebben' zegt het rapport. (Bij de huidige inspraakprocedures is men vaak ruimhartiger). De overheid beperkt zich tot instrumenten in de sfeer van heffingen en subsidies, tot het scheppen van voorwaarden en kaders en tot een 'flankerend beleid' ter beteugeling van overproductie, arbeidsuitstoot en milieubelasting met als belangrijkste instrument 'kontingentering' (instelling van maximale produktiehoeveelheden). Het rapport gebruikt voor deze hele gang van zaken de term 'sociokratische besluitvorming'.

Het geheel ademt de sfeer van het vroege liberalisme. Zo min mogelijk overheidsbemoeienis. Geen beperkingen aan de landbouw, ook niet op grond van milieu-eisen. Het beslissingsrecht over de maatschappelijke faktor landbouw is in eerste instantie voorbehouden aan de direkt betrokkenen. Op zich is dit natuurlijk een loffelijk streven wanneer de direkt betrokkenen allen een voldoende voeling voor de 'maatschappelijke maat' aan de dag kunnen leg-

gen. Maar eerlijk gezegd vind ik het vrij naïef om dat te veronderstellen. Ten eerste is het een kwestie van mentaliteit. Je kunt heel mooie lijstjes maken van wenselijke doelstellingen voor geïntegreerde landbouw. Maar wat trekt iemand zich aan van de doelstelling 'verbetering van het dierlijk welzijn' als hij dat af moet wegen tegen 'redelijke inkomens en arbeidsomstandigheden voor de boer', als hij die boer zelf is? Van veel vroeger kan ik niets zeggen maar vanaf de tijd dat ik me een klein beetje bewust werd van wat er belangrijk is in de maatschappij staat geld daarin zeer centraal en wordt de mentaliteit voor velen gekenschetst met 'pakken wat je krijgen kunt'. En ik kan me niet voorstellen dat dat op korte termijn verandert.

Hormooninspuitingen

Sterker. Met voorbeelden bij de hand over hormooninspuitingen bij kalveren (waarbij het verbod dreigt te worden opgeheven omdat het toch gebeurt) en over Oostenrijkse gifwijn moet je je zelfs afvragen of onze voedselproducenten zich veel aan zullen trekken van de eerste doelstelling: 'Redelijke kwaliteit voor de konsumenten'. Meer inspraak, meer betrokkenheid van degenen die het aangaat is zeker wenselijk. Wat dat betreft tonen de in het rapport geschetste voorbeelden voldoende aan hoe het overheidsoptreden kan misleunen zonder deze betrokkenheid. Toch zullen ook de belangen van de maatschappij in breder verband mee gewogen moeten kunnen worden en of het geschetste 'flankerend beleid' daar voldoende aan voldoet is voor mij de vraag. Vast staat voor mij in ieder geval dat de genoemde doelstellingen daarbij in de huidige omschrijving alleen als een intentieverklaring kunnen worden beschouwd.

Want met termen als 'redelijke', 'meer evenwicht', 'minder concurrentievervalsing', 'zuiniger gebruik', 'verbetering' en 'bevordering' kun je alle kanten op, zeker als je weet dat de vergelijkingen gemaakt worden met een toestand zoals het zou zijn geweest bij het ongewijzigd beleid van 1984. Met zulke doelstellingen kan iedereen alle kanten uit. Bovendien is het de

vraag of 'minder slecht' goed genoeg kan zijn. Is concurrentievervalsing voor de Derde Wereld opeens goed omdat het slechter had gekund?

Het zou nuttiger zijn geweest als de samenstellers zich konkretere doelstellingen hadden gepermitteerd, waarmee een flankerend beleid sterkere richtlijnen in handen zou hebben gehad.

Nuttige bunzings en glasspreeuwen

Opvallend aan het rapport is de visie dat er in de toekomst verschillende soorten natuur moeten bestaan. Ten eerste wordt er een tweedeling gemaakt tussen natuur in het produktiemilieu en die daarbuiten.

Deze laatste is geen eis maar veeleer een wens. Voor de instandhouding gaat men uit van vrijwilligheid. Binnen het produktiemilieu spreekt men van 'funktionele natuur', die een economisch gezien positieve bijdrage kan leveren aan de landbouw en van 'begeleidende natuur' die nuttig noch schadelijk is. Als voorbeelden van de eerste worden onder andere genoemd bunzings om ratten en fazanten weg te houden, glasspreeuwen als vliegenvangers in varkensstallen, houtwallen en de vele grassoorten in de uiterwaarden als basismateriaal voor plantenveredeling.

Zonder het zo te benoemen heeft men daarmee ook een 'schadelijke natuur' geïntroduceerd, namelijk ratten en fazanten rond bouwland en vliegen in varkensstallen. Hoe strikt de grenzen liggen tussen deze vormen van natuur is de vraag. Dezelfde bunzing die rond het bouwland zo functioneel is, of de daarmee te vergelijken vos, is die nog steeds functioneel als hij zich ophoudt rond de (scharrel-)kippenren of valt hij dan misschien toch onder de derde, niet genoemde categorie? Toch is het pleidooi dat deze funktionele natuur om economische redenen in stand zou moeten worden gehouden al een vooruitgang ten opzichte van de huidige situatie. Aangezien het rapport zich nergens begeeft buiten de spelregels van het economisch denken is het bemoedigend om te zien wat er ook dan al mogelijk is.

Rendement tureluur

Iets anders is het met de afwijzing van beperkingen die er aan de landbouw gesteld zouden kunnen worden. Op een bijeenkomst over dit rapport bij het Landelijk Milieu Overleg enkele maanden terug, verklaarde W.J. van der Weijden, een van de samenstellers van het rapport, dat de landbouw geen maatregelen mochten worden voorgesteld ter bescherming van bijvoorbeeld grutto en tureluur. Waarom eigenlijk niet? Omdat grutto en tureluur geen (voor de landbouw) economisch rendement hebben? Voor hetzelfde geld hadden Van der Weijden c.s. in pakweg 1970 de bunzing laten uitsterven, want toen was nog niet bekend hoe funktioneel die wel kon zijn.

Het rapport ademt overigens toch het alleenrecht van landbouw op natuurmilieu. Dit is mogelijk te verklaren doordat de af-

hankelijkheid van natuur en milieu binnen de landbouw nadrukkelijker gevoeld wordt dan bijvoorbeeld binnen de zware industrie. Ook beschouwt men onze huidige natuur vaak als het bijproduct van de vroegere landbouw. Maar net zoals er vroeger ook onontginbare stukken natuur bestonden en ook de feodale heersers hun aandeel in het scheppen/behouden van natuur hebben gehad, is het ook tegenwoordig niet de landbouw die zich alleen hoeft druk te maken over natuur en milieu. Niet in 't gebruik. Niet qua verantwoordelijkheid. Wat het gebruik betreft zal men rekening moeten houden met de rest van de maatschappij en zal de maatschappij dus beperkingen op moeten kunnen leggen, net zoals ze dat doet aan de industrie. Maar ook de verantwoordelijkheid moet worden gedeeld. Landbouw hoeft niet als enige natuur- en milieubehoud te bekostigen.

Noodzaak verandering

Het rapport en de kritieken daarop overziend bekruipt mij het teleurstellende idee dat - wat de doelstelling van de samenstellers moet zijn geweest - van opnieuw opstarten van de discussie over de toekomst van onze landbouw niet of nauwelijks sprake is. Dat is jammer want tot een werkelijke uitwisseling van gedachten komt het niet. Het rapport bezondigt zich zelf daar als eerste aan door de alternatieve landbouw (BD en EKO) achteloos aan de kant te schuiven. Alsof niet al jarenlang een andere landbouw met verbrede doelstellingen in praktijk wordt gebracht. De storm van reacties gaan echter over het rapport als zodanig in plaats van over een toekomstige landbouw. Slechts hier en daar valt een standpunt te horen over hoe het ook zou kunnen. Ik weet het: ook dit stuk heeft alleen het rapport zelf als onderwerp, terwijl uit het negeren van de ecologische landbouw mag blijken dat men niet voldoende op de hoogte is van deze ideeën.

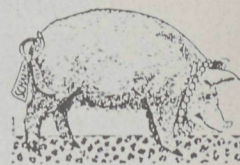
Uit de omvang van het totaal aan reacties mag echter een konklusie getrokken worden: de noodzaak tot een andere richting van onze landbouw is aanwezig en wordt door nagenoeg iedereen gedeeld.

Lowie van Erk

Geraadpleegde literatuur

'Bouwstenen voor een geïntegreerde landbouw', Vakgroep Milieubiologie R.U. Leiden (W.J. van der Weijden e.a.) in opdracht van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, september 1984. Staatsuitgeverij.
'Nieuwe variant in de landbouwpolitiek', prof. dr. ir. P.C. van der Noort, 19Nu, maart 1985.
'Bedrijfsontwikkeling', jaargang 16, nr. 3. Thema-nummer over 'Geïntegreerde landbouw' met daarin negen reacties.
'Drie visies op het WRR-rapport over geïntegreerde landbouw', L&O, juni 1985.
'Geïntegreerde landbouw uit de steigers', W. de Bruin/L. Taekema, Milieudefensie, januari/februari 1985.
'Geïntegreerde landbouw: naast lof ook kritiek', D. Logemann, Milieudefensie, juni 1985.

Hoe meer de grond ontsmet wordt hoe meer de aardappelmoeheid toeneemt

Eko-boer Durk van der Schaaf redt het net redelijk

'Het is misschien wel dertig jaar geleden. Toen heb ik aardappelen ontsmet met kwik tegen verschillende ziektes. In de gangbare landbouw moest dat. Maar ik was er twee, drie dagen ziek van. Dat hoor je ook van andere mensen. Er wordt niet graag over gepraat. Maar ze zeggen altijd blij te zijn als het weer gebeurd is. En al die andere vergiften die je ziet. Arseniet is al verboden. Kwik zal, dacht ik, niet zo lang meer duren. Al die zware vergiften in de landbouw. Dat vind ik verschrikkelijk. Je had vaste sproeiers, die zaten een half jaar in het vergif. Die jongens zijn er niet meer, vroeg gestorven. Het is onnatuurlijk als je eten moet produceren met een zwaar vergif. Als je eenmaal in die cirkel zit...'

Ik praat met Durk van der Schaaf van het *Biologisch lân- en tûnboubedriuw Saadsum* in Bitgummole. M'n zegsman heeft me gewaarschuwd dat Van der Schaaf meestal alleen maar Fries wenst te spreken maar als het er op aan komt best Nederlands kent. Het valt allemaal reuze mee. Er is geen woord Fries bij, wat Van der Schaaf te zeggen heeft. Van der Schaaf heeft 20 hektare en is ecologisch akkerbouwer. Hij teelt konsumptie- en pootaardappelen, granen en bewaargroenten zoals penen, bewaarkolen, koolrapen en prei. Ik kom net op het moment dat het ecologisch verdeelcentrum De Nieuwe Lelie in Noord Holland failliet is gegaan, het zoveelste in successie. Van der Schaaf heeft een afspraak met hen lopen voor de afzet van een partij graan.

Voor iedereen open

Van der Schaaf: Ik heb 3 à 4 bunder graan. Dat gaat al gauw om een bedrag van 15 à 20.000 gulden. Ik ben blij dat het nog niet gedorst is, anders was het in het faillissement terecht gekomen. Het heeft nooit goed gelopen, die afzet van biologische

produkten. Er is een korte periode geweest dat we hier een verdeelcentrum hadden in het Noorden, de *Sutelkoffe*. (Van der Schaaf haalt een brochure te voorschijn. '*Groe(n)ten uit het Noorden*' heet die en dateert uit 1981). Dit moest in iedere winkel liggen, de prijzen stonden er in en er werd iets verteld over de deelnemende bedrijven. Je kon er in lezen wat er aan de teler betaald werd, wat de verdeelcentra berekenen en wat de winkel vraagt. Dat was naar mijn idee een heel goede samenwerking. Iedereen kan zien hoe de prijzen in elkaar zitten. Het was niet gebaseerd op marktprijzen maar op kostprijzen. Een teler moet kunnen telen, het verdeelcentrum moet kunnen verdelen, de winkel moet kunnen verkopen. Dat is naar mijn idee de enige mogelijkheid voor biologische teelt. We kunnen niet tegen marktprijzen. Op de gemaakte afspraken kon je je planning baseren. We hadden met de Sutelkoffe een prijsafpraak en werd het dan veel duurder dan hielden we ons toch aan die afspraak. Maar je kon in ieder geval plannen. Sinds de Sutelkoffe is weggefallen is de situatie moeilijk geworden. Als er bijvoorbeeld te weinig aardappelen zijn kan je ze makkelijk kwijt aan andere verdeelcentra. Maar zijn er te veel en je hebt geen afspraken gemaakt dan moet je maar zien wat je er voor krijgt.

De beste klanten eruit gelicht Waar is het dan op stuk gelopen?

Er waren een paar telers in het Noorden van Groningen en die hebben de beste winkels in de stad Groningen er uit gepakt. Daar zaten ze vlak bij en die konden ze goedkoop bevoorraden. De Sutelkoffe kon er dan met de droogwaren langs gaan. Je zit hier in een uithoek, de afstanden zijn groot. Je hebt in Harlingen een winkel, in Dokkum één, in Leeuwarden drie, in Drachten één en onderweg nog een paar kleintjes, die bijvoorbeeld maar een keer

per week sla afnemen. Met de rendabele winkels uit het circuit was dat niet meer te doen. De Sutelkoffe ging failliet. Het is wel idealistisch, ja, het is moeilijk, maar als je met de goede mensen kon werken. Je moet nu eenmaal een planning hebben. Als iedereen maar gaat telen wat ie het liefst teelt, dan komt het niet klaar. Daarna heb ik afspraken gemaakt met de Distel. Dat is nu ook afgelopen, nou had ik die afspraak met granen met de Nieuwe Lelie.

Maar blijkbaar heeft u het toch steeds kunnen redden.

Het vorig jaar en het jaar daarvoor hadden we het geluk dat er een tekort was. Vorig jaar ben ik praktisch alles kwijt geraakt. Er was ook in Engeland en Duitsland grote vraag naar uien, winterpeen, koolrapen, witte en rode kool. Het is altijd een gok, die export. Komt die wel of komt die niet! Daar kun je niet op telen. Hoe het dit jaar zal aflopen moet ik nog maar afwachten.

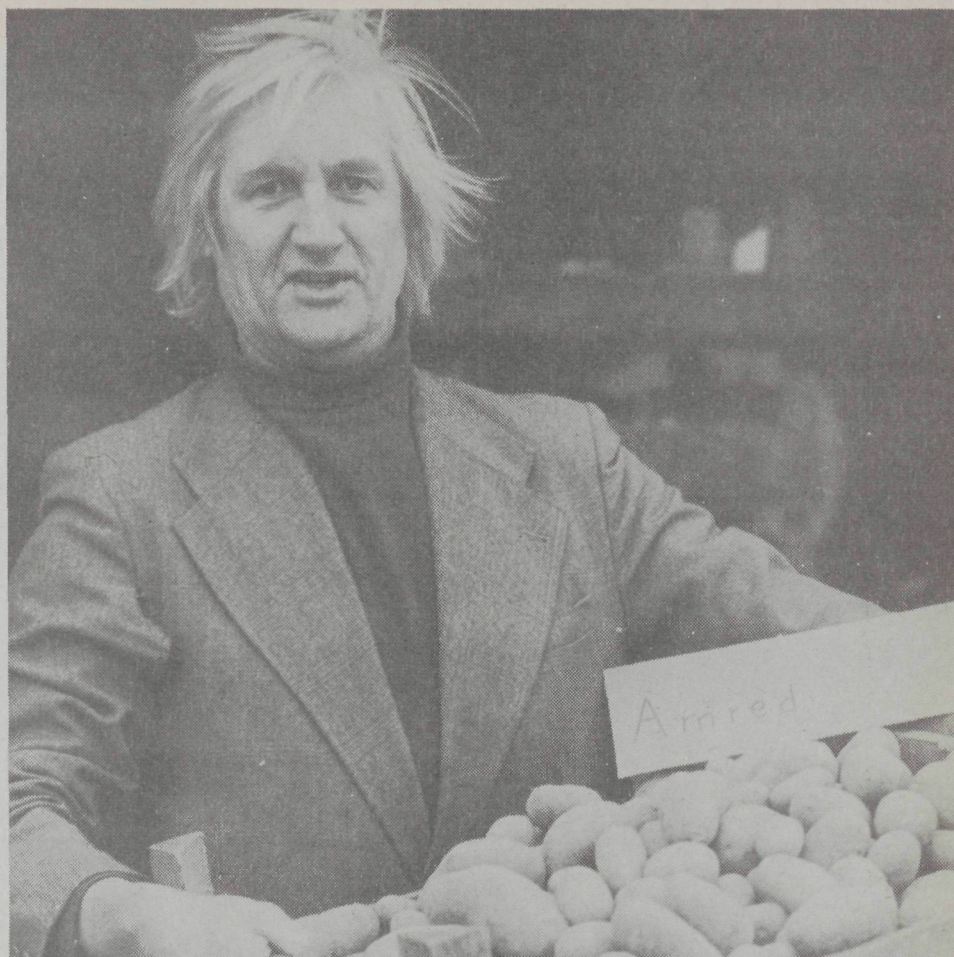
Wat is de kostprijs?

Biologisch geteelde produkten zijn duurder, waarom moet dat?

Duurder? We berekenen duidelijk wat het moet kosten. Wat is onze kostprijs? In de normale landbouw wordt ook niet met kostprijzen gewerkt. Ja, wel voor een aantal produkten waarvoor gegarandeerde prijzen zijn. Maar marktprodukten brengen gewoon op wat ze opbrengen. Poot-aardappelen brengen op dit moment 38 cent per kilo op, terwijl de kostprijs minstens twee kwartjes is. Op een ander moment brengen ze misschien 80 cent op. Die prijzen hebben niets met de kostprijs te maken. Als je een werknemer hebt, zoals ik, en die betaal je 25 à 30 gulden per uur inclusief sociale lasten en als je dan zelf de rest van het werk doet, zit je misschien op 15 gulden per uur. Eigenlijk zou je twee keer zo veel moeten rekenen en dan kom je op die kostprijs van twee kwartjes per kilo voor aardappelen uit. Maar door al die overuren en door genoeg te nemen met zo'n laag uurloon voor zichzelf overleeft men het toch.

Hoeveel uren werkt u dan en wat is uiteindelijk uw besteedbaar jaarinkomen, als ik het vragen mag?

Ik reken zo'n 40 uur per week, door het hele jaar genomen. Er zijn hier natuurlijk veel boeren die veel meer uren maken, in veebedrijven werken ze wel 70 uur maar ik probeer een beetje normaal te leven en niet altijd aan het werk te zijn. Ik heb een vaste man, dat is een grote belasting en dan hebben we in de vakantie nog schoolkinderen, die werken voor 5 gulden per uur ongeveer. In zo'n periode heb ik wel tien mensen aan het wieden en dat kost nogal wat. Daar zou ik misschien wat op kunnen sparen door het weekend door te werken. Maar dat wil ik niet. Wat hou ik

■ Eko-boer Dirk van der Schaaf.

dan per jaar over? Het laatste boekjaar, 1982-1983 was dat zo'n 20.000 gulden. Daar zijn dan alle aflossingen en zo af.

Minder opbrengst, minder kosten

Met ekologische teelt is de opbrengst minder. Hoeveel minder?

Ik heb het nooit exakt uitgerekend maar als ik hier in de omgeving kijk is de opbrengst toch wel een kwart minder. Dat is per teelt ook verschillend. Als je kool teelt dan is dat verschil kleiner. Ook met stalmest kun je genoeg kilo's telen. Maar met tarwe bijvoorbeeld heb je niet die opbrengst omdat je geen bestrijdingsmiddelen toepast tegen afrijpingsziekten. Je krijgt wel iets van roest en meeldauw in de tarwe. En je gebruikt wisselteelt. Wij hebben de uien tussen de winterpeen. En tussen de kool hebben we knolselderij en dan heb je nooit last van koolvlieg of zoeits. Dat zit hem voor een gedeelte ook in de grond. Die krijgt altijd stalmest en dan heb je ook minder last van de aardvlo, van luizen en dat soort dingen. Toen ik met biologische landbouw begon was er tegen me gezegd dat het met de ziekten en de opbrengsten wel meeviel. En het viel ook wel mee. Maar waar ik eigenlijk niet zo op gerekend had was het onkruid, dat is het probleem als je niet meer spuit. Wat doen ze in de normale landbouw, bijvoorbeeld

met uien? Ze spuiten een of twee keer, wij kunnen het drie of vier keer met de hand wieden.

Maar tegenover die lagere opbrengsten staan ook minder kosten omdat je allerlei middelen niet gebruikt.

Ja. Als je naar aardappelen kijkt gaat dan om enorme bedragen. De grond ontsmetten - wat nog steeds bepleit wordt - kost geloof ik wel 800 gulden de bunder. De kunstmest kost 1000 gulden de bunder. Dan betaal je nog eens 500 gulden de bunder tegen mussonia en dan de bestrijdingsmiddelen die ze gebruiken als de aardappelen in de cel komen. Als je dat optelt kom je aan een aardig bedrag. Als je dat allemaal niet gebruikt kun je best een wat lagere opbrengst hebben. En wat je dan overhoudt is beter.

Verkeerde weg

Is er wel eens uitgerekend hoe die meer-kosten in de gangbare landbouw zich verhouden tot de lagere opbrengsten en hogere loonkosten in de ekologische landbouw?

Ik heb het nooit uitgerekend en het ligt natuurlijk ieder jaar anders, afhankelijk van het weer. Het ene jaar heb je dubbel zoveel werk als het andere. En stalmest is ook niet goedkoop natuurlijk. Bij aardappelen compenseert het elkaar misschien ongeveer. Andere produkten weer niet.

U bent boer van huis uit. Hoe bent u er toe gekomen om op ekologische teelt over te stappen?

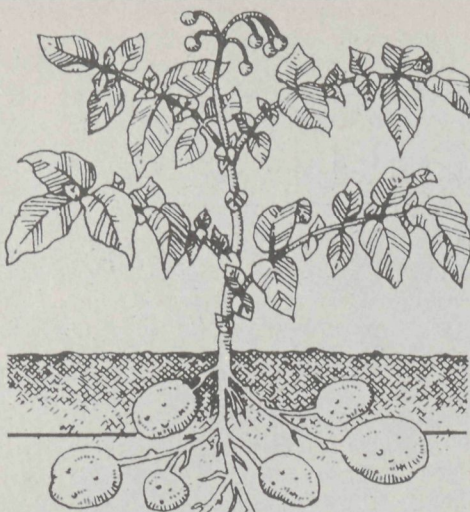
Ik was in contact met iemand hier in het Noorden die biologisch teelde. Hij zei me dat er vraag was naar konsumptie-aardappelen en wintergroenten, die kon hij op zijn grond niet telen. Zo ben ik met een halve hectare, één hectare begonnen. Het idee sprak me natuurlijk aan. In de gangbare landbouw proberen ze een zo hoog mogelijke produktie te halen. Je weet dat je eigenlijk verkeerd bezig bent. Altijd maar oppeppen die teelt. Terwijl je eigenlijk voor een verzadigde markt teelt. Het is onnatuurlijk als je eten moet produceren met gif. En toen ik er mee begonnen was merkte ik dat het kon. Ik ben in 1967 begonnen en in 1972/1973 was ik volledig omgeschakeld.

En hoe reageerde uw omgeving er op?

In 1967 was het natuurlijk een heel andere situatie als nu. Toen was het nog volop produceren, produceren. Ook al moet dat met het zwaarste vergif. Dat sprak helemaal niemand tegen. De Landbouwvoorlichting zei: 'Waar begin je aan? Hou er nou direkt mee op want dit is helemaal de verkeerde weg'. Nu zeggen ze: 'We moeten andere wegen zoeken'. Men had nooit geloofd dat er een weg terug was. De voorlichting is nu bezig informatie in te winnen bij ons op de bedrijven. Ze zeggen: 'Hoe gaat dat bij jullie'? Hier in Stiens is er één aangesteld die moet proberen biologische teelt te begeleiden. Dat zijn dezelfde mensen die zeiden: je moet er nooit aan beginnen. Dat vind ik het belangrijkste van alternatieve landbouw: dat je alternatieven wijst en bewijst dat het een andere kant op kan. Natuurlijk is het niet mogelijk dat volgend jaar niemand meer sproeit of kunstmest gebruikt. Maar aan ons soort bedrijven kunnen ze zien dat de teelt mogelijk is zonder vergif.

Honger in de wereld

Ik praat nog wel eens op landbouwscholen of voor vormingsgroepen. De eerste vraag die je dan gesteld krijgt is dan: 'Als wij het zo zouden doen als jullie, dan was er honger in de wereld'. Dan zeg ik: nu verhongeren de mensen, met ons systeem. Eénderde van de wereld leidt honger en met ons systeem hebben we dat niet opgelost. Het is niet alleen een kwestie van produktie maar ook van konsumptie. Wat doe je met het produkt dat je teelt? Mest je daar kippen mee of bak je daar een normaal brood van? Wat ze aan drie mestkippen voeden, daar kan wel een mens van leven, geloof ik. Dat gooien we hier in een kip en die eten we dan lekker op. Zo verknoeien we een hoop van ons produkt. Ook als je ziet wat we van ons witbrood afhalen. Als je normaal dorst en bewaart kun je van dezelfde hoeveelheid misschien drie keer zo veel mensen voeden. Het klimaat is wel veranderd, de laatste jaren. Maar de ver-

giftiging gaat door.

Je hebt de NAK, de Nederlandse Algemene Keuringsdienst, die verzorgt hier het onderzoek naar aardappelmoeheid in de grond. Daar krijg ik nog steeds te horen dat ik helemaal op de verkeerde weg ben. Ik teel zoveel mogelijk aardappelmoeheid resistente rassen en dan liefst maar een keer op de vier jaar op hetzelfde perceel, zonder ontsmetting. De NAK propageert nog altijd ontsmetting. Dan is de grond schoon en kun je opnieuw beginnen. Maar ik zeg 'dan heb je geen levende grond meer, je hebt wat korreltjes spul'. Dan komt er weer dit en dan moet daar weer iets tegen gedaan worden, vooral bacterie- en schimmelziekten volgen elkaar op. Maar die ontsmetting gaat steeds verder en de aard-

appelmoeheid neemt toe, omdat er ontsmet wordt.

Dieper kun je niet zakken

Als ik op een NAK-vergadering kom bepleit ik 1 op 4 te telen en met de grondontsmetting op te houden. Er zijn altijd teveel pootaardappelen en als we 1 op 4 telen krijgen we minder pootaardappelen en een betere prijs met minder onkosten. Maar de mentaliteit is nog steeds altijd meer. Wat kosten die laatste kilo's niet aan kunstmest! En als gevolg van die hoge kunstmestgift heb je hoge bestrijdingsmiddellengift. Na de oorlog is het eigenlijk verkeerd gegaan in de Nederlandse landbouw. Voor die tijd gebruikte men ook wel kunstmest, maar niet in die mate. Kunstmest zelf is niet het ergste maar door het overmatig gebruik krijg je een gewas dat gif nodig heeft en als je daarmee begint waar is dan het einde? Voor die tijd gooiden ze wel eens wat spul op de aardappelen, later zijn ze ook het zaad gaan ontsmetten. Nu zijn ze ook met de grond bezig. Dieper kun je niet zakken. Dat is het einde. En ondanks dat komen de ziekten meer op. De weg terug is moeilijk. Hoe lang zal het duren voor dat weer gezond is. Het fijne bodemleven, wanneer komt dat terug, als het al ooit terug komt. Er zijn percelen die worden om de vier jaar ontsmet en het dreigt om de twee jaar te worden. Ze moesten naar mijn idee het loof-trekken en dat soort dingen niet subsidiëren maar wel het gif verschrikkelijk duur maken. Belasting op vergif.

Maarten van Dullemen

Regeladvertenties

Tarief f 1,50 per woord inclusief BTW. Minimum prijs per plaatsing f 30,-. Maximum aantal woorden 50. Voor brieven onder nummer f 5,- extra. Opgave voor 25 oktober voor het winternummer, met betaling door middel van een giro (betaal) kaart of bankcheque ten name van De Kleine Aarde.

TE KOOP

A.V. Schouten heeft altijd te koop goede gebruikte AGA- en RAYBURN-fornuizen. Nu ook HERGEBRUIK-ISOLATIEPLA-

TEN voor de grondstofprijs. Tel. 05287-1732.

TOERFIETSEN in elke gewenste framehoogte, geheel naar eigen wens opgebouwd in onze werkplaats. Prijzen vanaf f 499,-. Fietsenmakerij 'Het Kleine Verzet', Nieuwstraat 25, Den Bosch, tel. 073-139020.

Dorskast, kafmolen, haverpletter, oliepers, paardecultivator, maaltstoeltje, huifkar, rijzadels en houten kruiwagens. 'DE CRUYDTHOF', Sint-Oedenrode, tel. 04138-74192.

Grote met riet gedekte WOONBOERDERIJ met bijgebouwen, 1,6 ha grond. Reeds verbouwd voor VEELVULDIGE BEWONING, projecten en kursussen. Veel blankhouten vloeren. In zeer goede staat. Afzonderlijk gelegen, omringd door vele bomen, groot eigen water. Een paradijselijke plek. Incl. Makelaardij Friesland, Ruiterskwartier 117, 8911 BS Leeuwarden, tel. 058-151715.

2 ha WEILAND, omzoomd met bosplantsoen en boomgroepen, 9 jaar B.D. beheerd. Stenen schuurtje en schapenstalling aanwezig. Schitterende ligging nabij Maurik. Agrarische bouw toegestaan. Tel. 03449-2028.

AGATHOS LIJNOLIEVERVEN, het complete assortiment is verkrijgbaar bij: HET

KLEINE VERZET, Nieuwstraat 25, Den Bosch, tel. 073-139020.

TEGELKACHEL (Twaalf Ambachten model). Kleur: donkergroen met zwart frame. Prijs nader overeen te komen. Jouke Bergsma, tel. 030-717805.

Een goed onderhouden AGA FORNUIS. Tel. 02230-35746.

Leuke kleine BOERDERIJ met 3 schuren op 11.960 m² grond. Mooi en vrijgelegen aan rustige Waaldijk. In gebruik als kleinschalig biologisch bedrijf met koeien, geiten, schapen, varkens, kippen, tuinbouw en fruit (grond bijgehuurd). Alles nog in oude staat. Vraagprijs: f 150.000,-. Tel. 08897-4666.

Ter overname aangeboden: Goed onderhouden NATUURVOEDINGSWINKEL met woning en mooie kursusruimte of atelier, tuin en schuur. Centrum Gorredijk (Z.O. Friesland) aan toeristische vaarroute. Vrij stabiele klantenkring en omzet. Tel. 05133-3375 of 3896.

Te koop in Beverwijk: ca. 900 m² grond, waarop gebouwd: ruim woonhuis, winkel ca. 100 m², boerderij ca. 300 m² en moestuin. Vlakbij centrum. Onze voorkeur gaat uit naar mensen die de NATUURVOEDINGSWINKEL willen voortzetten. Tel. 02510-10310.

TE HUUR/VAKANTIE

Voor vakantie in grensgebied Dr/Fr/Ov.: GEDEELTE in WOONBOERDERIJ. Een-voudige, sfeervolle ruimte, cv, tv, douche, 2 à 3 slaapkamers. Voor 4 tot 6 personen. Veel privacy. Ook voor kinderen aantrekkelijk. Vrijgelegen aan rand van bos en ± 2 km van station. Ook voor een weekend. f 250,- p.wk. Inl. Ton en Joke 05610-4622.

'Westerwald'. OUDE DORPSSCHOOL. Vakantiewoning voor max. 6 personen in bosrijke omgeving met vele creativiteiten. Voor kinderen ideaal! Huisdieren toegestaan. Info in Nederlandse taal. Tel. 09.49.2662-2628.

Voor (2) geïnteresseerden in tuinieren, dieren en ambachtelijke bezigheden: Kleine ZELFSTANDIGE WONING in bijgebouw boerderij, 1 ha grond, aangrenzend natuurreservaat; rand dorpje. Eindhoven - Tilburg 20 km. f 500,- per maand. Brieven onder nummer RA 54-01, DKA, Postbus 151, 5280 AD Boxtel.

Twente, gedeelte van rustige mens-diermilieu-vriendelijke boerderij i.o. te huur voor weekends, weken, groepsruimte, enz. Vraag folder bij: 'DE HEKSENKETEL', 05498-44384 (Marleen/Frans).

GEZOCHT

Ik heet Stefan, ben 26 en heb ruime ervaring in de BIOLOGISCHE EN KONVENTIONELE LANDBOUW (HLS diploma, tot nu toe als bedrijfsverzorger in Duitsland

gewerkt). Ik zoek in het noorden contact met mensen die ecologisch bedrijf hebben of willen opzetten en een deskundig partner zoeken. Tel. 050-140533, S. Michelberger, Wassenberghstraat 34, 9718 LM Groningen.

Te koop gevraagd: VRIJSTAAND HUIS of boerderijtje in Limburg met ± 1000 m² grond. Tel. 05486-17317.

Welke WOONGROEP op 't platteland binnen een straal van ± 45 km van Amsterdam heeft plaats voor vrouw (38) met kind (2); of wie heeft informatie? Bel 020-732469.

Jong stel met kind ZOEKT ANDER STEL om t.z.t. gezamenlijk boerderij te gaan bewonen. Reacties zenden naar Hanneke en Matthijs, Meppelweg 942d, 2544 CC Den Haag.

Welke homeopaat, natuurarts zoekt een ASSISTENTE? Ik ben geïnteresseerd in natuurlijke geneeswijze en volg cursus Homeopathie, Fytherapie, Hydrotherapie en Drukpuntmassage. Ik wil hiermee ervaring opdoen. (Momenteel werkzaam als ziekenverzorger). Liefst omgeving Hellevoetsluis evt. Rotterdam. Anita v.d. Helm, Oostkade 10c, 3221 AJ Hellevoetsluis.

DIVERSEN

OMMEN. Galerieboerderij en kwekerij Arriën. Wij kweken in onze kwekerij veel bijzondere vaste planten, één- en tweejarige planten, rotstuinplanten, kruidenplanten en geurende planten als loopkamille en mint. U kunt samen met ons een tuinplan maken. In galerie DE KIEKKAMER kunstexposities en vanaf september droogbloemen. Henk en Mia Meijerink, Coevorderweg 2, Ommen, tel. 05291-1057.

SPULLEN OVER? Verdien geld ermee op vlooiemarkten en braderieën. Hoe? Lees de uitvoerige handleiding, 96 pagina's, f 29,50. Vraag een gratis brochure. AS Uitgeverij, Grevenbicht, 04497-1212.

Stort f 7,30 op giro 5517596 van Uitgeverij MONKIE, Den Haag en u ontvangt het boekje 'Gekooide apen'. P.G. Bins beschreef hierin belevenissen van apen bij partikulieren en in de opvangcentra A A P, Amstelveen en De Apenhof, Barneveld. Van de opbrengst kunnen misschien apen over naar een tropisch reservaat. Ook in de boekhandel.

Kennismakingsweekenden met de ANTHROPOSOFIE voor jongeren van 18-30 jaar. Thema: het mensbeeld van de Anthroposofie. Eerste weekend: 12-13 oktober. Inl. 020-230862.

YOGA CENTRUM CAMPERDUIN. In dit uniek gebied van Bos, Zee en Duin. Vanaf 1 oktober beschikbaar een Yoga- en Meditatierruimte voor kleine groepen, 10-15 pers. Hierbij eenvoudige woon- en slaapverblijven voorzien van verwarming, kookgelegenheid en sanitaire voorzieningen. Inlichting: J.C. v.d. Werff, tel. 02209-1940, Heereweg 292, 1871 GM Schoorl.

MENSEN en mogelijkheden

Voor donateurs van De Kleine Aarde is plaatsing van (niet commerciële) berichten gratis tot een maximum van 50 woorden. Voor het winternummer moeten de berichten uiterlijk 25 oktober binnen zijn.

Noors-Nederlands paar wil op boerderij werken van eind september '85 tot eind maart '86. Schrijf: Fam. Tonnaer, Argonautenlaan 11, 5631 LJ Eindhoven.

Wij (begin 40) zoeken mensen, die mee willen doen aan de verdere opbouw van een kleinschalige zelfvoorzienende boerderij in Friesland. Wij verwachten/hebben geen principes, wel gezond verstand en de bereidheid alles te willen kunnen/leren. De vorm van samen-gaan moeten we nader bekijken. Brieven naar: Peter/Els, Faldenserwei 25, Baard.

De alternatieve consumenten bond, belangenorganisatie voor alternatieve, mens- en milieuvriendelijk georiënteerde consumenten. Sterker met uw steun, bijvoorbeeld door een abonnement op de Alternatieve Konsumentengids. Belangrijke prioriteit voor dit jaar is het (Rijks-)keurmerk voor alternatief geteelde producten. Voor informatie: Nieuwe Leliestraat 170, Amsterdam. (020-245979/228745).

Vrouwenvastenweek: Van 14 t/m 18 oktober (herfstvakantie). Naast vasten ook mediteren, yoga, sauna, bewegen, veel slapen, doen waar je zin in hebt, enz. In het prachtige Huize Schoonoord (bij Nijmegen) met een heerlijk natuurgebied bij de hand. Inf. Monique Jansen 05700-54574 / Anne Verhoysen 020-167477 (08.30-10.00 uur).

Wij, Nele (26) en Frank (41) zijn een biologisch geiten- en groentenbedrijf (8 ha) gestart in het zuiden van Brabant. Wij zoeken een man of vrouw om het bedrijf verder mee uit te bouwen in coöperatieve zin. Borms-De Lock, Driekapellenstraat 3, B-1541 Sint-Pieters-Kapelle, België. Tel. 02-3953407.

Vrouw met kind (31 - 1 jaar) zoekt aansluiting met leef- en werkgemeenschap waar het mogelijk is, zorg voor kinderen en werk te delen, liefst in de natuurvriendelijke land- en tuinbouw, maar ook interesse in ander mens- en milieuvriendelijk werk. Weinig ervaring, maar veel enthousiasme om alles aan te pakken en te leren. Graag reactie onder no. MM 54-02, DKA, Postbus 151, 5280 AD Boxtel.

Blij & Boze Brieven

Natuurvoeding radikaal? (2)

Natuurlijk is het laatste woord over 'de alternatieve natuurlijke voeding' nog niet gesproken. Vandaar mijn reactie op de brief van Warner Ceelen uit Reusel (DKA 53). Ik ben het geheel oneens met zijn opvattingen over de meest gezonde voeding voor de huidige mens.

Ten eerste wil ik wijzen op het belang van basisvoedsel van de mens dat een zuurvormende werking moet hebben zoals dat bij volle granen het geval is. Zuurvormend voedsel heeft de vegetariër immers net zo goed nodig als de vleeseter die zijn zuurvormend voedsel krijgt van grote hoeveelheden dierlijk voedsel. Zo eet die bijvoorbeeld op zijn witte boterham vette zuurvormende ham om het gebrek aan zuurvormende elementen van zijn witte boterham te compenseren (waaruit de zuurvormende elementen verdwenen zijn door het kaf te verwijderen). Bij de hoofdmaaltijd is weer het dierlijk voedsel het eigenlijke basisvoedsel omdat hij als basische voedingsmiddelen aardappelen en groenten eet (beide sterk basische voedingsmiddelen).

Ook hier compenseert hij het gebrek aan zuurvormende elementen met dierlijk voedsel. De vleeseter eet sinds de invoering van aardappelen als hoofdgerecht zeer tegennatuurlijk en zijn spijsvertering is hier in het Westen dienovereenkomstig dan ook dusdanig verzwakt dat toekomstige generaties er grote moeite mee zullen hebben weer met een gezonde voeding, dat wil zeggen met granen als hoofd- of basisvoedsel, te beginnen.

Maar dit mag zeker geen reden zijn om de granen, peulvruchten en andere plantaardige zuurvormende producten maar niet meer te gaan eten want dat zou een nog grotere stap terug zijn dan de voeding van vleeseters die tenminste nog witte meelproducten eten.

Als men zich als vegetariër op deze basisvoeding blind staart en geen zuurvormend voedsel tot zich neemt, zoals dat gepropageerd wordt door sommige gezondheidsfanaten, zal men mettertijd zeker ziek worden of zal men door de trek naar zuurvormend voedsel terugvallen op dierlijke producten, zoals al valt te konstaten bij

vele antroposofen die door afwijzing van de nodige bijvoeding (waaronder ze ook de soja rekenen en daarvan afgeleide producten als tofu en tempeh) weer teruggevallen zijn (naar de lusten van hun biologisch-dynamisch vlees). Zo'n terugval is erger dan zich nooit met een gezonde natuurlijke voeding bezig te houden.

A. Jonker, Almelo

Natuurvoeding radikaal? (3)

Warner Ceelen schrijft een reactie op mijn brief uit nummer 52. Wat ik daarbij aan wil tekenen is dat er twee discussies zijn die niet door elkaar heen moeten lopen, hoewel ze wel aan elkaar te koppelen zijn. De ene discussie gaat over de produktiewijze van (alternatieve) voedingsmiddelen, terwijl de tweede discussie gaat over voedingstheorieën/gezondheid en zo. Nu antwoordt Warner met een verhaal over voedingsgewoontes op mijn brief over voedingsproduktie, en dat praat allemaal nogal langs elkaar heen.

Mijn verhaal kwam neer op: natuurvoeding zou in ieder geval 100 pct. onbespoten moeten zijn (dat is dus radikaler dan Warners 'veel biologische...') en ten tweede: radikaal ekologisch zou automatisch veganisme in moeten houden (anders dan Warners 'wat zuivel').

Verhalen over voedingstheorie zonder bijkomende standpunten over voedingsproduktie zijn geen weerwoord op wat ik schreef. Wat mij betreft komt de discussie over voedingstheorieën trouwens pas na de discussie (is die er dan?) over de produktie van alternatieve voeding en over ekologische produktie in het algemeen. Dat ik de discussie over voedingstheorieën pas op de tweede plaats laat komen, komt omdat ik die minder filosofische rijkwijde vind hebben. En ook omdat ik vind dat geen enkele voedingstheorie veel hout snijdt. De geijkte burgerlijke theorie net zo min als alle alternatieve theorieën. Daarmee zeg ik niet dat theoretiseren over voedingsgewoontes niet interessant en niet zinnig zou zijn. Ik zou er zo een heleboel woorden aan kunnen wijden maar ik zal het heel kort houden. (Over de produktie van alternatieve voeding heb ik vorige

keer al genoeg geschreven). De vraag naar de oorspronkelijke voedingswijze van de mens (waar Warner het onder andere over heeft) vind ik niet interessant. Ook al waren er in die oorspronkelijke voeding twee dingen in mijn straatje: alles zuivelvrij en onbespoten! Het zegt me weinig als er al 'zo en zoveel eeuwen geleden' op die en die manier werd gegeten, want oorlog voeren is ook al heel oud, en al die tijd al strontvervelend. De redeneringen van Jan Dries, door Warner aangeprezen, vind ik van ditzelfde soort en allerbelabberdst. Suggestief en niet logisch. Waarmee ik niet wil beweren dat hij niet min of meer toevallig tot goeie uitspraken kan komen. Voor Ragnar Berg geldt hetzelfde: de basis van zijn theorie vind ik uitgesproken zwak want de zaak te versimpelend, maar daarom kunnen er nog best wel goeie dingen zitten tussen alles wat hij zegt.

Wat ik van een voedingstheorie zou verwachten is dat èn alles klopt, en dat het een individueel goed/gezond mogelijk voedingspatroon is, èn dat het nu met vier miljard mensen op de wereld toepasbaar is. Onbespoten en zonder dierlijke producten valt daar in ieder geval binnen. Echt fruitisme daarentegen volgens mij niet, ook al is het de radikaalst mogelijke voedingswijze waarbij zelfs de pitjes netjes in de natuur terug worden gedeponneerd.

Ik denk dat je van het eten van fruit alleen op de lange duur niet gezond blijft, bovendien is er hier niet het hele jaar onbespoten fruit te verkrijgen en tropisch fruit uit de 'gewone' winkel ga ik niet halen (ik wil geen oorzaak zijn van vergiftiging elders). Dan heb je een 'verruimd' fruitisme waarbij ook noten gegeten worden bijvoorbeeld. Maar daar horen dan eigenlijk de granen en peulen al bij, want dat zijn óók vruchten. De stap naar bladen en knollen en zo is dan nog maar klein en ik zie niet een principieel verschil tussen blad eten en noten eten. Of anders gezegd: ik zie te weinig aanleiding om de ene voedingstheorie radikaler te vinden dan de andere. Dan is er nog de discussie over koken of niet. Het gebruik van vuur is misschien al anderhalf miljoen jaar oud en in die tussentijd zijn de mensen lichamelijk nogal geëvolueerd. Waarom zou koken van voedsel dan niet goed kunnen zijn? Ik zeg niet dat dat zo is, ik zeg alleen maar dat een redenering die daarop uitkomt niet te ontzenuwen is. Ik vind eigenlijk dat er veel minder gekookt zou kunnen worden (brandstofbesparing!) maar ik weet tevens dat sommige dingen pas eetbaar worden juist door ze te koken.

Met andere woorden: er zijn vele voors en tegens, en daarom vele voedingstheorieën. Maar wat er nu echt aan de hand is is onbekend...! Eén ding echter staat voor mij als een paal boven water: voeding gebruiken die met chemische hulpmiddelen is gekweekt houdt de wereld lelijk. En het niet meer nodig vinden om dierlijke producten te gebruiken maakt de wereld veel mooier en evenwichtiger.

Weia, Utrecht

Over witlof, aardrupsen en groenbemesters

tuinadvies

Vraag: Welke groenbemester kan ik nu nog zaaien in een volkstuin op zandgrond?

Antwoord: Wij gebruiken hier zelf elk jaar winterrogge. Dit gewas kan tot oktober gezaaid worden, 1,5 kg per 100 m². Het onderdrukt het onkruid en gaat ook de bodemerrosie in de winter tegen. Daarnaast worden veel voedingselementen die anders zouden kunnen uitspoelen, gebonden.

In het voorjaar moet het tijdig ondergevoerd worden, want de hergroei begint al weer vroeg. Spit het wel goed onder, want het is een taaie plant. Als het groeipuntje niet goed onder gespit is, groeit hij al spoedig na het 'omspitten' weer door. Is de rogge al te hoog geworden om het goed onder te spitten, dan biedt afmaaien een oplossing. Het maaisel kan dan apart verkomposteerd worden of als mulchlaag gebruikt worden.

Het zaad is niet zo algemeen verkrijgbaar. Molens waar meel gemalen wordt hebben echter wel roggekorrels te koop. De meeste rogge die in Nederland verbouwd wordt is toch winterrogge, deze wordt door de boeren ook in het najaar gezaaid om de volgende zomer geoogst te worden. Heeft u rogge gezaaid en ontstaat er door vorst veel dood blad dan heeft u zomerrogge gekocht.

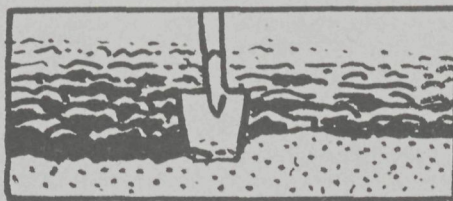
Vraag: Met de winter voor de deur wil ik graag weten hoe ik mijn bewaargroente kan bewaren.

Antwoord: De meeste bewaargroentes

hebben een lange teeltduur. De groentes zijn vrij vezelig en kunnen hierdoor goed bewaard worden. Ze moeten daarom ook nooit te sterk eenzijdig bemest worden, want een te snelle groei gaat ten koste van de smaak en de bewaarbaarheid.

De groentes die bewaard moeten worden moeten allereerst gezond zijn. Het bewaren is een voortzetting van het levensproces van de plant, zei het op een heel laag pitje. Hierdoor wordt het leven van de plant verlengd.

Maak op een droge plaats in de tuin een kuil, een klein stukje onder de grond, maar voor het grootste gedeelte boven de grond. Leg hier de te bewaren knolgewassen en hou rekening met de ventilatie. De gewassen halen namelijk nog wel adem en verdampen. Ook in een koele schuur gaat het bewaren in bakken, gevuld met zand, goed. Denk ook hier aan de muizen. Bewaarkolen, groenlof, Chinese kool zijn ook in de schuur te bewaren door ze met wortel en al omgekeerd op te hangen. Controleer wel regelmatig, te sterke verdamping kan vooral bij Chinese kool en groenlof fatale gevolgen hebben.

Vraag: Wanneer moet ik mijn volkstuin bemesten? De een zegt in het voorjaar, de ander zegt in het najaar.

Antwoord: Het tijdstip van bemesten hangt vooral af van de grondsoort. Heeft u uw tuin op kleigrond dan moet er in het najaar een bodembewerking plaatsvinden en het is dan ook gebruikelijk om dan tegelijkertijd te bemesten.

De grove kleikluiten vriezen in de winter goed kapot en dit bevordert de structuur en de bewerkbaarheid van de grond. Is uw tuin gelegen op zandgrond dan vindt de grondbewerking in het voorjaar plaats en de bemesting dus ook.

Op zandgrond is de kans op uitspoeling van voedingselementen groter dan op kleigrond, vandaar dat zo laat mogelijk voor

de teelt bemest wordt. Dit moet niet te sterk overdreven worden, zo'n zes weken is een goede periode. Gewassen die veel mest behoeven, kunnen tijdens de teelt nog eens extra bemest worden met bijvoorbeeld kippe- of duivemest. Het heeft weinig zin om die gewassen al de mest in een keer te geven, want vervluchten, uitspoelen, etcetera van de voedingselementen kan dan grote verliezen aan bemestingswaarde geven.

Vraag: Ik heb veel last van beestjes die aan mijn jonge sla- en andijvieplantjes vreten. De plantjes liggen 's ochtends afgeknaaagd naast de wortels.

Wat zijn dit voor beestjes en wat is er tegen te doen?

Antwoord: De door u beschreven schade wordt waarschijnlijk veroorzaakt door aardrupsen. Dit zijn grauwe, dikke rupsen van uiltjes (vlindersoort) die in de grond leven. Ze zijn lichtschuw en de vretelij vindt daarom hoofdzakelijk 's avonds plaats. Dat het rupsen zijn is te zien aan de drie paar echte poten en achter aan het lijf enige naschuiers. Per jaar zijn er twee generaties, namelijk een generatie rupsen in augustus-september en een latere generatie die minder schadelijk is.

De vraat beperkt zich niet alleen tot het 'onthoofden' van jonge sla- en andijvieplanten, maar ook aardappels, radijzen en peen kunnen van de aardrupsen last ondervinden. 's Ochtends zijn de rupsen vaak nog in de buurt van de aangetaste planten te vinden. Doodknippen is de enige remedie. Sla- of andijvieplanten kunt u dan ook als lokplantjes zetten.

De vliedertjes zijn te vangen met lokvallen met bier, suikermelasse of stroop, maar selectief zijn deze vallen niet. Bij sterke aantasting kan het in de avond spuiten met het selectieve bacterie-preparaat *Bac. thur.* (merknamen: Dipel, Thuricide, Bactospeine) een goede oplossing zijn. Zorg wel

dat vooral de plantjes bij het voetje geraakt worden.
(Voor de knolgewassen is deze oplossing niet geschikt, omdat de aardrupsen zich hier nooit boven de grond begeven).

Vraag: Ik heb witlof in mijn tuin gezaaid. Hoe kan ik deze nu het beste opzetten?

Antwoord: Ongeveer half oktober zijn de wortels rijp om geoogst te worden. Probeer bij het rooien zo min mogelijk van de wortels te beschadigen, snijd het blad eraf en laat de wortels uit de zon enige dagen besterven. Ze kunnen goed bewaard worden op een koele plaats met voldoende ventilatie. Voor het opzetten worden de

wortels gekontroleerd op slechte plekken en koploze wortels, dat wil zeggen wortels waarvan het bladpruikje afgebroken is. Wortels die dit niet hebben worden op lengte bijgesneden, allen op een lengte van 18 cm en de bladresten worden tot 2 cm ingekort.

Wordt de witlof in de tuin of in een kasje of platte bak opgezet, dan moet er eerst een kuil van 15 cm diep gegraven worden. De ondergrond van deze kuil wordt met een riek goed losgemaakt en daarna komt hier een laagje compost overheen. De witlofpennen maken na het opzetten namelijk een wortelpruik en deze wortels moeten ongestoord voedsel en water kunnen opnemen. De witlofpennen worden strak naast elkaar gezet, een beetje schuin werkt wel zo gemakkelijk, met tussen de rijen steeds een laagje zand. Is de kuil af, dan moet er over de koppen van de pennen een laagje zand gestrooid worden, wat daarna met een tuinslang tussen de pennen gespoeld wordt. Strooi een dun laagje kalk over de koppen. Dit zou de verrotting van de bladresten tegengaan. De kuil wordt afgedekt met een kluitvrije grondlaag van

20-25 cm.

Buiten wordt er bij een normale winter in maart geoogst. Controleer wel steeds, ook op rot en dergelijke. Beter een klein kropje dan een verrotte. Om echt goede witlof te telen is wel wat ervaring nodig. In de kas of platte bak moet u niet te vroeg in het najaar beginnen, anders is de luchttemperatuur nog te hoog. Witlof houdt van een warme voet en een koude kop. In de kas kan er na zes weken geoogst worden. In huis kan de witlof ook opgezet worden en wel zonder dekgrond. Is uw ras hier wel geschikt voor? In een bak, emmer, kruipgat, etcetera wordt de witlof ook naast elkaar opgezet. Houdt wel de watervoorziening in de gaten. Het tussenspoelen van de zanddeeltjes is uit praktische overwegingen achterwege te laten. Zes weken na het opzetten kan de oogst vaak al beginnen. Is het alleen om de bladeren te doen en niet om het kropje, dan kan er meerdere malen van dezelfde witlofpennen geoogst worden. Laat de pen gewoon in de kuil staan na de oogst. Witlofpennen kunnen aan schapen, geiten, etcetera gevoerd worden.

Gerard van 't Klooster

RAAD GEVERS

De DKA-raadgevers geven gratis adviezen. De Kleine Aarde is hier erg blij mee. Houdt u er rekening mee dat ze dit doen in hun vrije tijd. Als u hen wilt bezoeken, schrijf of bel dan in ieder geval van te voren. Als u een schriftelijke reactie verwacht, sluit dan een postzegel voor antwoord in. Wilt u zelf raadgever worden, schrijf dan naar: Redactie De Kleine Aarde, postbus 151, 5280 AD Boxtel.

Bedrijfseconomische adviezen bij het opzetten van bedrijfjes.

F.M. Damen, Pa. Verkuyllaan 155, 1171 ED Badhoevedorp. Tel. 02968-7275.
(Voor adm.- en belastingproblemen).
Drs. D.C.J. van der Werf, Waalbandijk 19, 4148 EK Opijnen (Gld.). Tel. 04181-1901.
De speciale organisatie hiervoor is: Stichting Memo, Damrak 37, 3 hoog, 1012 LK Amsterdam. Tel. 020-268294.

Biogas-installatie

Frits Ogg, Postbus 244, Nijmegen. Tel. 080-565735.

Bouwen (ekologisch)

Vereniging voor Integratie Biologische Architectuur (VIBA),

Halder 4, 5271 VK St. Michielsgestel. Tel. 04105-2684.

Joris Wijffelaars, Borredreef 34, Vlijmen. Tel. 04108-3540.
(Speciaal Finse houtbouw).

Dieren (alg.)

Tijdelijk raadgever: L.F. Mol, Grote Molenstraat 8, 5271 VW St. Michielsgestel. Tel. 04194-2465.

Drainage, water aan- en afvoer
Bert Pijpers, Weteringstraat 10, 3131 VZ Vlaardingse.

Elektriciteit, akku's, windenergie, energiebesparing
Ing. Hendrik Venema, Parklaan 26, 8051 VA Hattem. Tel. 05206-45643.

Energiebesparing en techniek
Jos van Doorn, Goudenregenstraat 13, 5644 PH Eindhoven. Tel. 040-121326.

Fruit- en groenteteelt

J.M.J. v.d. Werken, Steenweg 76, 5301 HN Zaltbommel.

Geitenkaas

G.J. van Diemen, mr. J.B. Kanweg 99, 9439 TE Witteveen. Tel. 05935-415.

Houtkachels

Pim de Haan, Kromme Mijndrecht 1, 1426 AA De Hoef. Tel. 02975-60032.

Lassen, smeden, draaien, bankwerken en metaalbewerken, sloop- en grondwerkzaamheden

Jaroš Janssen, Werkplaats Oostelijk Handelskade - begin Ertskade, 1019 B? Amsterdam-Stadsrietlanden.

Milieuvriendelijk (volks)tuinieren

Voorl. centrum De Kemphaan, Kemphaanweg, Almere, tel. 03240-11423. (Open van 10-16.00 uur; van 1 april tot 1 oktober ook in 't weekend).

Rik Dedapper, Rozendaal 78, B 2440 Geel (België).

Noten, blauwe bessen

Ir. C.J. Gerritsen, Westeinde 2, 7975 RK Uffelte. Tel. 05215-317.

Rietdekken

Grietines Harms, Balloerstraat 3, 9451 AK Rolde. Tel. 05924-2800.

Snoeien, boomverzorging

J. Teunissen, Wilheminasingel 15, 6001 GN Weert.

Struik- en houtgewassenkompoot

Volgens de methode van Jean Pain: Frederik Vanden Brande, Hof ter Winkelen, 2900 Londerzeel, België. Tel. 052-300166.

Verwarming

H.E. Schouten, Lenieweg 13, 7921 VK Zuidwolde.

Volwaardige voeding en diëten

Helly Molendijk, De Laan 37a, 9712 AT Groningen. Tel. 050-120674.

Weven

Nelly Hanssen Jonkhout, Julianastraat 10, Schinveld. Tel. 045-251530 (weven, spinnen en verven). Mies Boumeester, Herengracht 14, 1441 EW Purmerend. Tel. 02990-23774.

Windenergie

Speciale organisaties hiervoor zijn:

Energie Anders, Stationsweg 91, 3151 HR Hoek van Holland. Tel. 01747-5242.

Organisatie voor Duurzame Energie (ODE), Donkerstraat 17, Postbus 750, 3500 AT Utrecht. Tel. 030-331328, tst. 29.

Wilde tuinen

R. Osinga, Pastorijfinne 14, 9023 AL Jorwerd.

Wol

Annemiek Bosma, Vugtherweg 9, 5211 CJ Den Bosch (verven, spinnen en breien).

Wonen

Stichting Behaaglijk Wonen, bouwfysisch en installatietechnisch adviesbureau, Bouwerstraat 3, 7413 BW Deventer. Tel. 05700-22051.

Wijn- en biermaken

Harry Nijhuis, Thorbeckelaan 1, 7241 HJ Lochem. Tel. 05730-2048.
M.H. Hoose, Const. Huygensstraat 12, 6573 CH Beek-Ubbergen. Tel. 08895-1626.

Zonne-energie

Hugo de Vries, Beukenlaan 22, 3762 AH Soest. Tel. 02155-11549 (na 19.00 uur).
Evert Sjoerdsma, Gobartstraat 38, 1902 DG Castricum. Tel. 02518-53426.

Zelfmedikatie (ook dieren)

J.W. Biesheuvel, Piet Heynstraat 60, 3354 XR Papendrecht. Tel. 078-410799.

Zuivelprodukten zelf maken

M. de Laat, Hoofdweg 533, Hoofddorp. Tel. 02503-15157.

Het volk houdt het bij een marmot

Röntgenfoto's zijn voor de rijken

Er wordt nog steeds veel te weinig aandacht besteed aan de eeuwenoude ervaringen in de volksgeneeskunde die de basis moeten vormen van elk gezondheidsproject.

Anneke en Hans Carlier, die voor de Stichting Nederlandse Vrijwilligers tien jaar werkzaam waren onder de boeren in de hoge Andes van Peru en Ecuador, doen verslag over enkele van hun ervaringen.

Toen we in die tijd besloten in een dorpje te gaan wonen dat zo'n vijf uur met de bus van de stad verwijderd was kregen we van verschillende kanten te horen dat we hiermee wel grote risico's namen, want *'Als je nou plotseling ziek wordt of een ongeluk krijgt zijn er toch in die kleine berggehuchten geen medische voorzieningen?'* Ons antwoord was dan altijd: *'Ach, als er zo veel mensen wonen zullen ze ook best wel iets hebben om zich in leven te houden.'* Maar toen Hans op een morgen met een verschrikkelijke pijn in z'n zij wakker werd beseften we dat we overgeleverd waren aan deze volksgeneeskunde die we nog nauwelijks hadden leren kennen.

Mama Toribia

We hadden ons natuurlijk gewapend met allerlei boeken over de gangbare en de alternatieve geneeswijzen, maar Anneke vond nergens de beschrijving van de onophoudelijke felle pijn in de nierstreek, gepaard gaande met de hoge koorts waaraan Hans leed. Immers, een niersteen geeft een pijn die komt en gaat. Pijnlijk als messteken, maar steeds weer wegtrekkend. Ten einde raad besloten we mama Toribia te gaan zoeken, een zeer vriendelijke oude vrouw die Anneke al had leren kennen toen ze op zoek was naar wat gegevens over kruiden. Doña Toribia luisterde naar het relaas van Anneke en zei dat het wel een zeer gevaarlijke invloed zou kunnen zijn van de hoogste berg in de streek waar Hans de dag ervoor samen met haar zoon naar toe was geklommen om kruiden te plukken.

'In deze drie maanden mijden we juist die berg, want als de berg in de wolken ligt kan je er flink ziek van worden en menigeen hebben we daardoor verloren', zei zij. Anneke voelde de moed in de schoenen zinken. Het is niet zo opwekkend te horen dat je er gemakkelijk aan dood kunt gaan. Maar Toribia beloofde zo spoedig mogelijk te komen en gebood Anneke een marmot te gaan kopen. Het moest een mannetjesdier zijn van zo'n vier maanden oud.

Om de pijn te onderdrukken gaf ze een fles mee met gefermenteerde urine waarvan Hans een glaasje moest drinken en waarmee handen en voeten van de zieke meerdere malen moesten worden afgesponsd.

Hans was door de afschuwelijke pijn tot alles in staat, dus ook tot het drinken van de sterk naar ammoniak stinkende urine, waarvan hij natuurlijk direkt over z'n nek ging. In de natuurgeneeswijze begint elke genezing met een totale zuivering van het lichaam, vandaar dus dat drastische braakmiddel. Verder wordt ammoniak op de huid nog wel gebruikt voor het naar beneden brengen van de koorts. Achteraf dus logische zaken. Nieuw voor ons was dat gedoe met de marmot.

Ondertussen was de zoon van Toribia er op uit gestuurd om bij alle burens van Hans en Anneke wat eten op te halen. Dat eten werd gemalen en tot een bal gekneet die later over het lichaam van de zieke werd gehaald en dan met een slinger in de richting van de berg werd gesmeten. Of dat laatste allemaal direkt met genezing te maken had laten we terzijde, maar wel was het een feit dat in een mum van tijd alle burens direkt werden betrokken bij het genezingsproces.

Burens betrokken

's Avonds kwamen zij als vanzelfsprekend waken bij de zieke en werden zij ook di-

rekt betrokken bij het vaststellen van de oorzaak en de aard van de ziekte. Wie weet immers in zo'n klein dorp beter hoe iemand geleefd heeft als zijn naaste buur? Na de middag kwam mama Toribia eindelijk om met de marmot een 'röntgenfoto' te maken. We hebben dit allemaal maar zo genoemd omdat je in de marmot, die over het lichaam van de zieke gehaald wordt, alle veranderingen en afwijkingen kunt aflezen net als bij een röntgenfoto. Maar daarbij moet wel vermeld worden dat het onderzoek met de marmot veel completer, gemakkelijker en natuurlijk veel goedkoper is als met een echte röntgen. Bovendien weet je binnen twee uur hoe je gehele lichaam er voor staat.

De hele ceremonie begon met rustig wat te praten terwijl Anneke de verdere voorbereidingen trof zoals het maken van een flinke pot kamille met weegbree thee en het bij elkaar zoeken van onder andere zaken als sigaretten, trago (een soort rum uit suikerriet gestookt), een plastiek wasbak en ze deelde kokabladeren rond, zoals gebruikelijk is bij iedere ontmoeting. Hierdoor kon ieder in het huis wat tot rust komen en konden de deuren verder dichtblijven om onrust en tocht te voorkomen.

De oude Toribia klom op het bed en ging naast de nog steeds van pijn krampende Hans zitten. Ze haalde de marmot uit de meelzak en pakte het springlevende beestje stevig vast bij voor- en achterpoten. Vervolgens werd het beestje op Hans zijn hoofd gebonden, vervolgens op zijn borst, de rug, zijn buik en na een anderhalf uur bereikte ze geleidelijk aan de voetzolen. Steeds werd in de gaten gehouden dat de borst van de marmot in contact kwam met de borst van de zieke en de rug met de rug zonder het dier van de zieke te verwijderen.

Piepte, piste en gaf de geest

Op de plek van de pijnlijke nierstreek sribbelde het dier behoorlijk tegen, werd wild, piepte, piste en gaf de geest. We wisten niet wat we zagen. Zonder noemenswaardige druk uit te oefenen met de handen stierf het arme dier aan de koorts en pijnuitstraling van de zieke. Ondanks dat het dier al dood was werd de behandeling voortgezet en een hele poos moest het dier tegen de voetzolen liggen dat volgens Toribia een heel belangrijke plek zou zijn.

Toen na een korte pauze mama Toribia weer wat was uitgerust, van het vooral door de houding, vermoeiende werk, kon de marmot opengemaakt worden waarin alles te zien zou zijn wat hij had overgenomen van de zieke.

Deze laatste mocht overigens niet naar de operatie kijken omdat dan de zieke terug zou slaan en zou verergeren.

De huid met het haar wordt bij de buik even met een mes aangesneden, met de nagel verder opengemaakt en eenmaal open als een broek en trui naar beneden en naar boven afgestroopt. Als de huid er moeilijk afgaat duidt dat op kou in het lichaam, meestal gepaard gaande met een zilverglans op de spierbundels. Bij een ziekte veroorzaakt door te veel warmte gaat de huid er gemakkelijk af, komt men schuim tegen en heeft de marmot een akele lucht.

Bij Hans kwamen die plekken aan het licht waar hij bij vochtige kou een reumatiekachtige pijn voelde. Op dezelfde manier werd de onderhuid geopend zodat alle inwendige organen nauwkeurig bekeken konden worden. Zo kon je duidelijk gasvorming in de darmen zien dat overeen kwam met problemen waar Hans mee te kampen had wegens de hoogte van 3600 meter die grote invloed heeft op de spijsvertering.

Besmetting voorkomen

Natuurlijk was de spanning groot toen de nier aan het licht kwam. De urineleider was bovenaan nogal gezwollen en er was een duidelijke bloeding te zien. Ook rond het hart was er een donkere verkleuring te zien die volgens Toribia een gevolg zou zijn van de koorts. Verder was er eigenlijk weinig aan afwijkingen te zien en werden we gerustgesteld dat het zeker de merg niet was want die zou een geheel ander beeld te zien hebben gegeven.

Maar de plek in de urineleider, die volgens Anneke toch wel wees op een ingeschoten

niersteen, had mama Toribia nog nooit meegemaakt. Nierstenen komen namelijk nauwelijks voor bij mensen die voldoende lichaamsbeweging krijgen en natuurlijk heeft de voeding daar ook mee te maken. Maar mama Toribia noemde wel gelijk een bende kruiden die waterafdrijvend waren zoals een thee van gerst, venkel, peterselie en paardebloem.

Tijdens de gehele operatie moest Anneke een sigaret roken en de rook over de geopende marmot heen blazen om besmetting te voorkomen. Ook werden de ingewanden van het dier als deel van het genezingsproces gewassen met de weegbree kamille thee.

Niets werd kapotgemaakt of gesneden dus er vloeide weinig bloed en alles bleef aan elkaar zitten zodat na het onderzoek de marmot weer in elkaar kon worden gezet en de huid er weer overheen kon worden getrokken. Daarna werd het beestje in een krant gewikkeld om buiten het dorp begraven te worden.

Ter beëindiging van de sessie werden handen, gezicht en keel met de sterk alcoholische drank ontsmet.

Nauwkeurige analyse

In deze uithoek van de wereld bleek men dus in staat binnen twee en een half uur thuis een zeer nauwkeurige analyse te kunnen maken van het gehele lichaam van de zieke. Ieder die dit leest zal begrijpen dat

■ De marmot wordt in contact met het lichaam van de zieke gebracht.

deze ervaring Anneke en Hans niet met rust liet. Overal waar we de kans kregen verzamelden we meer gegevens over deze boeiende manier van onderzoek die niet iets van onze streek alleen bleek te zijn maar, alhoewel met de nodige variaties, wordt toegepast door de Indianen van Chili, Bolivia, Peru en Ecuador, dus van alle Andeslanden die allen te maken hadden met de zeer beroemde Inkakultuur.

Voor hen die op een of andere manier aangewezen zijn op deze manier van diagnostiek, hetzij door hun isolement, gevoeligheid voor röntgenstralen (zoals bijvoorbeeld zwangere vrouwen) of gewoon omdat ze zo'n duur en omslachtig laboratoriumonderzoek niet kunnen of wensen te betalen, volgen hier nog enkele wetenswaardigheden.

Naast de marmot wordt voor de diagnostiek in de Andes ook gebruik gemaakt van een jong konijn of een gezonde rat, gevoed met produkten van het land. Daarnaast worden jonge hondjes meestal gebruikt bij het 'uittrekken' van zware ziekten. Deze werden verder niet opengemaakt maar direkt begraven.

Als de zieke niet gepaard gaat met hevige pijn of koorts maar een meer chronisch karakter heeft, sterft het dier meestal niet en wordt het gedood door een snee in de hals te geven en zo kneuzingen te voorkomen. Is de kleur van het bloed donkerrood en heeft de onderhuid een grauwe kleur, dan duidt dat op een ziekte die al lang bestaat en al erg ver gevorderd is. In geval van operaties en verwondingen bij de zieke

vertoont de onderhuid op de overeenkomstige plaats bij de marmot helrode plekjes. Helemaal ongeloofwaardig zal het klinken als we vertellen dat we bij de 'röntgenfoto' met de marmot botbreuken hebben gezien die precies overeenkwamen met de plaats van de breuk bij de zieke, later nog eens gekontroleerd door een echte röntgenfoto.

Goedkoop en onafhankelijk

Op een kongres over traditionele geneeskunde in Cuzco hebben meer dan tachtig mensen, waarvan de helft van de officiële en de andere helft van de natuurgeneeskunde, een man met een marmot een zeer gekompliceerde ziekte uit het lokale ziekenhuis zien analyseren. Hierbij werden de plaats en de soort van kankergezwellen aangetoond, evenals de long-tbc en bloedarmoede. De doktoren van het ziekenhuis bevestigden later de grote juistheid van de uitslag van het onderzoek.

Het is leuk te weten dat de marmot ook gebruikt wordt bij het dure grootvee.

Wanneer namelijk een koe, ezel of paard een val maakt kunnen ze met een marmot er snel achterkomen of het beest nog te genezen valt of dat het beter direkt geslacht kan worden.

Altijd wordt een marmot, konijn, rat gekozen die overeenkomt in sekse en leeftijd. Dat betekent voor een baby of kindje een marmot van een maand en voor een volwassene een volwassen marmot.

We beseffen best dat een en ander moeilijk te verteren valt voor alle dierenbeschermers onder ons, maar daarnaast kan veel mensen- maar ook dierenleed voorkomen of genezen worden op een gezonde, snelle, goedkope en vooral onafhankelijke manier.

Ook is het van belang te beseffen dat ziekten ook door straling overgaan van mens op mens en vooral op babies, maar ook van mens op dier. Hoeveel honden zullen niet aan dezelfde ziekte lijden als hun baas?

Tot slot willen Anneke en Hans nogmaals het belang onderstrepen van de studie en herwaardering van de volksgeneeskunde die tot op heden het grootste deel van de wereldbevolking op de been houdt, dat om economische redenen geen toegang heeft tot de officiële geneeskunde.

De wetenschap moet oog blijven houden voor de behoeften en praktijken van het volk en die liggen vooral op het gebied van de natuurgeneeskunde een hele grote witte vlek in de kennis van de meeste artsen en andere gezondheidswerkers in de Derde Wereld.

Anneke en Hans Carlier

Lezers die ervaring met deze of dergelijke verschijnselen van natuurgeneeskunde in de Derde Wereld hebben worden uitgenodigd te reageren. De redactie zal voor doorzending van de reacties aan de Carliers zorgdragen.

Een hand meel om heilige natuur te beschermen

De Kleine Aarde en de Wereldwinkel Boxtel hebben in juni een gast uit India op bezoek gehad. Het was de heer Padurang Hegdé uit Karnataka in Zuid-India. De heer Hegdé is actief in de 'Chipko'-beweging. Chipko betekent 'omarmen' of omhelzen. Men omarmt de bomen. Op die manier wordt actie gevoerd tegen de grootschalige houtkap in India. Pandurang Hegdé was voor een aantal weken in Nederland voor een cursus 'Rural energy planning' aan de TH Twente.

Over zijn werk in India heeft hij in de Wereldwinkel een lezing gehouden waarbij hij dia's liet zien van de akties in Himalaya, in het hoge noorden, en in zijn eigen staat Karnataka.

In India blijkt men met ernstige milieuproblemen te kampen. Ze bedreigen heel direkt het leven van grote groepen mensen die in de berggebieden wonen. Met name vrouwen zijn daar sinds 1972 tegen in verzet gekomen. Aan de hand van de dia's werd uiteengezet hoe de milieuproblemen zijn ontstaan en wat er aan gedaan wordt.

Vrouwen

De problemen spelen in heel India, waar op grote schaal bomen worden gekapt voor de industrie. Er wordt nauwelijks aan herbebossing gedaan. Als dat wel gebeurt, zijn het teakbomen, maar die blijken de bevolking eerder nadelen dan voordelen te bieden. In de bergen van de Himalaya kwamen de vrouwen het eerst in verzet. Door het omarmen van bomen die gekapt dreigden te worden, werd verdere kap in veel gevallen tegengehouden. De vrouwen kwamen hier toe omdat zij al vele jaren aan den lijve ondervonden hoe ingrijpend

hun leven was verslechterd door de grootschalige houtkap. Omdat de mannen vaak hun werk hebben in de laagvlakten buiten het berggebied, zijn het de vrouwen die de zorg hebben voor het vee, het eten, water en brandstof. Nu is bij het verzet de hele gemeenschap betrokken geraakt. Door het kappen van de bomen is in de bergen ernstige erosie ontstaan. Soms zakken hele stukken berg weg. Er werd een opname getoond waarop een heel dorp bij een grondverschuiving was bedolven. Als de bescherming van de bomen verdwijnt, droogt de bodem uit. De vruchtbare grondlaag wordt door regens weggespoeld. Rivierarmen komen droog te staan en zo moet men zelfs voor wat water steeds verder op pad. Geen kwestie van minuten, maar van vele uren. Hetzelfde geldt voor brandhout, veevoer, vruchten...

■ Vrouwen omarmen de bomen.

Processie

De Chipko-beweging heeft zich in korte tijd als een inktvlek over India verspreid. De heer Hegdé is nu actief in de staat Karnataka, in het Zuid-Westen van India. Omdat daar veel meer regen valt dan in het verre Noorden gaat daar het wegspoe-len van de vruchtbare toplaag na het kap-pen veel sneller.

Naast het verzet tegen het verder kappen, dat door de brede steun onder de bevolking vaak succesvol verloopt, is de Chipkobeweging met herplantprogramma's ge-start. Daarbij worden vooral bomen geko-zen die voor de bevolking ter plaatse nut-tig zijn. In het Engels wordt gesproken over het 5F-program: *fruit, fodder, fuel, fertilizer and fiber*. Daarmee wordt duide-lijk hoe belangrijk de bomen voor de be-volking zijn. Men heeft bomen die voor-zien in hun behoefte aan fruit, veevoer, kompost, brandstof en grondstof voor kle-ding zoals katoen.

De acties hebben in India een heel ander karakter dan in ons land. De natuur wordt in het algemeen, en zeker de Himalaya, als heilig beschouwd. Men ervaart de bescher-ming van de natuur dan ook als een gods-dienstige plicht. Er wordt vóór een actie een religieuze plechtigheid gehouden en men gaat in de mooiste kleding die men heeft in een soort processie naar de plaats van bestemming, muziek voorop. De dia's gaven een zeer kleurig beeld van dat in-drukwekkend gebeuren.

Harmonie

De mensen van de Chipkobeweging; zij die er dagelijks voor in touw zijn, worden door de bevolking onderhouden. Men doet dat door dagelijks bij de bereiding van de maaltijd één hand meel apart te houden in een blik. Dat meel wordt elke week opgehaald en gedeeltelijk gebruikt en gedeeltelijk verkocht om geld te heb-ben voor andere doeleinden.

De ideeën van de beweging worden in de dorpen vaak met straattoneel verspreid. Ook gaat men naar scholen om over de problemen van de ontbossing te vertellen. De heer Hegdé vertelde dat de Chipkobe-weging sterk geïnspireerd is door de filoso-fie van geweldloosheid van Mahatma Gandhi, niet te verwarren met de huidige leider Rajiv Gandhi. Men houdt zich met meer dan de bomen bezig. In feite gaat het om de ontwikkeling van hun land. Zij staan een ontwikkeling voor die in harmo-nie blijft met de natuur. De snelle indus-trialisatie die India doormaakt, blijkt daarmee in strijd te zijn.

Ook merkte Pandurang Hegdé nog op dat het vechten voor het behoud van de bo-men en het hele leefmilieu duidelijk ook aktueel is in Europa en Amerika. Daar is het de zogenaamde zure regen die voor de ernstige aantasting van de natuur verant-wordelijk is. Maar die is ook weer terug te voeren op een onevenwichtige ontwik-keling. Hij konkludeerde dan ook dat er dus ook hier alle reden is de bomen te om-armen!

JJ

Wijsheid uit een oud boek

Schrijfster van deze bijdrage is Susan George, senior fellow van het Transnational Institute in Amsterdam. Ze is gespecialiseerd in het hongervraagstuk in de wereld en schreef het geruchtmakende boek *'How the Other Half Dies'* (Penguin 1977). Onlangs is van haar een bundel essays verschenen *'Ill fares the land: essays on food, hunger and power'*. Daarin laat ze zien dat het niet alleen gaat om wie of wat een nationaal of internationaal voedselsysteem fysiek beheerst, maar dat de beheersing van de manier waarop over voedseldistributiesystemen gedacht wordt minstens even belangrijk is. Ze nodigt uit dieper na te denken over *'technologie-overdracht'* en *'ontwikkelings deskundigheid'*. De manipulatie van wetenschap, cultuur en ideologie is geen randverschijnsel maar het hart van de internationale voedselkrisis, aldus George. *'Ill fares the land: essays on food, hunger and power'* kost f 19,50 en is te krijgen door overmaking van dit bedrag op giro 3234522 van het Transnational Institute, Paulus Potterstraat 20, 1071 DA Amsterdam, tel. 020-626608.

Onlangs kreeg ik van een vriend een boek opgestuurd dat in het begin van de jaren veertig uitgegeven is onder de titel *'An agricultural Testament'*. Hoewel in het be-geleidende briefje *'dit is echt wat voor jou'* stond, was ik daarvan niet meteen over-tuigd. Ik zat niet te wachten op een niet erg apertijtelijk boekwerk dat hoofdzakelijk over kompost leek te gaan. En ik vroeg me af of de schrijver, Sir Albert Howard, M.A. Companion of the Indian Empire, die als *'Imperial Economic Botanist'* aan de

regering van India verbonden was van 1905 tot het einde van de jaren dertig nu wel di-rekt mijn type was.

Ik vergiste me. Hoewel Sir Albert zijn schop en zijn pen aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog neerlegde; hoewel de landbouw zowel in de tropen als in ge-matigde streken zich in diametraal tegen-gestelde richtingen ontwikkelde vergele-ken met datgene wat hij bijna tachtig jaar begon te bepleiten, zijn zijn aanbevelingen waardevoller dan die van een kollektie he-dendaagse afgestudeerden van westelijke landbouwhogescholen samen.

■ Susan George

Van boeren leren

De meeste 'moderne' agronomen zouden Howard onmiddellijk als onwetenschappe-lijk of minstens als verouderd van de hand wijzen. Iedere zichzelf respektende in het Westen opgeleide landbouwhogescholen die met een plaag gekonfronteerd wordt vecht terug met een bestrijdingsmiddel. Hij wil hogere opbrengsten, hij gebruikt N, P of K kunstmest. Niet zo Sir Albert.

Toen hij in 1905 aankwam op het Pusa Agricultural Research Institute om daar ziektes te bestuderen die verschillende ge-wassen teisterden besloot hij *'nieuwe we-gen in te slaan en een idee uit te proberen, namelijk om te kijken wat er zou gebeuren wanneer je insecten en plagen met rust liet en hen toestond om ongestoord hun gang te laten gaan en waarbij alleen indirecte me-thodes, zoals verbeterde teelt en efficiëntere rassen gebruikt werden om aanvallen te voorkomen.'*

Hoe kwam hij aan een zo'n waanzinnig idee? Door zijn ogen open te houden. *'De gewassen die door de telers in de omgeving van Pusa geteeld werden waren opmerkelijk*

vrij van ziektes en plagen. Bestrijdingsmid-
delen hadden geen plaats in dit oude
landbouw-systeem.' Van die konstatering
was het nog maar een kleine en onorthodo-
xe stap naar 'te beslissen dat ik niets beters
kon doen dan naar het werk van deze boe-
ren te kijken en me hun traditionele kennis
zo snel mogelijk eigen te maken... ik zag
hen als mijn leermeesters.'

Om zowel zichzelf als skeptici van de voor-
delen van deze methode te overtuigen ge-
bruikte Howard geen preventieve maatre-
gelen en vernietigde nooit aangetaste plan-
ten. Naarmate hij de traditionele praktij-
ken beter leerde begrijpen, kwamen er
minder ziektes voor zodat na 'vijf jaar on-
der toezicht van mijn nieuwe leraren - de
boeren en de plagen - de aanvallen van de
insekten en de zwammen op de verschillen-
de gewassen vrijwel te verwaarlozen wa-
ren.'

De wetenschappelijke principes die Sir Al-
bert uit zijn experimenten trok, klinken nu
nog ketterser dan ze dat in 1910 gedaan
moeten hebben - en zijn het des te meer
waard om kennis van te nemen in onze vol-
op chemische tijd.

Niet oorzaak maar bestraffers

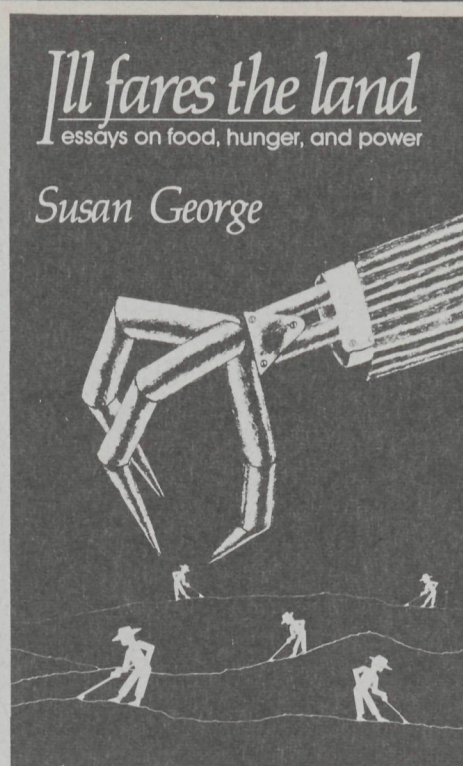
Hij kwam tot de konklusie dat insecten en
zwammen nooit de oorzaak zijn van plan-
tenziektes. Ze dienen als bestraffers van
onjuiste behandeling en dienen als waar-
schuwing aan de boer dat de gewassen niet
de juiste voeding krijgen. Plagen zijn de
manier van de natuur om landbouw op peil
te houden. Landbouw bedrijven met che-
mische middelen verduistert alleen maar
het werkelijke probleem, dat altijd ge-
weest is hoe je gezonde gewassen moet te-
len. De regel is: vernietig de parasiet niet,
maar gebruik hem om je landbouwpraktijk
te verbeteren.

Howard hanteerde al snel dezelfde redena-
tie bij het fokken van dieren, want de be-
langrijkste bron van energie in de land-
bouw in India was en is vee dat regelmatig
door runderpest en mond- en klauwzeer
gedecimeerd wordt. Zijn ossen werden ge-
voerd met vers voeder, dat geteeld werd
op vruchtbaar land.

'Geen van mijn dieren werd ooit afgezond-
derd, geen van de dieren werd ingeënt... ik
heb vaak gezien dat mijn ossen hun neuzen
aanwreven tegen gevallen van mond- en
klauwzeer. Er gebeurde niets.' Met andere
woorden reageerden goed gevoede dieren
precies zo op ziektes als goed geteelde ge-
wassen op plagen - er vond geen infectie
plaats. Sir Albert herhaalde dergelijke ex-
perimenten in de komende vijfentwintig
jaar op verschillende plaatsen en met iden-
tieke resultaten.

Schurk Liebig

De held van zijn 'Testament' is humus, de
levende organische stof van de aarde. De
schurk is de Duitse wetenschapper Liebig,
die de landbouw op een verkeerd spoor
zette met zijn in 1840 gepubliceerde mono-
grafie over landbouw chemie. Hoewel hij
misschien een 'geniale onderzoeker' was,

hij moest de 'humus theorie', die in die
dagen het wetenschappelijk denken be-
heerste, vernietigen om zijn eigen denk-
beelden aanvaard te zien. 'Hij was zo zeker
van zijn zaak dat... het niet bij hem op
kwam dat hoewel de humus theorie, zoals
die toen gold, misschien onjuist mocht zijn,
humus zelf waardevol was.'

Het ergste van alles, Liebig 'was geen boer'
en niet in staat vanuit zijn laboratorium -
perspektief naar praktische problemen te
kijken. 'Zijn falen heeft een schaduw ge-
worpen over veel van het wetenschappelijk
onderzoek in de honderd jaar die na hem
kwamen.'

Liebig-isme kreeg een enorme stimulans
na de Eerste Wereldoorlog. De fabrieken
die zich gespecialiseerd hadden in het bin-
den van het stikstof uit de lucht om explo-
sieven te fabriceren hadden een nieuwe
markt nodig. Die vonden ze in de grote
stukken land waarop tijdens de oorlog
roofofbouw was gepleegd. De markt werd
spoedig overspoeld met goedkope stikstof-
bemesting, die wonderen beloofde. Na-
tuurlijke methodes als compost en 'groen
bemesting' werden spoedig achterhaald en
bijna belachelijk.

Sir Albert was een pionier in landbouw
systeem theorie of, om het eenvoudiger te
zeggen, een konservator en verbeteraar
van de kennis van duizenden jaren. Hij
wist dat landbouw zowel een kunst als een
wetenschap is. Landbouw moet kringlo-
pen: als je de groei versnelt moet je ook de
afbraak versnellen, dat wil zeggen humus
maken. Hij geeft gedetailleerde instructies
hoe je alle 'afval' produkten uit de omge-
ving kunt gebruiken om de bodem gezond
te maken en de kwaliteit en de kwantiteit
van de gewassen te vergroten. Zijn experimenten overtuigden hem ervan

dat het handhaven van de vruchtbaarheid
een remedie is voor ieder kwaad in de
landbouw, van verzilting tot erosie en van
woestijnvorming tot plagen. En bovendien
gezondheid van dier en mens veilig stelt.
Goede landbouw houdt ook variatie in -
veel soorten planten en dieren die samen
leven - ook al zo'n onwelkome konstate-
ring in onze tijd van monokulturen.
Arme Sir Albert zou het verdriet doen ons
zo bezig te zien Liebig nog te overtreffen
met onze Groene Revolutie. Moge hij ons
van zijn zetel bovenop zijn hemelse kom-
posthoop ons er aan herinneren dat succes-
vol boeren een kwestie is van een gelukkig
huwelijk tussen levende dingen en dat 'de
zienswijzen van de boeren in alle landen
respekt verdienen. Er is altijd een goede re-
den voor waarom zij het doen zoals zij het
doen.'

Susan George

Sir Albert Howard, 'An Agricultural Testament',
Oxford University Press, 1943.

Aanbieding affiches

Door de verzendkosten zijn affiches per
stuk vrij duur. Neem er daarom wat meer
tegelijk. Drie mogelijkheden voor een
goedkoop aktiepakket:

A

1. Minder vlees
2. Minder energie
3. Nederland meerkorenland
4. Etiketten voor milieuvriendelijk huis-
houden

5. Groenten van het seizoen
6. Gebruikte spullen te koop

Alle zes voor f 4,- (inklusief verzendkos-
ten).

B

Een keuze van 2 affiches onder A + de
DKA-Voedselschijf op groot formaat
(45 x 60 cm) in stevige koker voor f 6,50
(inkl. porto).

C

Alle zes affiches onder A + DKA-Voed-
selschijf op groot formaat in stevige koker
voor slechts f 7,50 (inkl. verzendkosten).
Maak het bedrag over op giro 52370 onder
vermelding 'affiches pakket ...' (invullen
A, B of C). Vergeet ook niet om bij pakket
B aan te geven welke keuze je gemaakt
hebt, dus bijv. affiches B 2,6 als je naast de
grote Voedselschijf ook 'Minder energie'
en 'Gebruikte spullen te koop' wilt.

Paddestoelen

Het natuur- en milieucentrum Allardsoog
organiseert 11, 12 en 13 oktober een pad-
destoelenweekend. 's Morgens zoeken,
's middags determineren en 's avonds
meer over de ekologische achtergronden.
Kosten: f 75,-. Adres Allardsoog: Jarig
van der Wielenwei 42, 9343 TC Een-West
(Bakkeveen), tel. 05169-1347.

Dieren genezen met hulp van Juliette de Bairacli Levy

In de loop der jaren heb ik heel wat dankgebedjes opgezegd voor de schrijfster Juliette de Bairacli Levy. Hoewel ik haar nog nooit heb ontmoet, is ze één van m'n dierbaarste vriendinnen. Tijdens de trektochten die ik maak met paard, geit en wagen, vergezellen Juliette's boeken me. Ook gedurende een verblijf op een geitenboerderij in Frankrijk (zie DKA 52) kwam haar *'Kruidengeneeskunde voor dieren'* goed van pas.

Mijn ervaring is, dat je veel doorzettingsvermogen moet hebben om dieren te genezen volgens de kruidengeneeswijze. Door tijdgebrek en luiheid ben je nogal eens geneigd een snelwerkend medicijn bij de dierenarts te halen. Hup, een wormkuur en de ingewandsparasieten zijn voorlopig weer verdwenen. Hup, een penicillinekuur en de ontsteking is weer onderdrukt. Vooral als je met je dieren je brood moet verdienen, is het verleidelijk je te bezondigen aan deze vorm van korte termijn denken. Je vergeet dat degeneratie van je vee het gevolg is. De dieren verliezen hun natuurlijke weerstand en zijn binnen de korste keren weer ziek.

Schoon bloed

Bovendien geeft het gebruik van chemische middeltjes, waarvan je de samenstelling niet kent, totaal geen bevrediging. Een aantal jaren geleden had één van de geiten op de boerderij waar ik woonde last van een ronde, steeds groter wordende kale plek op de neus. Omdat ik op dat moment nog niet zo veel ervaring had met dieren, haalde ik de veearts erbij. Hij stelde de diagnose: ringworm en verkocht me een duur medicijn. Toen ik eenmaal wist dat ringworm

een schimmelachtige huidparasiet is, zocht ik de ziekte op in één van Juliette's boeken. Vers citroensap op de plek, zei zij.

Of een beetje eiwit, om de ring luchtdicht af te sluiten. Ik heb haar advies opgevolgd, en na een week kon ik de pot met het medicijn ongeopend naar de veearts terugbrengen. Het triomfantelijke gevoel dat ik toen had, is gebleven. Over het algemeen heb ik veel plezier van de recepten die Juliette de Bairacli geeft. Zij schrijft: *'De basisbehandeling voor alle ziekten bestaat uit het reinigen van het organisme door vasten en laxeren; daarna het vormen van schoon bloed door een zorgvuldig samengesteld dieet van natuurlijk voedsel. Instinctief weten dieren, die in het wild leven, wat goed voor hen is. Ze vasten zolang, tot ze weer beter zijn en nemen dan alleen water en die kruiden, die hen beter maken.'*

Juiste dosering

Inmiddels heb ik ontdekt dat het bij het gebruik van natuurlijke middelen belangrijk is de juiste dosering aan te houden. Toen ik eens een geit wilde ontdoen van luizen, nam ik voor de zekerheid twee keer zoveel pijnboomterpentijn als voorgeschreven

was. Nadat ik het arme dier er stevig mee ingewreven had, waren haar luizen dood, maar haar vacht ook. Bij bosjes vielen de geiteharen uit... Gelukkig wist mijn papieren vriendin Juliette een middeltje tegen haaruitval. Ze raadde me aan om de huid eerst te wassen met een aftreksel van rozemarijn, en vervolgens te masseren met wonderolie. Dat bleek wonderwel te helpen. Op dezelfde manier heb ik eens bij een paard een succesje geboekt. Het dier stak voortdurend z'n hoofd onder een houten omheining door om wat sprietjes gras te bereiken. Daardoor had hij een deel van z'n manenkam kaalgeschuurd. Eén behandeling met wonderolie, en de volgende morgen was de plek bedekt met haartjes van een centimeter lengte! Let wel, wonderolie kan niet gebruikt worden bij aandoeningen van parasitaire aard, zoals schurft. Schurftmijten zijn namelijk dol op olie.

Gratis heggescheuten

De diergeneeskundige middelen die in Nederland het meest verkocht worden, zijn de wormmiddelen. Een béetje paardenbezitter ontwormt z'n dieren minstens één keer in de twee maanden. Dat is ook wel begrijpelijk, want doordat de meeste dieren in Nederland op te kleine terreinen gehouden worden, leven ze als het ware boven op de infectiehaard. Vreemd genoeg doen al die mensen die zo scheutig zijn met de wormspuit, veelal niets aan preventie. Hun weilanden bestaan alleen uit één soort snelgroeiend gras. Kruiden

Muggenolie maken

Anti-insektenolie voor mens en dier:

Een handvol wijnruitbladeren, twee handen vol alsebladeren en een halve handvol rozemarijn fijnmaken. Als de kruiden gedroogd zijn, kan men iets minder nemen. In een fles met wijde hals doen. Overgieten met zonnebloemolie. Een eetlepel azijn erbij, de gesloten fles een maand lang in de zon laten trekken. Af en toe schudden. Als er geen zon is, au bain-marie verwarmen, een week lang iedere dag een uur. Goed zeven. Verdelen over kleine flesjes. Per flesje een halve theelepel eucalyptusolie toevoegen en een hele theelepel wonderolie. Dit muggenwerend vocht is intens bitter.

■ Juliette de Baïradi Levy.

basismedicijn, ook tegen wormen. Juliette de Baïradi Levy bespreekt de heilzame werking van knoflook uitgebreid in haar boeken.

School van de Vrijheid

Ook al houd je geen dieren, toch is het de moeite waard je te verdiepen in het werk van Juliette de Baïradi Levy. Opmerkelijk is, dat theorie en praktijk in haar leven volkomen in overeenstemming zijn. Op 24-jarige leeftijd werd zij al leerling van 'De School van de Vrijheid'. Lopend of te paard, in gezelschap van honden, geiten en zelf uilen en haviken, reisde ze van streek tot streek, van land tot land. Ze wilde alle denkbare wilde dieren en planten leren kennen, voordat ze door toedoen van de mens uitgeroeid zouden zijn. Boeren en nomaden vertelden haar hoe je van kruiden geneesmiddelen bereidt. Alles wat ze leerde schreef ze op. Nu, bijna een halve eeuw later, heeft Juliette de Baïradi een dozijn boe-

ken op haar naam staan. De bekendste is 'Kruidengeneeskunde voor dieren' (De Driehoek, Amsterdam, ± f 65,-). Eén dezer dagen komt in Engeland een nieuwe uitgave op de markt van haar boek over het fokken, voeden en genezen van honden en katten. ('The Complete Herbal Handbook for the Dog and Cat', Faber & Faber Ltd., 3 Queen Square, Londen WC1N 3AU). Zelf heeft zij elf generaties Afghaanse windhonden grootgebracht. Deze honden bleven altijd kerngezond, ongevoelig voor de besmettelijke ziektes waar ze door het vele reizen mee in aanraking kwamen.

Hoewel de Baïradi inmiddels de 70 is gepasseerd, leidt ze nog steeds een zwervend bestaan. Niemand weet waar ze zich op dit moment bevindt. Israëliische vrienden zeggen dat ze in Galilea heeft gewoond, maar dat ze sinds kort vertrokken is naar Spanje. Anderen weten te melden dat ze òf in Engeland, òf in Griekenland verblijft.

Mariëtte Meester

ontbreken ('dat ellendige onkruid!'). Ook de heggen rond de velden zijn sinds jaar en dag verdwenen, terwijl heggescheuten juist zo'n prima (gratis) wormmiddel vormen. Pas als je in de gelegenheid bent je dieren mee te nemen op lange trektochten, besef je ten volle de waarde van geneeskrachtige kruiden. Ons paard en onze geit blaken van gezondheid, terwijl ze toch niets anders te eten krijgen dan de planten die ze zelf opscharrelen. Iedere keer als ik ze kippemuur, varens, eikebladeren of vuilboomtakken zie eten, heb ik medelijden met het vee dat op een rantsoen van kunstmest-gras en hapklare brokken moet leven. Natuurlijk heeft niet iedereen de mogelijkheid om met z'n dieren rond te trekken. Toch kun je als veehouder heel wat doen in de goede richting. Plant heggen, gebruik een zo gevarieerd mogelijk zaadmengsel als je een weide aan gaat leggen, zodat ook diepwortelende kruiden een kans krijgen. En... geef je dieren veel knoflook. Knoflook is het allerbeste

**SMAAK IS NIET
TE BESCHRIJVEN.**

proef zelf die heerlijke

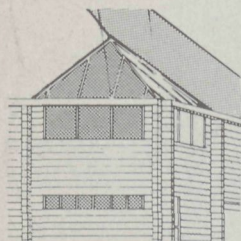

SESAMPASTA

en vraag Uw winkelier naar onze **recepten**-folder!

Oude Dijk 7 9956 PA Den Andel tel: 05950-4407

milieubewust ontwerp, advies, begeleiding bij

nieuwbouw
houtbouw
verbouw
zelfbouw

ARCHITECHNA NEDERLAND

koöperatieve vereniging van architecten b.a.
mierloseweg 51c Geldrop, telefoon: 040-859 859
(voorheen IBAC / st. Michielsgestel)

**Adverteer
in
De Kleine Aarde**

- Tegelkachelbouw
- Prachtige gebruikte en antieke tegelkachels
- Zéér goedkoop
- Vraag vrijblijvend folder

A. Jeuken
C. v. Druenen
Kempweg 164h
5801 VV Venray
Tel.: 04780-89174
b.g.g.: 04780-82520

Kokoro

**Bio-koffieshop
Haarlemmerdijk 16
1013 JC Amsterdam
tel: 020-221930**

OPROEP/OPROEP/OPROEP/OPROEP/OPROEP

**DE
GROENE
KLAPPER**

WEGWIJZER VOOR MENS- EN MILIEUVRIENDELIJK WERKEN
ADRESSEN VAN EN ARTIKELN OVER

**KLUSSENBEDRIJVEN-BOEK
HOUDBURO'S-WINDMOLEN
BOUWERS-ALTERNATIEVE
GENEZERS-NATUURVOE
DINGSWINKELS-VERVOER
DERS-FIETSKARRENBOU
WERS-KRINGLOOPWINKELS
STOELMATTERS-EDEL
SMEDEN EN NOG MEER DIE
MENS EN MILIEU ONTZIEN**

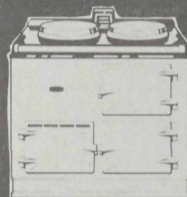
OPROEP

Voorjaar '86 komt de nieuwe GROENE KLAPPER uit. Belangstellenden voor vermelding(en) en/of advertenties in deze geheel herziene en uitgebreide editie roepen we op zijn/haar naam (van het bedrijf), adres en telefoonnummer alvast aan ons door te geven. Te zijner tijd sturen we dan alle benodigde gegevens met betrekking tot naamsvermelding(en) en advertentiemogelijkheden naar je op. Reageer direkt en draag je steentje bij aan de kwaliteit van de nieuwe Groene Klapper '86/'87!

Reacties sturen aan:
Stichting MeMo, Groene Klapper Project '86/'87, Postbus
11778, 1001 GT Amsterdam

**Voor inlichtingen over
advertentiemogelijkheden
bel Uschi Bevers
04116-84921**

AGA + RAYBURN

Kokende legendes. Werkelijk de beste fornuizen ter wereld. Volledig geïsoleerd en thermostatisch geregeld. Zeer hoog rendement. Voor hout, kolen of gas. Ook diverse andere merken leverbaar.

ALLE SOORTEN KACHELS

Grote keuze uit topmerken: WATERFORD, HARRIE LEENDERS, JØTUL, VERMONT, MORSØ, SCAN, SPENCER, EFEL, QUEBB, LANGE & CO, FRASA, ANDERSON, RAIS, enz. Gespecialiseerd in hout- en kolenkachels.

BEL BOS VOOR MEER INFO

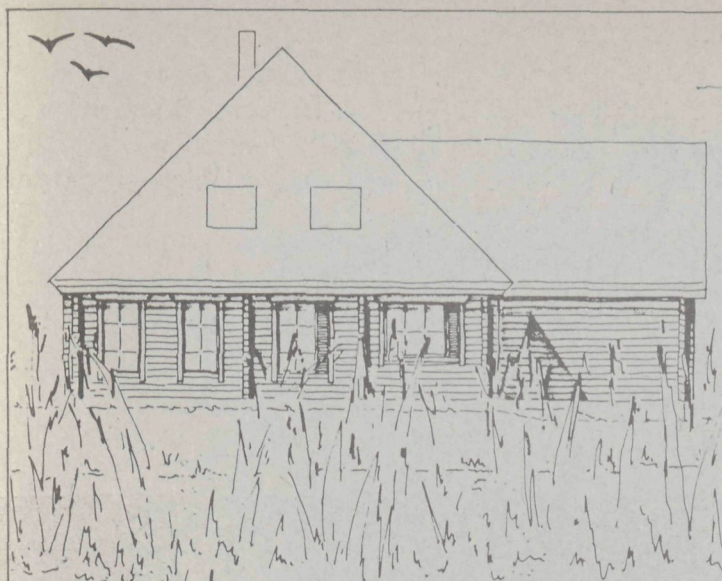
03402-62284

Of bezoek BOS in z'n showroom, vrijdagavond, zaterdag of maak een afspraak.

BOS

WAALSEWEG 28, 3999 MS TULL EN 'T WAAL

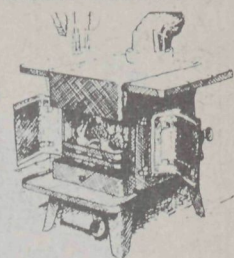
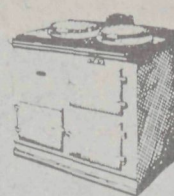
milieuvriendelijk energiebesparend bouwsysteem

medewerkend architect:
Joris Wijffelaars.

**Simpel en gezond
bouwen in hout**

FINN-LOGS
Idsteinlaan 15
5252 BJ Vlijmen
Holland
Postbus 34
5250 AA Vlijmen
Tel. 04108-6344

ALTERNATIEF VERWARMINGSCENTRUM 'SCHOUTEN'

RAYBURN AGA

QUEBB

Linieweg 13, 7921 VK Zuidwolde
Tel. 05287-1732. Open na afspraak.

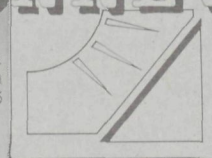
Reparatie, onderhoud en onderdelen voor alle AGA-fornuizen.

Erkend installateur

Zonnekollektoren
speciaal voor Nederlands klimaat
ontwikkeld
Zeer duurzaam
en met het unieke
Zonnevang-leegloopsysteem

ZONNEVANG vol

Strijpsestraat 41
5616 GL Eindhoven
040 - 52 39 95

productie en
installatie van
zonnekollektoren

**stichting
natuur en milieu**

Donkerstraat 17 - 3511 KB Utrecht

NATUUR EN MILIEU VOERT ACTIE, OOK VOOR U!

Natuur en Milieu voert als landelijke particuliere milieu-organisatie actie voor een schone lucht en bodem, voor schoon water, voor de bescherming van natuur en landschap, voor een mens- en milieuvriendelijke economie en voor duurzame energiebronnen.

Natuur- en milieubewuste mensen kunnen de actuele informatie van het maandblad "Natuur en Milieu" niet missen.

Steun het werk van Natuur en Milieu door:

- **abonnee** van het maandblad 'Natuur en Milieu' te worden; een jaarabonnement kost minimaal f 40,-;
- **begunstiger** van de stichting te worden, jaarlijkse bijdrage minimaal f 80,-. U ontvangt naast N + M dan ook de boekjes in de Reeks Natuur en Milieu.

Bel 030-331328 (toestel 27) voor een gratis proefnummer.

Educatief centrum voor natuurgeneeskunde

Jaarprogramma's te Amsterdam, Jan van Eijckstraat 47,
Amsterdam Nw.-Z., op zaterdagen van 10.30-15.00 uur, 1 x
per 14 dagen vanaf oktober 1985.

Oriëntaties (meerdere docenten per programma)

- **Natuurlijke geneesmethoden:** algemene natuurgeneeskunde, voetreflexzone-massage, kruiden, hydrotherapie, bach bloemen remedies, natuurlijke voeding (12 zat.).
- **Voedingsfilosofie en praktijk:** voeding en natuurgeneeskunde, warenkennis, overschakelen, scholen en systemen, vasten, bereiding, zuur-base evenwicht, spijsvertering (10 zat.).
- **Massagemethoden:** reflexologie, klassieke massage, polariteitsmassage, bio-release, metamorfosemassage (12 zat.).
- **Natuurlijke schoonheidsverzorging:** externe en interne factoren, dagelijkse verzorging, zelf cosmetica maken, vasten, massage, hydrotherapie (8 zat.).
- **Natuurlijke geneesmiddelen:** aroma's, kruiden, homeopathie, bach bloemen remedies, edelstenentincturen (12 zat.).

Vakstudies en -opleidingen (vaste docent(e))

- Reflexologie (10 zat.). • Edelstenen en chakra's (10 zat.).
- Voeding en natuurgeneeskunde (8 zat.). • Werken met energie (6 zat.). • Bach bloemen remedies (10 zat.). • Kennis menselijk lichaam (15 zat.). • Bio-releasemassage (9 zat.). • Polariteitsmassage (10 zat.). • Adem en ontspanning (10 zat.). • Fytotherapie (12 zat.). • Iriscopie (15 zat.).

Studiegids 1985/1986

Alle info over programma's, docenten, data, prijzen, kennismakingsdagen etc. Te bestellen bij:

Stichting E.C.N.,
Postbus 182, 2000 AD Haarlem of tel. 02907-5319 op ma./di./wo. van 9.00 tot 13.00 uur.

Uitgaven van De Kleine Aarde

OUDE NUMMERS VOOR SLECHTS f 1,— + verzendkosten

Belangrijkste thema's uit oude nummers

- 20 Geheim agent B12
- 21 Ander werk
- 23 Bouwen
- 24 Landbouw
- 25 Milieu en huishouden
- 26 Energie
- 27 Preventieve gezondheidszorg
- 28 Voeding
- 29 Vervoer
- 30 Kinderen en milieu
- 31 Belang van utopieën
- 32 Derde wereld
- 33 Samen werken, wonen, overleven
- 34 Natuurbehoud begint aan tafel
- 35 Dieren tussen de mensen
- 36 Wie leert wie wat?
- 37 De bloeiende handel in beter eten
- 38 De jacht op afval
- 39 Nieuwe economie: betere tijden op komst
- 40 Tien jaar De Kleine Aarde
- 41 Zomer-energie
- 42 Onze boeren de nieuwe sjeiks?/De beste kachels van '82
- 43 Het groene geld
- 44 De vele gezichten van zonne-energie
- 45 Winkelen bij EKO, toevoegingen en verontreinigingen
- 46 Gebak zonder suiker
- 47 Sneeuw en ijs, in de bonen
- 48 Groene politiek, zelf spaghetti maken
- 49 Melk, boeren in Frankrijk

**Stel zelf een attractief
pakket samen**

Voor bestelwijze zie hiernaast

Boeken

De Kleine Aarde in vier seizoenen. De gebundelde eerste jaargang van het tijdschrift. (Zesde druk)
f 5,95/Bf 115

Grijp de wind. Theorie en handleiding voor het bouwen van een molen, 84 pag. DKA-boek 1. (Vijfde druk)
f 14,50/Bf 275

Eten wat de grond schaft. Ekologische voeding in theorie en praktijk. Door Arnold Robbé. DKA-boek 2. (Derde druk)
f 11,00/Bf 215

Het Hergebruikboek. Dubbellang plezier van duizend-en-één dingen. Samenstelling: Hanneke van Veen. DKA-boek 3. (Tweede druk)
f 7,50/Bf 145

Eet Kook Ekologisch. Handboek voor de gif-vrije keuken. Door Louise van Gisteren en Greet Hospers. DKA-boek 4. (256 pag.)
f 32,50/Bf 635

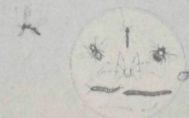
Gezond Fruit Telen

Isoleer je huis anders. Vol praktische tips. U kunt zelf uw woning isoleren, tochtvrij maken etc. DKA-boek 5
f 19,50/Bf 380

Gezond Fruit Telen. Handleiding voor het gezond houden van uw fruitbomen en de vruchten die u straks eet. Door Joke Bloksma. DKA-boek 6. 96 pag. paperback
f 19,50/Bf 380

Jakkes, beestjes!

Het leuke leerzame buitenbeestjesboek

Mellie Uyldert

de onbegrepen
wijze maagd

FELIX ZWITSER

Jakkes, Beestjes! Het leuke, leerzame buitenbeestjesboek. Over kruiptjes, sluipertjes en fladderaars in de tuin, in het groen bij school of in huis. Door Peter Kouwenhoven. DKA-boek 7, 48 pag. geb. (Tweede druk)
f 12,50/Bf 250

Mellie Uyldert, de onbegrepen wijze maagd. Waan of wijsheid? Het einde van een mythe. Door Felix Zwitser. Samenstelling David Douwes. DKA-boek 8. 148 pag. paperback
f 14,95/Bf 285

Brochures

Vleesloze recepten. Vijftien volledige menu's. Door Denise Wagemaekers. (Vijfde druk). DKA-brochure 1
f 5,00/Bf 95

Ekologische tuinbouw. Tips voor milieuvriendelijk tuinieren. (Tweede druk). DKA-brochure 2
f 2,50/Bf 50

Alternatieve Landbouwmethoden. Uittreksel van het eindrapport van de Commissie Onderzoek Biologische Landbouwmethoden ('77) (Tweede druk). DKA-brochure 3
f 5,00/Bf 95

Minder vlees...? Geen probleem. Ekologische voeding als dagelijkse kost. Waarom minder vlees en wat eet je dan? Door Arnold Robbé en Obe de Vries. DKA-brochure 5. (Zesde druk)
f 2,50/Bf 50

Methaangisting, Energie uit mest en afval. Door Jan Craens en anderen. DKA-brochure 6. (Vijfde druk)
f 5,00/Bf 95

Milieubewust wonen in piramidehuizen. Het woon/leefplan van De Kleine Aarde en de architecten Gerard Schouten en Gerrit de Jonge. DKA-brochure 10. (Vijfde druk)
f 2,50/Bf 95

De zon in huis. Bundel van artikelen over de mogelijkheden van zonne-energie. (Derde druk). DKA-brochure 11
f 4,00/Bf 80

Windenergie. Bundel van artikelen over de mogelijkheden van windmolens. Adressen en algemene informatie. (Derde druk). DKA-brochure 12
f 5,00/Bf 95

Kleine Aardigheden. Recepten voor lente, zomer, herfst, winter, broodmaaltijden, picknickmand. (Tweede druk). DKA-brochure 13
f 5,00/Bf 95

Anders omgaan met energie. Mogelijkheden tot besparen door technisch vernuft en simpele verandering van gewoonten. (Tweede druk). DKA-brochure 14
f 5,00/Bf 95

De Kleine Aarde doet een boekje open over milieuveilige landbouw, politiek met mes en vork, onuitputtelijke energiebronnen; experimenten en activiteiten van het project in Bostel. Met plattegrond van De Kleine Aarde. DKA-brochure 15
f 2,50/Bf 95

Volkorenbrood bakken. Lespakket voor het onderwijs: brood bakken met kinderen. (Vierde druk)
f 4,00/Bf 80

Dat is Andere Koek. Alle ideeën van mensen die alternatief eten op 'n rijtje. Handig naslagwerkje bij het maken van een werkstuk
f 4,00/Bf 80

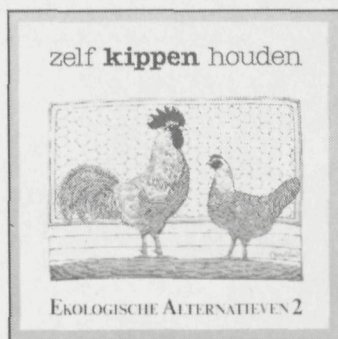
Alternatieve Voeding voor Zuigeling en Peuter. Een handige vraagbaak over alternatieve voeding, de voeding voor zuigeling en peuter, zuigelingenvoedingen en het overgaan op vaste voeding
f 9,50/Bf 175

Ekologische Alternatieven

Granen. Ekologische Alternatieven 1. (Tweede druk)
f 5,00/Bf 95

Zelf kippen houden. Ekologische Alternatieven 2. (Tweede druk)
f 5,00/Bf 95

Kompost. Complete handleiding voor het zelf maken van puik kom-

post. Ekologische Alternatieven 3.
(Tweede druk) f 5,00/Bf 95

Kamerkost. Keukentips en recepten voor elke kamerbewo(o)ner. Ekologische Alternatieven 4
f 5,00/Bf 95

Eetbare paddestoelen. Plukken - kweken - klaarmaken. Het boekje beschrijft zestig eetbare soorten die zonder gevaar voor de gezondheid geplukt en gegeten kunnen worden. Ekologische Alternatieven 5
f 5,00/Bf 95

Inmaken en bewaren. Een praktische handleiding over inmaak- en bewaarmethoden, zoals inkuilen, drogen, melkzuurfermentatie (zuurkool). Ekologische Alternatieven 6. (Tweede druk)
f 5,00/Bf 95

Babyvoeding. Poedermelk of moedermelk? Potjes en pakjes of zelfgemaakte zuigelingenvoeding? Ekologische Alternatieven 7.
(Tweede druk) f 5,00/Bf 95

Groente uit 't wild. Veel 'onkruiden' zijn voortreffelijk eetbaar, als je maar weet hoe je ze klaar moet maken. Met teeltinformatie en recepten. Ekologische Alternatieven 8. (Tweede druk) f 5,00/Bf 95

Vooruit met de Geit. Handleiding over 't houden van geiten. Ook melk, kaas en kwark maken en huiden looien. Ekologische Alternatieven 9. (Tweede druk) f 5,00/Bf 95

Wijn uit eigen tuin. Het boekje bevat een teelthandleiding voor de amateurwijnbouwer en geeft aan hoe je zelf een recept kunt samenstellen. Ekologische Alternatieven 10. (Tweede druk) f 5,00/Bf 95

Eetbare wilde vruchten, zaden en noten. Dit boekje vertelt hoe je uit zaden en noten uitstekende olie kunt slaan. Veel tips, b.v. hoe je mosterd kunt maken van witte krodde, vruchtenvlaai van lijsterbessen etc. Ekologische Alternatieven 11. (Tweede druk) f 5,00/Bf 95

Brouw bier voor je plezier. Uitvoerige handleiding voor het zelf brouwen van diverse soorten bier. Van pils tot brandnetelbier. Ekologische Alternatieven 12 f 5,00/Bf 95

Normaal Sporten. Een boekje over het gewoon leuk bezig zijn met sport. Tips voor de beginnende sporter, en aandacht voor gezond vermageren. Ekologische Alternatieven 13 f 5,00/Bf 95

Kiemen. Groenteteelt in de keukenkast. Handleiding voor het kiemen van peulvruchten, granen en allerlei andere zaden. Ekologische Alternatieven 14. (Tweede druk) f 5,00/Bf 95

Spuiten maakt ons giftig. Informatie over de gevaren van bestrijdingsmiddelen en de gevaren waarover de chemie zwijgt. Natuurlijk ook aanwijzingen hoe het anders kan. Ekologische Alternatieven 15 f 5,00/Bf 95

Jam maken zonder suiker. Een volledig overzicht van het maken van goed smeerbare jam bij elk gewenst suikergehalte, dus voor elke smaak. Ekologische Alternatieven 16 f 5,00/Bf 95

Brood uit eigen oven. Voor wie al zelf brood bakt of daarmee wil beginnen. Volop recepten natuurlijk maar ook achtergrondinformatie over gist, zuurdesem, de verschillende meelsoorten. Ekologische Alternatieven 17. f 6,-/Bf. 120

Doe het thuis. Hoe je thuis zowel het milieu als je eigen beurs kunt sparen. Nuttig voor iedereen die al jaren zijn/haar koopkracht (en milieu) ziet aangetast. Ekologische Alternatieven 18. f 6,-/Bf. 120

Overige uitgaven

Hergebruik-etiketten. Pakjes à zestig stuks f 2,-/Bf. 40
Verzendkosten f 1,75/Bf. 35

Voedselschijf 45 x 60 cm, kleur f 3,-/Bf. 60
Verzendkosten f 3,80/Bf. 80

Buttons 'Krap bij kas', doorsnede 37 mm, neutronenbombestendig. Per stuk: f 1,-/Bf. 20
Verzendkosten (ongeacht aantal) f 1,50/Bf. 30

DKA tijdschrift

De Kleine Aarde wordt gestuurd aan donateurs en is in de boekhandel en EKO-winkels verkrijgbaar voor f 5,- per nummer. Per post verzonden kost het blad f 7,50

Steun ons werk

Als u het werk van de Stichting De Kleine Aarde steunt met een donatie van minimaal f 25,- per jaar, ontvangt u het tijdschrift.

Aanmelding kan het beste door overmaking van de donatie, met vermelding 'nieuwe donateur'. U krijgt dan De Kleine Aarde vanaf het lentenummer in de bus. Schriftelijke opzeggingen moeten drie maanden voor het einde van het lopende kalenderjaar in ons bezit zijn.

Bedrijven, bibliotheken en andere instellingen betalen minimaal f 30,-/Bf 600.
Buiten de Benelux betaalt u f 10,- meer (per postwissel). Verzending per luchtpost op aanvraag.

Bestellen bij De Kleine Aarde

Indien uw boekhandel of EKO-winkel bovenvermelde uitgaven niet in voorraad heeft, dan kan hij ze voor u bestellen. Bestelt u rechtstreeks bij de uitgever, dan betaalt u wel extra verzendkosten.

Verzendkosten boeken: f 4,00/Bf 80 voor het eerste ex. Ieder boek extra f 1,50/Bf 30 erbij tellen.

Verzendkosten brochures: f 2,50/Bf 50 voor het eerste ex. Voor elk volgend exemplaar f 0,75/Bf 15 erbij tellen.

Verzendkosten oude nummers: f 2,50/Bf 50 voor het eerste ex. Voor elk volgende nummer f 1,-/Bf 20 erbij tellen.

Stort het bedrag - en niet vergeten - met verzendkosten, op postgiro 52730 van De Kleine Aarde, Bostel, met vermelding van titels en gewenste aantallen. Voor België: 000-1137770-57.

Prijswijzigingen voorbehouden (raadpleeg het meest recente nummer van het tijdschrift).

De Kleine Aarde
Postbus 151
5280 AD Bostel
Vertegenwoordigers voor de Belgische Boekhandel:
Kritak, uitgeverij en verspreidingscentrum, Vesaliusstraat 1, 3000 Leuven.

Als Kommissaris van de Koningin Van Agt zijn zin krijgt, komen er twee nieuwe kerncentrales bij in Noord-Brabant. Het Brabants Platform tegen Kernenergie protesteerde toen deze zomer de zaak in de Provinciale Staten aan de orde kwam. Op de foto: de bus van De Kleine Aarde, die als middelpunt van de actie dienst deed.